

**PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA
TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN
ÖNEMİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT**

Kamal KAZIMOV

**Danışman
Doç. Dr. Ali KONAK**

**PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA
TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ**

Kamal KAZIMOV

Doç. Dr. Ali KONAK

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	13
GİRİŞ.....	14
1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİSİ.....	16
1.1. Türkiye'nin Ekonomik Yapısı	16
1.2. Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizler.....	18
1.2.1. Türkiye'de 2000-2001 Krizleri	18
1.2.2. Türkiye'de 2008 Krizi	20
1.2.3. Türkiye'de 2018 Krizi	21
1.2.4. 2020 Covid-19 Pandemisi.....	22
1.3. Türkiye'nin Para Birimi Olan TL'nin Dolar ile Kıyaslanması	24
1.4. Türkiye'de Etkili Olan Temel Sektörler	26
1.4.1. Sanayi ve Alt Dalları	26
1.4.2. Türkiye'de Demir-Çelik ve İnşaat Sektörü.....	27

1.5. Türkiye'nin Enerji Kaynakları.....	30
1.5.1. Elektrik Sektörü,Tüketimi ve Üretimi	30
1.5.2. Doğalgaz Sektörü,Üretimi ve Tüketimi.....	33
1.5.3. Türkiye'de Petrol Sektörü	35
1.5.4. Türkiye'nin Petrol Rezervleri ve Fiyat Performansı	36
1.6. Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam.....	37
1.7. Türkiye'nin Dış Ticaret Gelişimi.....	40
1.7.1. Ülkelere göre Türkiye'nin İthalat ve İhracat Yapısı.....	45
2. RUSYA FEDERASYONU EKONOMİSİ	48
2.1. Ekonomik Yapısı	48
2.2. Ekonomik Politikaları.....	49
2.3. Rusya'nın Ekonomik Gelişimi	50
2.4. Rusya'da Yaşanan Ekonomik Krizler	52
2.4.1. Rusya'da 2008 Krizi	52
2.4.2. Rusya-Ukrayna Krizi	53
2.4.3. Rusya'da Petrol Krizi.....	54
2.4.4. 2020 Covid-19 Pandemisi.....	55
2.5. Rusya Federasyonunun Para Birimi	57
2.6. Rusya' da Etkili Olan Temel Sektörler	58
2.6.1. Rusya'da Tarım ve Hayvancılık.....	58
2.6.2. Rusya'da Sanayi	60
2.6.3. Rusya'da İnşaat	61
2.7. Rusya'da Enerji Kaynakları	63
2.7.1. Enerji Kaynaklarında Etkinlik	65
2.7.2. Doğalgaz Rezervleri,Üretimi ve Tüketimi.....	66
2.8. İşgücü ve İstihdam	68
2.8.1. Rusya Federasyonun'da İstihdam ve Büyüme İlişkisi	70
2.9. Rusya'nın Dış Ticareti ve Yapısı	76
2.9.1. Rusya'nın İthalatında ve İhracatında Başlıca Ürünler	77
3. TÜRKİYE-RUSYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DİŞ TİCARET ANALİZİ... 81	
3.1. Türkiye'nin Rusya Federasyonun'dan Yapmış Olduğu İthalat.....	81
3.1.1. Enerji Sektörü.....	81
3.1.2. Kimya Sektörü	83

3.1.3. Demir-Çelik Sektörü	84
3.1.4. Tarım Sektörü.....	86
3.1.5. Alüminyum Sektörü	88
3.1.6 Madencilik Sektörü	89
3.1.7. Ambalaj Sektörü.....	91
3.1.8. Ahşap Mobilya Sektörü	92
3.1.9. Temizlik Ürünleri Sektörü.....	94
3.1.10. Deri ve Deri Ürünleri Sektörü.....	95
3.2. Türkiye`nin Rusya Federasyonu`na Yapmış Olduğu İhracat	97
3.2.1. Yaş Meyve-Sebze Sektörü.....	97
3.2.2. İmalat Sanayi Sektörü.....	99
3.2.3. Otomotiv Sektörü	100
3.2.4. Hazır Giyim Sektörü	102
3.2.5. Demir-Çelik Sektörü	103
3.2.6. Plastik ve Plastik Ürünler Sektörü	105
3.2.7. Ambalaj Sektörü.....	107
3.2.8. İplik ve Dokuma Sektörü.....	108
3.2.9. Temizlik Malzemeleri Sektörü	110
3.2.10. Halı Sektörü	112
3.3. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Analizi	113
3.3.1. Veri Seti	113
3.3.2. Yöntem.....	114
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	121
KAYNAKÇA.....	124
TABLolar LİSTESİ	135
GRAFİKLER LİSTESİ.....	136
ÖZGEÇMİŞ	138

TEZ ONAY SAYFASI

Kamal KAZIMOV tarafından hazırlanan “PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ali KONAK

.....

Tez Danışmanı, İktisat Anabilim Dalı

Bu çalışma jürimiz tarafından Oy Birliği ile İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 24.11.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Ali KONAK (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ahmet KAMACI (SUBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZYALÇIN (KBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Kamal KAZIMOV

İmza :

ÖNSÖZ

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak sunulan bu çalışma, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye ve Rusya ilişkilerinin önemini açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

20.ci yüzyılın sonlarına doğru SSCB'nin parçalanmasının ardından piyasa ekonomisini tercih eden ülkeler için büyüme ve refah düzeylerinde artışlar kaydedildiğini söylemek mümkündür. Bu başarıya tüm ülkeler ulaşamadığından dolayı bir geçiş ekonomisi olgusu ortaya çıkmıştır. Şunu da söylemekte fayda vardır ki az gelişmiş ülkeler için geçiş ekonomisi büyük önem arz etmektedir. Piyasada olası bir geçiş ülke ekonomilerini de doğrudan ilgilendirmektedir. SSCB'ye bağlı olan ülkeler bu ekonomi türünde yer almıştır. SSCB'nin parçalanmasının ardındaki süreçte geçiş ekonomisini bariz şekilde bilen ülke Rusya'dır. Türkiye'nin coğrafi konumu ve stratejik avantajları, SSCB sonrası yönetim değişiklikleri ile birlikte Rusya ile olan ikili ekonomik işbirliğini daha da güçlendirmiştir. Ticarete konu olan ülkeler bazında bir inceleme yapıldığında Türkiye'nin en fazla dış ticaret açığı verdiği ülke Rusya Federasyonu'dur. İkili ticaret 1997 yılından itibaren istikrarlı şekilde yükseliş içerisindedir. Araştırmamda geçiş ekonomisi olgusunun Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında olan ekonomik ilişkilere yansımaları ve etkileri ortaya konulmuştur. Yapmış olduğum bu çalışma üzerinde çalışmanın temel dayanaklarını oluşturan genel hatları belirlememde yardımcı olan çalışmanın her aşamasında kontrolü sağlayan ve yardımlarını hiçbir zaman benden esirgemeyen tez danışmanım Sayın Dr.Ali Konak hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tüm çalışmam boyunca benden manevi olarak desteklerini esirgemeyen değerli aileme ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZ

Politik görüş düzenleyicileri yönünden belirlenen ekonomi ve işlevselliğin politikalar üzerinde yararlı olması, ekonominin ne kadar gelişim gösterdiğini ispatlar niteliktedir. Piyasa ekonomisi çeşitli kooperatif türlerinin, kolektif ve özerk devlet kurumlarının bulunduğu bir serbest fiyat sisteminde de var olabilir. Piyasaların devlet tarafından gerekli şartlarda müdahaleye uğradığı sistemin tam tersi olarak da nitelendirmek mümkündür. Bu yönden az gelişmiş ülkeler piyasa ekonomisini tercih etmemişlerdir. 20.ci yüzyılın sonlarına doğru SSCB'nin parçalanmasının sonucu olarak piyasa ekonomisini tercih eden ülkeler belirli makroekonomik üstünlükler elde etmiştir. Liberal ekonominin piyasada yeni oluşumuna istinaden uyum sağlanamamış ve üretimde aksaklıklar meydana gelmiştir. Rusya ise bu durumdan olumsuz şekilde etkilenerek piyasadaki dengeleri değiştirmiştir. Rusya için büyük önem taşıyan doğal kaynaklar ve hammadeler, Sovyetler Birliği'nin mevcut olduğu dönemde Türkiye ile var olan ekonomik ortaklık sayesinde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve ülkeler arasındaki işbirliği; her iki ülke için de ortak bir ticari pazar oluşturmuştur. Şöyle ki Türkiye'nin bir numaralı ithalat yaptığı ülke Rusya'dır. Bununla birlikte Rusya'nın da ithalat yaptığı ülkeler içerisinde Türkiye önemli konuma sahiptir. Tarihsel sürece bakıldığında ise ikili arasında 500 yıldır devam eden köklü ekonomik ilişki vardır.

Yapılan çalışmada piyasa ekonomisi hakkında bilgiler verilerek, Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ekonomik işbirliğine atıfta bulunulmuştur. Dış ticaret alanında veriler paylaşılarak siyasi konuların olumsuz etkilere yol açtığı tespit edilmiş ve bu durumdan dolayı ikili ilişkilerin siyasi düzeyde negatif, ekonomik düzeyde ise pozitif şekilde sonuçlandığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Ekonomisi; Türkiye ve Rusya Ekonomik İlişkileri; Geçiş Olgusu; Reformlar

ABSTRACT

The fact that the economy and functionality determined in terms of political opinion regulators are beneficial on policies proves how much the economy has developed. A market economy can also exist in a free price system with various types of cooperatives, collective and autonomous state institutions. We can also describe it as the opposite of the system in which the markets are intervened by the state under the necessary conditions. In this respect, the countries that were insufficient in terms of development did not prefer the market economy. As a result of the disintegration of the USSR towards the end of the 20th century, the countries that preferred the market economy achieved certain macroeconomic advantages. Due to the new formation of the liberal economy in the market, adaptation could not be achieved and disruptions occurred in production. Russia, on the other hand, was adversely affected by this situation and experienced confusion in the market. Natural resources and raw materials, which are of great importance for Russia, started to be reshaped thanks to the economic partnership with Turkey during the Soviet Union's existence. Turkey's geopolitical position and cooperation between countries; created a common commercial market for both countries. Namely, Russia is the number one importing country for Turkey. However, Turkey has a fixed position among the countries from which Russia also imports. Looking at the historical process, there is a deep-rooted economic relationship between the two that has been going on for 500 years.

In the study, information about the market economy was given and reference was made to the bilateral economic cooperation between Turkey and Russia. It has been determined that political issues cause negative effects by sharing data in the field of foreign trade, and it is possible to say that due to this situation, bilateral relations have resulted in negative results at the political level and positive at the economic level.

Keywords: Market Economy; Turkey and Russia Economic Relations; Transition Phenomenon; Reforms

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Piyasa Ekonomisine Geçiş Aşamasında Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinin Önemi
Tezin Yazarı	Kamal KAZIMOV
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ali KONAK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	24.11.2022
Tezin Alanı	İktisat
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	138
Anahtar Kelimeler	Piyasa Ekonomisi; Türkiye ve Rusya Ekonomik İlişkileri; Geçiş Olgusu; Reformlar

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Importance of Turkey-Russia Economic Relations in Transition to Market Economics
Author of the Thesis	Kamal KAZIMOV
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. .Dr. Ali KONAK
Status of the Thesis	Master Degree
Date of the Thesis	24.11.2022
Field of the Thesis	Economy
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	138
Keywords	Market Economy; Turkey and Russia Economic Relations; Transition Phenomenon; Reforms

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AB	: Avrupa Birliği
MB	: Merkez Bankası
FED	: (Federal Reserve) Amerika Merkez Bankası
İMF	: (International Monetary Fund) Uluslararası Para Fonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyet
GSMH	: Gayrisâfi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisâfi Yurtİçi Hasıla
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler
EÜAŞ	: Elektrik Üretim Şirketi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
Rosstat	: Federal Devlet İstatistik Servisi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeni bir Rusya devleti varlığını sürdürüyordu. Türkiye ise Osmanlı'nın yıkılışının ardından zor ekonomik koşulları ve dengeleri tekrardan oluşturma çabasındaydı. Her iki ülkenin küreselleşen dünyamızda yeni ekonomik düzene ve bir geçiş olgusu olarak piyasa ekonomisine yönelmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler çalışmamın temel kapsamıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, piyasa ekonomisine geçişte Türkiye ve Rusya'nın ekonomik gelişimleri hakkında kapsamlı bir araştırma ve açıklama yapmaktır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından birçok ülke kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Oluşan iç karışıklık Rusya'da yönetim ve ekonomik değişikliklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin de yönetim değişikliğine maruz kalması komşu ülkeler ve özellikle de Rusya ile güçlü ekonomik işbirlik içerisinde olmasını sağlamıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada iki ülkenin makro ekonomik verilerine ulaşarak nicel; diğer kaynaklardan beslenerek nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Çalışmada Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun ekonomik yapısı, gelişimi, makroekonomik verileri incelenmiştir. Özellikle Osmanlı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin dağılışının ardından ekonomide bırakılan enkazlar ortadan kaldırılarak yeni ekonomik düzene geçiş sağlanmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Dünya ekonomisinin kalkınması için ülkelerin doğru işleyiş içerisinde olmaları gerekmektedir. Ekonomide kaynakların verimli ve rasyonel bir biçimde dağıtılması piyasa ekonomisi aracılığıyla sağlanıyorsa piyasa ekonomisi görevini yapıyor

demektir. Süreklilik arz eden piyasa ekonomisi ülkeler de yüksek refah düzeyi ve adaletli bir sistem oluşmasını sağlayacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Kapsam olarak Sovyet Dönemi'nin ve Osmanlı Dönemi'nin sonlanmasının ardından oluşan geçiş döneminden esas alınarak piyasa ekonomisinin incelenmesidir. Bir ülkenin dış ülkelere karşı bağımsız olması için etkili bir piyasa süreci olmalıdır .Bu hususta seçilecek olan ekonomik düzen büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları ise yönetim değişikliklerinin getirmiş olduğu farklılıkların ekonomiye direkt lanse edilmesidir. Geçmiş ekonomik sorunların tekrar edilmemesi hususunda piyasa ekonomisinin yeni soluk getirmesi, ülke ekonomilerine de katkı sağlamaktadır.

Karşılaşılan güçlükler ise zaman zaman Türkiye ve Rusya arasında olan siyasi krizler nedeni ile bazı kaynaklar ve makroekonomik verilerin gerçeği yansıtmıyor oluşudur. Ayrıca bazı ekonomik faaliyetlerin uzun bir geçmişe dayanmaması ve yakın dönemde olması itibariyle tam ve etkin bir bilgiye ulaşma açısından zorluklar yaşanmıştır.

GİRİŞ

Sosyalist ekonomi genel anlamda toplum refahı için gerekli olan politikaları devlet eliyle yönetmekte olsa da üretim açısından üstünlüğü halka arz etmeyi öneren bir ekonomik sistemdir. Ürünün üretilmesi ve bu ürünün satılması da insan odaklı olması makineleşme yerine topluma yönelik çalışan bir ekonominin olduğunun göstergesidir. Alınan kararlar ve belirlenen politikalar üretimi yapan insanın topluma katmış olduğu faydaları önemli kılmaktadır. Her ne kadar bu ekonomik sistem dışarıdan bakıldığında güzel görünse de ekonomik planları sarsan ve enflasyonun engellenememesi, bilançoda bozuklukların oluşması ve cari açıkların verilmesine kadar bir çok olumsuz sonuçlar doğurabilir. Sadece toplum ihtiyaçlarının karşılanmasını istemek üretilcek ürünlerde kalite bozukluğuna, dışa kapalı ekonomi modeli oluşmasına ve elde edilen ürünlerin de verimlilik katabilmemesi ile sonuçlanabilir. SSCB'ye bağlı olan ülkeler toplumda barışı sağlamak ve ekonomik planları gerçekleştirmek üzere bir yol alsalarda büyük zorluklar yaşayarak birlikteliğin sonlanması ile hüsrana uğramışlardır. Sovyet önderlerinin isimlerini taşıyan kentler, Çarlık Rusya'sı sırasında taşıdıkları isimlere döndüler. Rusya orak-çekikçi bayrağı bırakıp beyaz-mavi-kırmızılı eski bayrağı benimsedi ve ardından Rusya Federasyonu başta olmak üzere Sovyetler Birliği'ni oluşturan federasyonlar bağımsızlıklarını ilan ettiler. SSCB'nin olduğu dönemde farklılık ve ekonomik değişiklikler gerçekleşmeyince yeni ekonomik sistemlere yönelme çabasına geçiş yapmak zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte piyasa ekonomisinin temeli atılmaya başlandı. Piyasa kurallarına ve arz-talep dengesinin oluşturduğu bütüne göre tasarlanmış ekonomi türüdür. Devlet müdahalesi ağırlıklı olmadığından fiyata önem verilir, belirli plana gereksinim duyulmaz ve merkezi ekonominin tam tersidir. Bu yüzden de olabilecek zorluklardan kaynaklı olarak aradaki mevcut periyoda "geçiş ekonomisi" denilmektedir. Geçiş aşamasında olan ülkeler ve Rusya, bu ekonomi türünde yer almıştır. SSCB'nin olduğu yıllarda mevcut devlet eliyle yönetilen ekonomi ve SSCB'nin parçalanmasının ardındaki süreçte geçiş ekonomisini bariz şekilde bilen ülke Rusya'dır. İlk etapta ciddi ekonomik zorluklar ile karşılaşan ülkelere olsa da büyümede azalma bastırılmış ve özel sektöre üstünlükler tanınmaya başlanmıştır. Yaşanan krizler Rusya'yı daha da zorlayarak ekonomik ilişkilerde özellikle de dış ticaret yönünde bastırılmasına ve daralmasına sebebiyet vermiştir. Böylesine zor ekonomik koşullara rağmen ikili ilişkilere önem verilerek, Türkiye ile yeni ekonomik

anlaşmalar imzalanmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında geliştirilen iyi ilişkiler, savaşın Ankara Hükûmeti lehine sona ermesinden sonra da Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin uzun yıllar stratejik olarak dost iki komşu devlet olmalarının başlıca temelini oluşturmuştur. Türkiye'de işçi sınıfının, hatta burjuva sınıfının bile yeterince gelişmiş olmaktan uzak olması, Sovyetlerin komünizm rejimini Türkiye'ye ihraç etme isteğini sınırlı kılıyordu. Bu da ortak düşman devletlere karşı iki devletin birlikte hareket etmelerinde kolaylık sağlamıştır. Aradan bir kaç yıl sonra Rusya bu zor süreci de atlatarak yeni cumhurbaşkanının seçilmesi ile daha da derinlemesine ekonomik ilişki bağı kurmuştur. Ticari alanlarda ortak başarılarla imzalar atsalar da siyasi sorunlar fikir ayrılıkları doğurmuş lakin günümüzde ikili ekonomik ilişkiler özellikle savunma sanayi sektöründe olumlu ilerleme kaydetmiştir. Ülkelerin sahip oldukları stratejik konumlar ve jeopolitik yapı yıllar yılı birbirilerine kenetlenmeyi sağlamıştır.

Yapılmış olan çalışmada piyasa ekonomisine geçiş aşamasında Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinin hem politik hem de ekonomik boyutu incelenmiştir. Bu hedefler ışığında çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm de Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci bölümde ise Rusya Federasyonu'nun ekonomisi incelenmektedir. Son bölümde ise ikili ekonomik ilişkilerin veriler üzerinden analiz edilerek yorumlanması yapılmıştır.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİSİ

1.1. Türkiye'nin Ekonomik Yapısı

Osmanlı'nın dağılmasının ardından Türkiye'de zor ekonomik koşullar olmuş ve Türkiye ekonomik dengeleri tekrardan oluşturma çabası içine girmiştir. Batı'da teknolojiye yönelmelerin başlanması ve makineleşmede gelişmelerin kaydedilmesi Osmanlı'nın uyum süreci ile örtüşmedi. Osmanlı sanayi, tarım ve hizmet sektöründe ilerleme kaydedememiştir. Sanayide ki devrimlere adapte olamamasının haricinde hizmet sektöründe olan nominal değer artışları, diğer sektörlerde de darbe vurmuştur (Emek, 2018, s.45). Osmanlı'nın Batı ile olan ilişkilerinin iyi olamamasının da sektörlerde olumlu gelişmeler kaydedilememesinin sebeplerindendi. Nitekim sanayi sektörünün önemi fark edilerek 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde bu alana yönelik reform ve politikaların izlenmesi yönünde girişimler olmuştur. Bahsedilen yıllarda ülke nüfusu çok olmadığından genellikle tarım sektörüne yönelmeler olmuştur. Yıllık kişi başına gelir 50 dolar düzeyindeydi. Ekonominin güçlenmesi gerekiyordu ve bu açıdan da sanayi sektörü büyük önem taşımaktaydı. Tarım ve sanayide olabilecek ortak çalışmalar için uygun koşullar sağlanıyordu. Osmanlı'ya kıyasla başarılı sanayi girişimlerinde bulunulsa da işgücü sağlama yönünde fazla etkili olunamamıştır (Adem, 2014, s.244). 1965'li yıllardan itibaren ölçülen büyüme hedeflerine ulaşabilmesi için tamamen sanayiye doğru yönelim olmuştur. Küreselleşen dünyamızda uyum sağlamak isteyen Türkiye, bu dönemde en fazla tarım sektöründe gelişmeler yaşamıştır. Diğer sektörlerde etkilendi fakat küreselleşmenin getirmiş olduğu farklı iş imkanları ve kazanç oranları yatırımcıların tarımdan ziyade diğer sektörlerde doğru yönelmesini sağlamıştır. Siyasi olayları bir köşeye bıraktığımızda, Türkiye'nin var olan küresel değişimlerini incelemek zordur. Sanayi sektöründe en fazla imalata yönelerek dış ülkelere de satışlar yapılmaya başlanmıştır. Kamuya ait olan finansman sektörünün özel yapılmaya çalışılması ile birlikte sanayide tamamen oturmuş altyapı meydana gelmiştir (Serpil, 2019, s.1). Fakat şunu belirtmekte fayda var ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçlerde Türkiye ekonomisinin en sıkıntılı yıllarından birisi olmuştur. 1965 yılından itibaren Türkiye'de hızla artan sanayi, diğer dış ülkelerin de dikkatini çekmiş ve istihdam yönünde artışlar kaydedilmiştir. En çok imalat sanayisine yönelmesi ile Türkiye, dış ülkelere göre pazarda daha düşük bir fiyat politikasına

sahipti. Lakin temel bazı hammaddeleri dışarıdan temin etmesi ve bu bağımlılık onu yükselmesi gereken ekonomide dibe çekiyordu. Tabi böyle bir durumda kayıtsız istihdamında artmasına sebebiyet vermektedir. Türkiye'nin istihdam konusunda sektörlere yönelmelerinin eşit olmaması onu bu konuda çok etkili yapmamıştır (Aslı, 2018, s.3). 1923'ten itibaren sürdürülen büyüme hedefleri ve politikalar çok da başarılı olduğu söylenemez. Türkiye sanayi ülkesi olmasa da yarı sanayileşmiş konumdadır ve dış ülkeler ile ortak çalışmalar yaparak bunu daha da geliştirebilirdi. 2000'li yıllarda olan ana hedefler ekonomide liberalleşme, faiz oranlarının yüksek olması, az maliyetli istihdam ve dışa bağımlılığı azaltma planları ekonomiyi zor bir sürece sokmuştur. Gariptir ki, Türkiye ekonomisi belirli bir kalkınma sergilese de halka verilen maaşların yeterli olmaması işsizlik oranlarının yüksek olmasına ve hâl itibarıyla da yüksek kayıtsız işçi oranlarını beraberinde getirmektedir (Turan, 2019, s.91). Süreç içerisinde kalkınma ve işgücü birbirileri ile olan etkileşimi yaşamayarak aksine daha da kopma noktasına gelmiş, 1970-2000 döneminde işgücü ve istihdam konusunda hedef olan başarılar elde edilememiştir. Önemli sektörlerden olan tarımın gelişmemesi 21. Yüzyılın başlarından itibaren bu sektörü daha da dibe doğru yöneltmiştir (Hüseyin, 2017, s.67). Coğrafi konumu ve hava koşulları ile çok elverişli olan tarım sektörü uygulanan yanlış politikalar dolayısıyla istenilen başarıyı elde edememiştir. Tabi ki burada tek sorun izlenmiş olan politikaların etkili olmaması değil aynı zamanda da verimliliğin istenen düzeylerde olmamasıdır. Türkiye yönetimi, ekonomiyi baştan düzenlemek istiyordu fakat sanayinin bu kadar önem taşıdığı yıllarda tarım sektörü geride kalmıştır (Özge, 2015, s.46). İmalat sanayi sektörü ülkede bir perde amacını taşıyordu. 2000'li yıllara yaklaştığımızda üretilen malzemelerin yapılarının farklılaştırılması sıradanlaşmış bir görüntü vermektedir. En çok makine ve metal malzemelerinden kaynaklı sektör geliyordu.

Türkiye'de kalkınma etkinliğine dair bazı gerçekler:

- Kalkınmanın süreklilik arz etmemesi,
- Kalkınma planlarının uzun dönemli etkili olabilmemesi,
- Dış ülkelere uyum sağlamak için bir bağımlılık oluşması,
- Çalışan insan sayısında düşüşlerin kaydedilmesi

1.2. Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizler

1.2.1. Türkiye’de 2000-2001 Krizleri

Krize yaklaşılan yıllarda ekonomik dengelerde olumlu gelişmeler yaşanmamış ve artan fiyatlar cari açıklar gibi bir takım makroekonomik sorunlar piyasada hakim olmuştur. Borç miktarındaki yükseliş, reel faizlerin artışı hem cari hem de dış açıkların oluşması ile büyüme ve krizin çıkılmaz bir dengesizliği yaşıyordu. Saydığım unsurlar 1990’lı yıllardan 2001 krizine kadar olan süreçte gerekli zemini hazırlamıştır. Aynı zamanda yıllar itibari ile refah düzeyinde de belirgin düşüşler toplumun tüm kesimlerini etkisi altında bırakıyordu. Türkiye genel hatları ile dışa bağımlı ülkedir (Mehmet, 2019, s.4). Krizlerden önce artan sermayeye ve değerli TL’ye sahip iken, kriz zamanında kaynak kullanımını oluşturmamakla birlikte kriz sonrasında düşük TL değeri ve rekabet gücünde de düşüşler kaydedilmektedir. Genel fiyatlardaki yükselişte cabasıdır. 2001’li yılların öncesinde yaklaşık %80 oranında bir faiz düzeyinde yapılan IMF ile "stand-by" anlaşması sonucunda sabit kur sistemine geçerek kur düzeyinin daha önce belirlenmesine olanak sağlıyordu. Buna ek olarak tahmin edilen enflasyon hedefleri istenilen düzeylerde olmayarak arbitrajın ciddi oranda artış yaşamasına neden olmuştur. Para akışına ihtiyacı olan Türkiye bu yıllarda tamamen dövizle bağımlı hale gelerek kriz eşiğini de arttırmıştır. 1980 yılından itibaren eksik döviz rezervleri ve hastalıklı bir enflasyona sahip borç düzeyleri sürekli artış kaydeden ve ileri mesafe kat edemeyen bir ekonomik yapı içerisinde olmakla birlikte IMF’ye olan borçlarından kaynaklı IMF’nin istediği ekonomik politikalarına mecbur bırakılmış ve hem parasal hem de siyasal devamlılığı bulunmaması sonucu 2000-2001 krizinin temellerini oluşturmuştur desek yanlış olmayız (Semra, 2016, s.47). 2000 yılı kasım ve 2001 yılı şubat ayında iki kriz gerçekleşse de en çok etki 2001 yılına yansımıştır. Krizin önceki on yılında dahi yaşanan ekonomik dengesizlik, düşük büyüme oranlarının yaşanması ve üretimin istenilen düzeyde yapılamaması dışa bağımlı olarak belirli oranda krizin gelişinin habercisi olmuştur. Piyasada tekelleşmelerin olması ve vergilerdeki yaşanan kayıpları da söylemek mümkündür. Reel ekonomiden finansal ekonomiye doğru yapılan geçiş kamuda oluşan yetersizlikleri de beraberinde getirerek daralmaya uygun bir ekonomik koşul yaratmıştır. Krizin başlaması ile birlikte ilk önce finansal zorluklar yaşandı ve çok kısa süre zarfında topluma da etki etti. Faizde ki istikrarsızlık talebi azaltıp aynı zamanda refahının düşmesine ve ürünlerin alınamayıp

stok yapılmasına sebep olmaktadır. Krizin hızlı gelişiminin kur çapası programı ile doğrudan bağlantısı da bulunmaktadır. Yapılan bu programa esasen, döviz kuru azaltılarak faiz ve fiyat artışlarının önüne geçilmesi, TL'deki bu aşırı değerlenmenin piyasada talep krizlerine neden olması, cari ve dış ticaretteki açıkların engellenemeyecek boyutta olması, az olan döviz rezervinin yeterli bulunmaması, fiyat artışlarında istikrar sağlansa bile döviz kurundaki yükselişin %10 ile yeterli kılınması ile aradaki farkın büyük olması, bankacılıkta sıcak para teminini oluşturamayıp bir daralma yaşanması ve krizin hızı ilerleme kaydetmesi ile sonuçlanmıştır (Ceyhun, 2019, s.25). Nihai olarak Türkiye de gelişmekte olan ülke konumunda olduğu için artan borçlar, eksi faiz oranları ve üretimdeki düşüşler yüksek işsizlik verileri ile bankadaki likidasyon sorunlarını da beraberinde getirmektedir. 2000'li yılların sonlarına doğru ülkedeki fiyat endeksi %44 ve Gayrisafi Yurt İçi Hasılda %4'lük bir açık olması ithal bağımlılığın artması, ihraç edilen ürün miktarlarının az olması ve ülkeye istenilen yeterlilikte yabancı yatırımcı girişi olmaması TL'de bir devalüasyon yaşanmasına neden olmuştur. Borçlanma faiz oranının %37 olması ve genel fiyat yükselişinin tüketici fiyat endeksinde %40'larda olması ile birlikte cari açık 7 milyar dolara ulaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %40'lara düşerek mevcut yıl dahilinde %25 hedeflenen enflasyonda üst sınırdaki gerçekleşerek krizin ekonomik veriler ile de yaşandığının habercisi konumundadır. Açıklanan nominal dengeye ulaşmak isteyen bankalar TL elde etmede zorluk yaşayarak faizleri yükseltmiştir. Gecelik %35 olan banka faizi aniden %320 seviyesine gelmiştir tabi ki bu kriz ortamında döviz alımı yapılması ile birlikte merkez bankasındaki rezervleri de eritmiştir (Mahfi, 2019, s.1). 2000 yılına çok etki etmeyerek %7'lik pozitif büyüme oranı kaydedilmiştir. Aynı yılda dış açık 26 milyar dolar, cari açık ise 10 milyar dolar olmuştur. Krizin doğru politikalar yürütülmemesi bastırılması ve siyasi iç karışıklık 2001 şubat krizinin başlaması için olanak sağlamıştır. Kriz başlamadan uygulanan ekonomik politikalar faiz ve kur dengesinin daha da arasının açılmasına sebep olmuştur (Emre, 2013, s.22). Ülkedeki paranın dışarıya çıkmasına, tüketim oranının üretimden daha yüksek olmasına ve dış kaynaklar yönetimi ile karşılanmasına krizin başlangıcı denilmektedir. Türkiye'deki krizlerin ortak özellikleri büyük seviyelerde gerçekleşen cari açıklar, hızlı sermaye ve TL'de yüksek değer artışlarının yaşanmasıdır. Bu özellikler Gayrisafi Milli Hasılda 200 milyar dolar olan ekonominin büyümemesi ile sonuçlanabiliyor. Nitekim krizden önce 15 milyar dolar sermaye akışı gerçekleşirken kriz zamanında 10 milyar

dolar para çıkışı olmuştur. Bu tür krizler işsizliğin artmasına ve refah düzeyinde istikrarsızlıklara nedendir. 2001 krizi Türkiye ekonomisinin aldırış edilmemiş ama var olan sıkıntılarını ortaya çıkardığı, yürütülen politikaların halka açık ve genel piyasa yönünden de etkili bir detay olduğunu vurgulayan bir krizdir (Cemil, 2018, s.81). 20 yıldan uzun süredir sabit olamayan fiyat artışının kısa vadeli politikalarla çözülemeyeceğini ve ekonomideki hassas sorunların çözülmedikçe daha da büyüdüğünü söyleyebiliriz. 1990'lardan itibaren yönetilen politikadaki başarısızlıkların 2000-2001 krizinde de olan etkilerini görmek mümkündür. Bu kriz ise döviz odaklı olan para politikalarında makro ekonomik değişkenlerin etkili olmadığını, dağıtıcı özelliğe sahip bankacı sistemi ile birlikte döviz ve finansal krizlerinin her an çıkabileceğini göstermiştir. 2001 krizi ülkenin vergi ve tasarruf kazançları yönünde süreklilik arz eden bir yükselişi yakalayamaması, kayıt dışı çalışmanın yükseldiği, borçların hem iç hem de dış alanlarda sürekli artması, sanayideki yetersizlikler, eğitim ve teknoloji gibi önemli alanlara yatırım yapmamakta direnen bir finansal krizdir. Sonuç olarak, Ekonomide çoğu başarısızlığın örneği olan 2001 krizinin ardından verilen ekonomik politik kararlar Güçlü Ekonomiye Geçiş olarak adlandırılmış ve ekonomi yeni politikalar ile uzun vadeli yönetilmeye başlanmıştır.

1.2.2. Türkiye’de 2008 Krizi

2008 yılı tüm dünya ülkelerini etkileyen bir kriz olduğundan dolayı Türkiye’yi de es geçmedi. Global çağın gerektirdiği gelişmişliklere uyum sağlamak isteyen Türkiye'nin bu krizde kayıtsız kalması mümkün değildir. Amerika'daki emlak ve finansal kriz Avrupa Birliği'ne dahil ülkelere de yansyarak büyük sorunlara yol açtı. Bazı Avrupa ülkeleri finansal anlamda iflas durumuna geldi (Bilge, 2018, s.33). Geriye kalan ülkeler ise ciddi karşı durma ve protestolar gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yapmış olduğu ticaret anlaşmaları genellikle Avrupa ile bağlantılıdır ve krizle beraber bu anlaşmalar uygulanamamıştır. 2008 Krizinde Türkiye dış açıklar vermiş negatif büyümeye doğru gitmiş ve çalışan insan gücü yerini işsizliğe bırakarak ekonomide olumsuz etkiler bırakmıştır. Dış açıkların olması ülkenin önemli problemlerindendir. Krizde dış açıkların artması işsizlik oranının da yüksek olmasından dolayı toplumu yoksulluğa doğru itiyordu. Böyle bir durumda tek destek

yine devlet tarafından gelmekteydi. En çok etkilenen Avrupa'da ekonomik resesyon oluşmasının bilançosu Türkiye'ye kesildi. Dış ticaret verileri günden güne düşmeye başlıyordu (Cemil, 2018, s.117). Dış ülkelere ürün satılamazken gerekli hammaddeyi temin etmek pek hayli zorlaşıyordu. Dış açıklar rekor düzeylere ulaşarak etkileri krizin bitimine yakın daha da kendini belli etme seviyesinde iken Gayrisafi Milli Hasılda düşüşler görülerek tescillendi. Finansal kriz önce halkı yoksulluğa sürükledi ve işsiz insan sayısı arttı. Küresel boyutta 200 milyon çalışmayan insan sayısına erişip 2007'de olan %5,5'lik işsizlik, 2009'da %6,3'e kadar yükseldi. Türkiye'yi inceleyecek olursak 2008'deki %11'lik işsizlik verisi, 2009'da %14 olmuştur (Zübeyir, 2015, s.230). Gelişmekte olan ülkelerden olduğu için Türkiye'nin ekonomideki her alanda etkilenmesi kriz zamanında normaldir. İşsizliğin artması yasal olmayan işçilik verilerinde de oynamalara sebebiyet verdi. 2006'da olan %47'lik gösterge 2009 yılında 110 bin kişinin daha kayıtsız olmasıyla %47,4 olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar piyasada belirsiz ve güvensiz ortam oluştururken yatırımcıların da burayı tercih etmemesine neden olmuştur. Krizden kurtulmak için devlet tarafından sosyal yardımlar ve ekonomik kalkınmayı geliştirmek için planlar yapılarak kriz atlatılmıştır.

1.2.3. Türkiye’de 2018 Krizi

Türkiye’deki ekonomik yapıları tam idrak edebilmek için geçmiş yirmi yılda olan krizler ve etkilerini bilmek gerekmektedir. 2001 krizinde faizde büyük oranlarda artışların görülmesi, TL’de değer kayıplarına sebep olmuş bankalar ile birlikte fabrika ve işletmeler kapanma noktasına gelmiştir. Bu krizin ardından bankacılık sektöründe uygulanan politikalar tekrardan bir düzenlemeye girmiş ve riskli oranlar düşürülmeye çalışılmıştır. Alınan önlemler sayesinde 2008 krizinde oluşabilecek olumsuz etkiler azaltılmıştır (Orhan, 2021, s.44). Türkiye hem siyasi hem de ekonomik krizle sık sık yüzleşen ülke konumundadır. 2013 yılında yaşanan gezi olayları, ekonomiyi olumsuz etkileyen olayların ana başlangıcı konumundadır. İlk üç aylık periyotta %4,5'lik olan faiz oranları %10'lara kadar yükselmiş ve TL yaklaşık beş yıldan sonra ilk kez değerinde azalmalar yaşamıştır. 17-25 Aralık’ta yargı darbesi de peş peşe gelerek finansal krizin artmasını desteklemiştir. 2013 yılı Türkiye’nin yaşadığı krizler ülkeyi 160 milyar dolar zarara uğratarak sonuçlanmıştır. 2016 FETÖ’nün yapmaya kalkıştığı darbe girişimi başarısız olsa da ekonomik boyutta olumlu etkiler bırakmamıştır. 2013-

2016 yıllarındaki saldırılar sonrasında büyüme oranları düşmüş, enflasyon yükselmiş ve işsizlik gibi önemli göstergelerde de artışların gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür (Levent, 2020, s.25). Siyasi anlaşmazlıklarda beraberinde gelince yapısal bozukluklara zemin hazırlandı. Suriye'deki iç savaş sebebiyle Türkiye'ye sığınan 3 milyon göçmenin gelmesi zorluk yaşayan bir ekonomiyi daha da kırılma noktasına götürmektedir. Anlaşmazlıklar öyle büyük bir boyuta çıkmıştır ki,Türk lirasındaki değer kayıpları izah edilemeyecek boyuta gelmiştir. Dönemin Amerika başkanı olan Donald Trump'ın yaptığı açıklamalar Türkiye`de doların TL karşısında üstünlük sağlamasına ve spekülasyona açık bir ortamın kolayca oluşabileceğini gösterdi. Rahip Brunsonuda konuya dahil ederek gerilimi siyasaldan daha çok ekonomik dengesizliklere sürüklemiştir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelmesi durumu da Amerika'yı pek mutlu ettiği söylenemez. Türkiye'nin Rusya ile birlikte yapmış olduğu anlaşmaların rahatsız etmesi bir yana, savunma sanayisindeki ortaklık ve S400 alışverişine Nato'da ilk sahip olan ülkenin Türkiye olması ise Amerika'ya daha da rahatsızlık vererek doların yükselmesine ve TL'nin sürekli bir değer kaybetmesine neden olmuştur (Akçay, 2019, s.5). Bu olumsuz gelişmeler 2018 bankacılık krizi için de zemin hazırladı. 2018 krizinde bankacılık sektöründe ciddi kayıplar yaşanarak en çok kazanç sağlanan sektörlerde sorunlar ile karşılaşmıştır. Bankacılık sektöründe hem net hem de sürekli kazanç yönünde 2018 yılı 2017'ye göre azalmalar ile geçmiştir. Karlılığın azalmasına sebep olan en ciddi faktör ise ekonominin sürekli güven ortamında olmaması,faiz oranlarındaki yükselişler,genel fiyat düzeyindeki artışlar,yurtiçindeki taleplerde daralmaların yaşanması ve borçlu kredi sahiplerine bankaların yeni kredi vermeye pek sıcak bakmamasıdır. Araştırılan yıllarda karlılığın azalması sonucunda,bankalar farklı etkenlerin de olması nedeniyle şube kapatma ve personel çıkararak işsizliğin artmasına neden olacak bir zorlu kriz süreci geçirmiştir.

1.2.4. 2020 Covid-19 Pandemisi

Covid-19 Pandemisi krizi Türkiye dahil tüm dünya ülkelerini de etkileyen önemli bir krizdir. 2020 Covid-19 pandemisinin yoğun olduğu zamanda Türkiye ekonomi yönünde az da olsa ilerleme yaşamış makro bazlı incelediğimizde ise dövizin artması ve yaşam pahalılığı toplumun refahı yönünde de değişimlere neden olmuştur. İlk üç çeyrek incelendiğinde talep desteği boyutunda geçen yılın aynı dönemine esasen

%12'lik bir büyüme yaşandığını ve iç dengelerin olumlu seyredip işsizlik verilerinde de azalma yaşandığını söylemek mümkündür. 4.çeyrekte TL'de büyük oranlarda değer kayıpları yaşansa da bu oran yarı yarıya değer kaybına neden olmuş ve piyasa toparlanma sürecine girse dahi sürekli iniş çıkışlar yaşanmıştır (Seher, 2021, s.353). Kriz sebebi ile 2002 yılından itibaren en yüksek tüketici fiyat endeksine ulaşılmıştır. Bu oran %48`dir ve yatırımcıları olumsuz yönde etkileyerek, panik ortamı oluşturmuştur. Bu belirsizlik maddi olanakları iyi olmayan kesimi daha çok etkilemektedir. Şöyle ki yoksulluk, fiyatlardaki enflasyon hızından bir buçuk kat fazla artış göstermiştir. Pandemide Türkiye'nin aşılama sağladığı başarı sayesinde 2020'de ilk üç çeyrekte tüm olumsuzluklara rağmen ilerleme kat edilmiştir. İlk çeyrekte %7,4,ikinci çeyrekte %23'ü, üçüncü çeyrekte ise %7,5'lik büyüme sağlanırken geçen yılın aynı dönemine göre G20 ülkelerine kıyasla ilk olarak %11,7'lik artış başarısını Türkiye sağlamıştır. Arz yönünde istikrarlı şekilde normalleşmeye geçilmesi mal ve hizmet alanında kazançların sağlandığı evreye geçişi oluşturmuştur. Bu olumlu gelişme cari açıklar yönünde bir inişe sebeptir. Ürün ihracatında toplumun evlerde olması ve tüketimin artması ile 22 milyon dolara kadar aylık bazda yükselmiştir (Burak, 2021, s.154). 2020 yılında 32 milyar dolarlık olan cari açık,2021 yılında 11 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. İhracatta ise Türkiye'nin genel dünya ülkeleri üzerindeki payı Cumhuriyet tarihinden itibaren ilk kez %1'i geçmiştir. Mesafe uzaklığı ve yakıtın maliyeti nedeni ile diğer ülkelerle anlaşmak yerine taşıma alanında uzman olan Türkiye ile işbirliği yapmak ülkeler için kazançlı konuma gelmiştir. Kamusal gelirler bu dönemlerde yükselse dahi kamu harcama ve giderleri daha yüksek seviyede seyretmiştir. 2021 yılında bir çeyrekte olan Gayrisafi Yurt İçi Hasılda ki merkezi açık %3 iken,bu oran 2020 yılında %35 idi. İşsizlik oranları, aşılama başarı gösteren Türkiye'de azalmaya başlamıştır. 2021 yılı kasım ayında geçen yılın aynı dönemine göre 3,5 milyon kişi daha istihdam edilmiştir. Covid-19 başlangıcında en fazla zarar gören sektör, hizmet sektörü olsa da en kısa zamanda eski seviyelerine gelen öncü alanlardan olmuştur. Türk lirasında ciddi değer kayıplarının yaşanması küresel boyuttaki fiyat artışları beraberinde ülkede enflasyon sorununu da getirmiştir (Harun, 2020, s.9). Son 20 yılın en yüksek verileri olarak üfede %94, tufede ise %49'luk enflasyon söz konusu olmaktadır. İç ve dış piyasalarda ki borç düzeyleri iniş sağlasa da şirketler ile bankaların arasında birtakım sorunlar da yaşanmaktadır. Bankalara 2021 yılının ilk 3 çeyreğinde daha fazla kredi talebinde bulunulmuş ve bu durum küçük

bankalara para temini konusunda sıkıntı yaşatmaktadır. 2021 yılında uygulanan politikalar Türkiye'nin Covid-19 Pandemisini az hasarla atlatmasını sağlasa da yapısal sorunlar devam etmektedir.

1.3. Türkiye'nin Para Birimi Olan TL'nin Dolar ile Kıyaslanması

Ülkelerin arasındaki ticarete kullanılan birim dövizdir. Ticarete konu olan malları aynı para cinsini kullanarak eşitlik sağlamak ve para transferinde rahatlık oluşturması yönünde olan bir birimler topluluğudur. Dövizde olabilecek değer artışları ve değer kayıpları nüfustaki herkesi etkileyebilecek kapasitededir (Aysun, 2019, s.17). Türkiye dışa bağımlı ülke olduğundan dolayı, mal ve hizmetlerde döviz endekslidir. Diğer ülkelere ihracat ettiğimiz ürünler konusunda kazanç elde etsek de hammadde dahil ithal olduğuna göre elde edilen kazanç da azalmaktadır. Turizmi ise arttıran bir durumdur. Amerika ve AB üye ülkelerinin kullandığı döviz cinsindeki herhangi bir değer artışı, Türkiye'nin daha az maliyetli tatil bölgesi olmasını sağlıyor. Döviz kuru tüm ekonomik verilere yansiyarak her şeyi daha olumlu veya daha olumsuz yapabilir. Merkez bankasının da asıl görevlerinden biri döviz kontrol altına almaktır (Kemal, 2020, s.102). Alınacak çeşitli döviz kuru sistemleri ekonomiyi kendi etkisi altına alabilir. 1980'lerde Türkiye'nin serbest piyasaya yönelmesi tercihi sürekli değer kayıplarına neden olmuştur. Ekonomide serbestliğin kurlara yansımaları pek olumlu görmeyen Türkiye, 2000'de sabit kura geçiş sağlamıştır.

Ülkedeki ekonomik krizler TL'nin değerini düşürürken doları daha da ön plana taşımaktadır .

Dövizin etkili olması için sebepler:

- Komşu bölgelerde yaşanan coğrafi yöndeki sorunlar,
- Türkiye`de ki ithal bağımlılık,
- Siyasi krizler.

Döviz artışları genelde sabit seyretse de 2016'dan itibaren artan dolar kuru 2018'den sonra hiç hız kaybetmeden sürekli bir artış içerisinde olmuştur (Mahfi, 2021, s.1).

Tablo 1. 2000-2020 Yılları Tlnin Dolar ile karşılaştırılması Dolar,TL cinsinden yansıtılmıştır.

Yıl	TL
2000	0.63
2001	1.23
2002	1.51
2003	1.50
2004	1.43
2005	1.35
2006	1.44
2007	1.31
2008	1.30
2009	1.55
2010	1.51
2011	1.68
2012	1.80
2013	1.91
2014	2.19
2015	2.72
2016	3.03
2017	3.65
2018	4.82
2019	5.68
2020	7.43
2021	12.07

Kaynak: <https://tr.tradingview.com/symbols/USDTRY/Trading> Veri Seti,Erişim Tarihi:11.03.2021

2000-2013 yılları arasında çok ciddi artış göstermeyen dolarda anlık bir yükseliş gerçekleşti. 2021 yılı kur oranına bakıldığında ise 1 ABD dolarının 12,07 Türk Lirası'na tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Böyle bir durumda MB doğru zamanda eğer etkili politikalar yürütürse o zaman doların karşısı alınır. Bu yapılan müdahaleler çok uzun vadeli olmakla birlikte risk taşımaktadır. Eğer Türkiye dövizde olan bağımlılığın ve üzerindeki baskıları kaldırmak istiyorsa önce doların değerindeki özellikleri analiz etmelidir.

1.4. Türkiye`de Etkili Olan Temel Sektörler

1.4.1. Sanayi ve Alt Dalları

Sanayi ister gelişmiş ister gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Sanayi tarım ve hizmet sektörünün bel kemiğidir desek yanılmış olmayız. Sanayinin ilerleme kaydetmesi için sermaye,girdiler ve çalışan potansiyeli gibi gereksinimleri karşılanmalıdır (Ali, 2018, s.187).

Sanayi'nin en önemli sağ kolu imalattır. Bu sektör hem fazla işgücü kapasitesi hem de diğer sektörlerde gerekliliği açısından büyük etkiler gösterebiliyor. 1980'li yıllara mütakip Türkiye,sanayide gelişmemiş ve tüm işgücünü tarıma adanmış durumdaydı. Günümüzde ise en çok ekonomiye destek veren dışa bağımlılığı azaltan sektörlerin başında gelmektedir sanayi gelmektedir (Erdem, 2018, s.5). Türkiye'nin ihraç etmiş olduğu sanayi ürünleri şunlardır:giyim,gıda,makine gibi sıralayabiliriz.

Sanayinin türlerine göre çalışma şekli:

- Giyim ve makine gibi uzun vade kullanışlı ürünler sanayide temel ürünlerdendir.
- Hemen hemen her alanda imalat ve sanayi sektörüne gerek vardır.
- Sanayi işgücü potansiyeli olarak çok öncüdür.
- En çok ihraç edilen ürün sanayi sektörüne aittir.

Tekstil sanayisi Türkiye'nin Gayrisafi Yurtİçi Hasılasına yapmış olduğu hem işgücü hem de ihracat yönünde katkılar sayesinde sanayide artışlar kaydetmesine sebebiyet vermektedir. İmalat sektöründe olan üretiminin %9'luk bir kısmı tekstilin payına düşmektedir. Kaydedilen ilerleme sayesinde Amerika ve Avrupa'ya seçili tekstil ihracatında bulunan ülke konumundayız (Erdem, 2018, s.18).

Avrupa birliğinin almış olduğu gümrük sözleşmesi sebebiyle her hangi bir engel olmadan ürün ticareti yapılmaktadır. 2008 küresel krizi dışında Türkiye ve Çin arasında bir rekabet vardır. Türkiye ürünün maliyetlerini azaltarak orta ve yüksek kesime hitap eden marka ürünler üreterek kendi farkını ortaya koymuştur. Avrupa'da tercih edilen fabrikalarımıza yabancı yatırımlar gelerek hem dış ülkelerde kazancı arttırmış hem de mevcut başarıyı gözler önüne sermiştir (Seval, 2019, s.53). Bu sektör ülkede bir çok insana çalışma olanakları sunarak refahın artmasına da fayda sağlamaktadır. Nitekim 2015'te dış ticarete fazla veren tek sanayi türü olarak

seçilmiştir. Günümüzde de Gayrisafi Yurt İçi Hasılaya %10 ile %15 gibi ciddi oranda katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Sanayisinin gelişmesini isteyen ülkeler kimya sanayisinde de gelişmeler kaydetmek zorundadır (SP, 2018, s.15). Kimya sanayi sektörü diğer tüm sektörlerle de etki edebilmektedir. Türkiye’de %25’lik kimyasal ürün direkt olarak tüketime sunulurken dolaylı yollarla %75’lik aramal bazlı piyasaya sunulmaktadır. Geniş alan kapasitesi olduğundan kimya sektörü hem tarım sektörüne hem de sağlık sektörüne katkıda bulunmaktadır. Küçük şirketlerin kimya sektörü üretim aşamasında önem arzetmektedirler (SBB, 2018, s.10). Sektörün sorunları ise yeterli oranda teknolojik cihazların olmamasıdır. Küreselleşme ile birlikte teknolojiye önem verilmelidir. Sanayi sektöründe üretilen ürünler içerisinde en önemli gelir kaynağı olduğu için gerekli teknolojik yeterliliklerin sağlanması şarttır.

Gıda sanayisi 2000’li yıllardan itibaren sürekli artış gösteren nadiren inişler yaşayan ve ülke için gerekli sektörlerden birisidir. Nüfusun artışı buna bağlı olarak gıdaya olan ihtiyacı arttırmaktadır (Salim, 2020, s.29). Gıda da çeşitliliğin fazla olma beklentisi şirketlerin kendisini geliştirmesine ve yabancı sermayenin de buraya yönelmesine sebep olmaktadır. Türkiye ekmek tüketiminde en öncü ülkelerdendir. Ayrıca diğer ürünlerde ise AB ile eşleştirdiğimizde tüketiminde düşük düzeylerde olduğunu söyleyebiliriz. Gıda sektörü çok geniş alanları kapsayarak tarım sektörü içinde bir hammadde niteliğindedir. Daha özenli ve hijyen kurallarına uyulan ürünlerinde talebi daha çoktur (Erdem, 2019, s.20). Türkiyenin imalat sektörü içerisindeki gıda oranı %13 ile %15 arasında seyretmektedir. Covid-19 pandemisinin olması ve insanların eve kapanması ile birlikte besinlere yani gıda sektörüne ilgi artmıştır. Uzmanlar gelecek yıllar içerisinde de gıdanın hep önemli konumda olacağını vurgulamaktadır.

1.4.2. Türkiye’de Demir-Çelik ve İnşaat Sektörü

Demir-Çelik sektörü Türkiye’deki gelişmiş sektörlerden birisidir desek yanlış olmayız çünkü 2000’li yıllardan itibaren ihracatta etkili olduğumuz bir sektördür. Bazı demir-çelik ürünlerinin ithalatına doğru iterek sektörde yetersizliklerin bulunduğunu da belirtmekte fayda vardır (Taner, 2015, s.79). Ekonomide sahip olduğu payın yüksek olması açısından ithal edilen ürünlerin ülkemizde de temin edilmesi için

çalışmalar yapılıyor (Hamza, 2018, s.118). Türkiye'deki işlenmemiş çelik üretimi şöyledir:

Tablo 2. 2000-2021 Yılları Türkiye`de Demir-Çelik Üretimi

Yıl	Çelik Üretimi (Milyon Ton)
2000	14,398
2001	14,990
2002	16,542
2003	18,374
2004	20,511
2005	20,980
2006	23,452
2007	25,801
2008	26,091
2009	25,356
2010	29,746
2011	34,120
2012	35,980
2013	34,788
2014	34,035
2015	31,570
2016	33,163
2017	37,524
2018	37,312
2019	33,743
2020	48,365
2021	40,410

Kaynak:<https://www.cib.org.tr/tr/istatistikler.html>,s.1.,Çelik İhracatçıları Birliği Erişim Tarihi:21.03.2022

İşlenmemiş çelik üretimi bölgelerini Karabük,İzmir,İskenderun,Kocaeli ve Bursa olarak sıralayabiliriz.

İnşaatın özel sektöre ciddi ilgisinin olması ve ekonomiye sağladığı kazanç dolayısıyla ekonomiye destek veren önemli sektörlerdendir desek yanılmış olmayız. Ürünlerin temelini oluşturup ve bu ürünleri üretim aşamasında aramal olarak kullanarak dışa bağımlılığı da azalttığını söylemek mümkündür. Büyük ölçüde yerli sermaye odaklı Türkiye`de inşaat sektörü yüzlerce meslek dalını ilgilendirmekte olup istihdam ve üretim sürecini olumlu yönde etkilemektedir (Erdem, 2017, s.644). El emeğinin yoğun olduğu bu sektörde çalışan insan sayısı çoktur ve dolayısıyla işsizliğin

azalmasına katkı sağlayabilecek güce sahiptir. Ekonomide oluşabilecek herhangi bir kriz sürecinde dahi inşaat sektörü, büyümeye olumlu etkiler bırakabilir. En çok baraj ve köprülerin yapılması ile bilinen bu sektör konut ve yollara da ekstra hammadde katkısında bulunabiliyor. İşgücü ve kazanç marjı ile inşaat sektörü önem arz etmektedir (Derya, 2021, s.198). Kriz zamanında olan ülkelerin ilk amacı bu sektörde olan yabancı yatırımları arttırarak kalkınmanın yavaşlamasına engel olmaktır. İnşaat sektörünün kendi bünyesinde de kolları olduğu için aracı sektör görevi taşımaktadır. Sektöre daha geniş bir açıdan baktığımızda 200`den fazla alanla işbirliği içerisinde olduğundan bu sektörde ithalata bağımlı olmamak büyük avantaj sağlamaktadır. İşleyiş tarzını anlayabilmek için sektörün kollarını orada oluşturduğu istihdamı, sunulan malların kalitesini ve Gayrisafi Yurt İçindeki paylaşımı da değerlendirmemiz gerekmektedir. 2000'li yıllardan başlayarak hızlı ivme kazanan sektör, inişli çıkışlı bir artış performansı içerisinde. İnşaat sektörünün dünya çapında revaşa olması ve buna bağlı olarak konut satışlarındaki yükselme,piyasanın vazgeçilmezi olmasını sağlıyor. İnşaat sektörünün büyüme oranları ise şöyledir:

Tablo 3. İnşaat Sektörü Büyüme Yüzdeleri (%)

Yıl	(%)
2000	-1.3
2001	-7.3
2002	-16.4
2003	10.2
2004	14.1
2005	9.3
2006	18.5
2007	5.7
2008	-8.1
2009	-16.1
2010	18.3
2011	11.5
2012	0.6
2013	7.4
2014	2.2
2015	5.9
2016	6.6
2017	8.9
2018	4.9
2019	5.9
2020	1.8
2021	2.8

Kaynak:<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/08/insaat-sektorel-bakis-2021.pdf>,s.4,Mali

Müşavirlik, Erişim Tarihi:24.03.2021

2004-2006 yıllarında olan maksimum yükselişler sektöre ilgiyi daha da arttırmıştır. 2008 küresel krizinin başrollerinden birinin emlak ve konut olması, inşaat sektörünün kötü sonuçlarla karşılaşmasını doğal bir durum içerisinde yansıtmıştır. Sadece Türkiye değil başta Amerika olmak üzere tüm ülkeler bu emlak krizinden etkilenmiştir. Bu durum olumsuz etkiler bırakmış ve bunun yanında 2008'de %8,1 ve 2009'da -%16,1 oranında ciddi düşüş olduğunu görmekteyiz. 2012 yılında yaşanan siyasi anlaşmazlıklar ve genel dünya ülkelerinin ekonomik sorunlarının etkisi altında kalsa da hızla yükselişe geçip tekrardan %2 ile %6 arasındaki artış oranlarını diğer yıllardaki başarı ile eşdeğer düzeye getirebilmiştir.

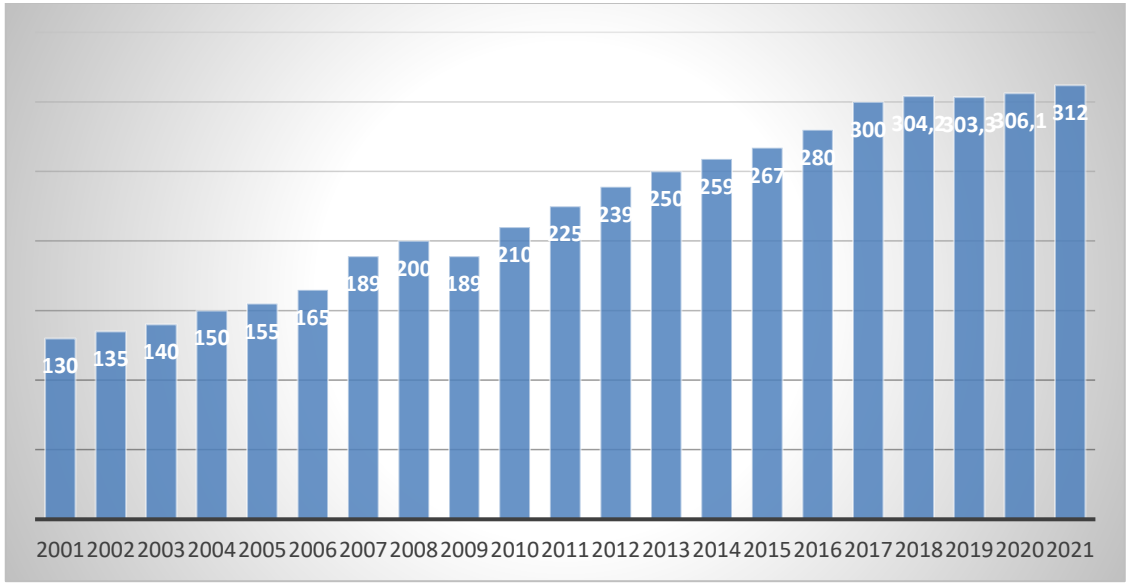
1.5. Türkiye'nin Enerji Kaynakları

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde yeralan Türkiye'nin artan nüfusu ve büyüyen ekonomisine paralel olarak enerji kaynaklarının tüketimi büyüyerek devam etmektedir. Enerji yapısı %60-%70 oranında dışa bağımlı olan Türkiye bu oranı en aza indirmek için enerji kaynakları arama çalışmaları yürütmektedir (Emre, 2020, s.32). Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli ithalat kalemi olan enerji kaynakları ekonomiyi süreklilik arzeden bir dışa bağımlılığa doğru sürüklemektedir.

1.5.1. Elektrik Sektörü,Tüketimi ve Üretimi

Elektriğin ülkedeki konumu çok önemli olmakla birlikte üretimin korunmasını esas hedef haline getirerek ekonominin kalkınmasına destek vermesi yönündedir. 1990-2000 yılları arasında elektrik sektörü devlet eliyle yönetilerek sunuluyordu halka ama 2000 yılı sonrasında yönetim değişikliğinin ardından özel sektöre de destekler sağlanarak rekabeti artırıcı yönde çalışmalar yapılmıştır (Semih, 2017, s.3).Küreselliğin de katmış olduğu gelişmişlikle sektör rekabetçi yapıları ile ekonomin önemli aktörleri konumuna gelmiştir. Farklılık arz eden bir sermaye ve üretim yapısı ile bu sektör gereksinimlerine göre şekillenmektedir. 1990'larda olan sermaye azlığı,farklı fikirlerin ve çalışmaların olmaması,altyapı yetersizlikleri,rekabet ortamından uzak kalınması, çeşitliliğin olmaması gibi sorunlar aşılarak günümüzde daha etkili ve daha kuvvetli bir elektrik sektörü vardır (TSKB, 2021, s.7). Altın,petrol ve doğalgaz gibi ithalat ürünlerinin yeni değişimlere karşı olumsuz etkilenmesi olası

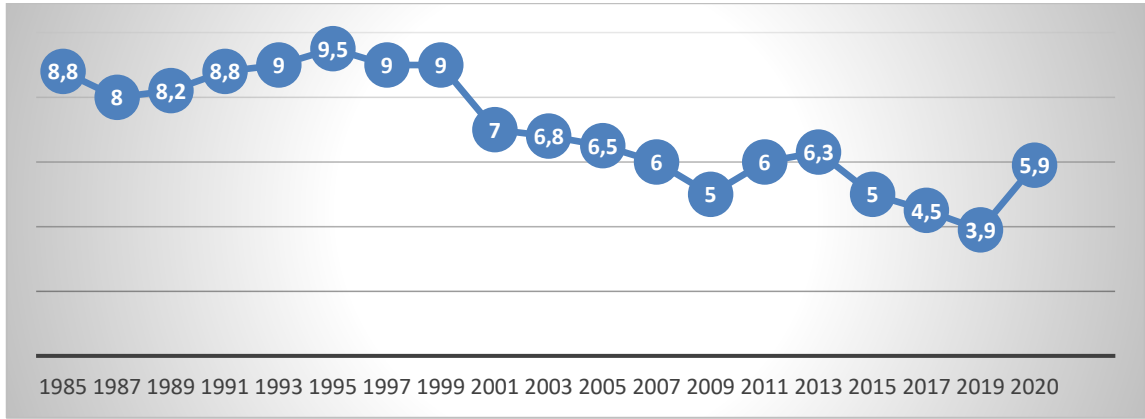
risk durumlarına karşı temkinli ve tecrübeli şekilde olan elektrik sektörünün eskisinden daha iyi konumda olduğunu söylemek mümkündür. Elektrik sektörünün serbest ve özele yönelmesi 2000'li yılların başında gerçekleşerek şekillenmiştir. Sadece kamuya ait olan bu sektörün özele geçmesi daha rekabet odaklı ortam yaratarak çeşitliliği de arttırmıştır. Günümüzde elektrik sektörü, kamu bünyesinde bulunduğu anda %82 iken şu an yüzde %22'lik bir paya sahiptir. Bazı santrallerin EÜAŞ'ye geçmesi elektrik alanında %19'luk bir pay sahip olmasının nedenlerindendir. Şu anda 21 dağıtım kanalının hiçbiri kamuya ait değildir.

Kaynak: TEDAŞ, Türkiye Elektrik Dağıtım Şirketi, Erişim Tarihi: 27.04.2022

Grafik 1. Yıllar İtibarıyla Toplam Elektrik Talebi Gelişimi (Twh ile ifade)

Elektrik tüketiminin yıllık bazda olan göstergelerine baktığımızda 2001'de %7, 2003'te %6,8, 2005'te %6,5, 2007'de %6, 2009'da %5 ile sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Bunun belli başlı kriterleri vardır. 2001 ve 2008 yıllarında olan krizin ekonomiye etkisi, yönetim değişikliği zamanı yapılan politikalar, elektriğin o yıllarda kamuda olması ve buna itiraz olmasını sayabiliriz. 2011 yılı ve sonrasında da beklenen artışlar kaydedilmemiştir ve bu yıl itibarı ile en düşük tüketim %3.9 ile 2019 yılında gerçekleşirken, en yüksek tüketim %6.3 oranı ile 2013 yılında kaydedilmiştir.

Kaynak: https://www.tedas.gov.tr/sx.web.docs/tedas/docs/Stratejikplan/2020_Yili_Turkiye_Elektrik_Dagitimi_Sektor_Raporu.pdf, s.11, Türkiye Elektrik Dağıtım Şirketi, Erişim Tarihi: 24.05.2021

Grafik 2. Toplam Elektrik Talebi Gelişimi 10 Yıllık ortalama (% ile ifadesi)

Elektrik üretimi bu sektörün dış ticarete istenilen performansı sergileyememesi nedeni ile üretim ve tüketim düzeyleri birbirine yakın seviyededir (Erdal, 2017, s.25). 2000 yılından itibaren sürekli yükselen bir elektrik gereksinim sebebi ile önemli politikalar yürüterek hem yurtiçi hem de yurtdışında yapılması gereken üretimi gerçekleştirmiştir.

Tablo 4. Yıllar İtibarıyla Birincil Kaynak Bazında Brüt Elektrik Üretimi

Twh	Kömür	Motorin	Doğalgaz	Hidroelektrik	Jeotermal
2000	35.9	40.6	93.3	148.9	153.1
2001	35.2	40.2	100.2	140.6	145.7
2002	33.8	38.1	95.7	151.1	156.0
2003	33.4	38.9	102.2	164.8	169.6
2004	36.1	36.0	109.5	173.0	178
2005	38.2	40.9	120.2	187.5	192.9
2006	37.9	41.8	130.7	190.1	194.3
2007	48.7	50.3	135.6	199.1	204.5
2008	47.6	49.5	140.8	200.9	208.1
2009	46.2	48.6	140.4	192.2	197.4
2010	46.4	48.4	138.5	201.4	206.7
2011	49.6	50.8	145.3	210.6	215.9
2012	51.7	52.7	148.0	213.0	217.0
2013	52.2	53.9	140.9	216.5	221.0
2014	51.0	54.1	146.5	219.9	225.3
2015	53.4	55.7	140.7	224.8	229.2
2016	65.0	67.4	141.8	224.7	229.7
2017	70.4	71.1	152.9	215.1	219.4
2018	100.3	101.5	155.4	220.0	225.7
2019	99.6	100.9	144.8	226.4	230.8
2020	87.2	89.7	143.2	230.6	233.9
2021	91.4	90.2	145.1	239.7	236.4

Kaynak: TEİAŞ, EPDK, TSKB, Erişim Tarihi: 06.05.2022

Tablo 4`ü incelediğimizde 2000-2021 yılları kömür üretiminde genellikle bir artış trendi olduğunu söylemek mümkündür. En yüksek kömür üretimi 100.3 twh ile 2018 yılında gerçekleşirken,en düşük kömür üretimi ise 33.4 twh ile 2003 yılına tekabül etmektedir. Motorin üretimine bakacak olursak maksimum üretime 100.9 twh ile 2019 yılında ulaşıldı. En düşük motorin üretimi ise 36.0 twh ile 2004 yılına aittir. Doğalgaz enerji kaynakları içerisinde büyük öneme sahiptir. En yüksek doğalgaz üretimi 155.4 twh ile 2018 yılında gerçekleşirken,en az üretim yapılan yıl 93.3 twh ile 2000 yılına aittir. Jeotermal üretime bakacak olursak ise en çok jeotermal üretim yapılan yıl 2021,en az üretim yapılan yıl ise 2001`dir.

1.5.2. Doğalgaz Sektörü,Üretimi ve Tüketimi

Türkiyenin en önemli enerji kaynaklarından biri doğalgaz olsa da maalesef ki üretimi çok az düzeydedir ve tüm nüfusu karşılayamayacak durumdadır. Hatta tam anlamıyla dışarıdan doğalgaz alındığını söylemek mümkündür. Sadece %1,8'lik üretim kısmını Türkiye karşılamaktadır. Bu da dış ticarete en fazla açık veren alanlardan biridir. En çok tüketimi olunan enerji türü petrolün ardından doğalgazdır (İbrahim, 2021, s.34). Özel sektörün de doğalgaz dağıtımına destek vermesi rekabet artırıcı ortam yaratmıştır. 2019 yılında artık Türkiye'de tüm bölgelerde doğalgaz temini yapılmıştır. 2009 yılında ülkede sadece 1 milyon doğalgaz kullanıcısı var olmasına karşın 2021 yılında ise doğalgaz abone verisi 18 milyon olmuştur.

Türkiyenin günümüzde 4,2 milyar metreküp bir doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Az miktarda olan üretim sonucunda genelde %1'lik gibi düşük oranda üretim gerçekleştirilmektedir. En fazla üretim 2008' de 970 milyar metre küp olmuş ve Türkiye bu düzeye bir daha gelememiştir (TEPAV, 2017, s.5). Türkiye'nin şimdiye kadar ki en fazla gaz tüketimi 59,6 milyar metreküp ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. Bu düzeye bir daha gelmediğini de söylemekte fayda vardır. Gaz tüketiminin fazla olması Türkiye için bir dezavantajdır (İbrahim, 2021, s.45). Gaz enerji kaynak türünde ülke dışa bağımlıdır ve bu doğalgaz dolar üzerinden alınmaktadır (Fatih, 2022, s.199). Üretim arttıkça hem dışa bağımlılık artıyor hem de rezervlerde erime oluyor.

Tablo 5. Türkiye’deki Doğalgaz Tüketimi ve Değişimi

Yıllar	Doğalgaz Tüketimi (m3)	Değişim (%)
2000	14.100.000.000	-
2001	16.000.000.000	13.5
2002	17.400.000.000	8.8
2003	21.000.000.000	20.7
2004	22.272.528.240	6.1
2005	27.348.213.942	22.8
2006	30.982.063.980	13.3
2007	35.394.878.230	14.2
2008	36.865.051.313	4.2
2009	35.218.839.390	-4.5
2010	37.411.118.370	6.2
2011	43.697.409.192	16.8
2012	45.241.762.899	3.5
2013	45.918.246.078	1.5
2014	48.717.179.257	6.1
2015	47.999.276.834	-1.5
2016	46.395.060.000	-3.3
2017	53.857.140.000	16.1
2018	49.328.933.112	-8.4
2019	45.285.498.424	-8.2
2020	48.261.352.140	6.6
2021	59.614.563.098	12.2

Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/dogalgaz-tuketimi/>, Enerji Haber Bülteni, Erişim Tarihi: 07.06.2022

En düşük doğalgaz kullanımı ise yıllık bazda 2000 yılında 14,1 milyar metreküp tüketimi ile belirlenmiştir. Yüzdesel açıdan en çok düşüğe 2018 - 2019 yıllarında ortalama %8,3 en fazla yüzde artışı ise 2005’de %22.8 ile olmuştur.

Pandemi de dolar kurunun yükselmesine bakmayarak insanların daha çok evde mesken ettiklerinden olacak ki 48,3 milyar metreküplük bir doğalgaz kullanımı söz konusudur. Bu verilere dayanarak 2021 yılına göz gezdirmek gerekirse ilk çeyrekteki doğalgaz tüketimi 2017 yılının çeyreği ile karşılaştırıldığında %13,2’lik bir artış vardır. Tabii ki 2021’de olan bu artışın gaz ile elektriğin üretilmesi yönünde kurulmuş santrallerinde hava durumuna göre belirli etkileri olduğu söylenebilir.

1.5.3. Türkiye’de Petrol Sektörü

Her ülke için petrolün etkisi farklı olsa da Türkiye için çok önemlidir. Bunun sebebi hem üretim hem de tüketiminde enerji kaynakları denilince etkisi en çok olan sektörün petrol sektörü olmasıdır. Türkiye de 2000’li yıllardan itibaren işlenmemiş petrolün tüketimi çok fazla ama üretimi daha azdır. Üretim bu yoğunluğu karşılayamıyor. Üretim olsa dahi Türkiye petrol sektöründe ağırlıklı olarak dışa bağımlıdır. Petrol ithalatı döviz üzerinden yapılmaktadır (Cem, 2014, s.145). Basit şekilde düşündüğümüz zaman küreselleşen dünyamızda yıllar içerisinde nüfus çoğalmaktadır.

Tablo 6. Türkiye’de Yıllar İtibarıyla Ham Petrol İthalatı ve Üretimi

Milyon Ton	Ham Petrol İthalatı	Ham Petrol Üretimi
2000	23.0	27.1
2001	24.1	28.2
2002	24.3	29.5
2003	24.5	29.2
2004	24.9	29.9
2005	25.1	30.0
2006	24.8	30.2
2007	24.7	30.5
2008	24.6	30.8
2009	17.2	22.5
2010	19.4	24.3
2011	19.7	24.6
2012	21.1	26.9
2013	20.6	25.6
2014	20.9	25.3
2015	25.4	24.1
2016	25.3	26.2
2017	25.3	27.8
2018	24.9	28.2
2019	30.5	35.2
2020	32	37
2021	38.6	25.2

Kaynak: <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2022.pdf,s.21.>, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Erişim Tarihi:01.09.2022

Enerji kaynakları Türkiye için büyük stratejik konumda olmasına bakmayarak doğalgaz ve petrol ile büyük oranda bağımlılığı ortalıktan kaldırmak için arama,sondaj çalışmaları yapılıyor. En az işlenmemiş petrol ithalatı 2009’da 17 milyar varil ton, en fazla işlenmemiş petrol ithalatı 2021’de 38.6 milyon varil ton ile olmuştur (Fatma, 2014, s.46). Üretimi değerlendirecek olursak yine en az üretimin 2009’da olduğunu

görebiliriz. Tabii ki burada 2008 küresel krizinde etkisi vardır.O zamanın şartları ve rezerv yetmezliği üretimi zorlaştırmaktaydı. En çok üretim de 35 milyon ton ile 2019'da gerçekleşmiştir. Türkiye dışa bağımlı olmadan enerji kaynaklarını kendisi üretirse ekonomisinde en zirve dönemleri yaşayabilir.

1.5.4. Türkiye'nin Petrol Rezervleri ve Fiyat Performansı

Petrol,nüfusa,kriz dönemlerine ve dışa bağımlı olup olmamasına göre ülke ekonomilerine farklı katkılar sağlamaktadır (Cem, 2014, s.148).

2008 krizi siyasi anlaşmazlıklar,Türkiye'nin Rusya ile olan 2016'daki anlaşmazlığı ve 2016 darbe girişimi petrole en çok zarar veren hareketliliklerdendir. Yakın tarihe baktığımızda ise 2020 Coronavirüs sürecinde tüm dünyada ulaşım alanı en çok etkilenen sektörlerden olmuştur. Oluşan ciddi ulaşım yoğunluğuna müteakip olarak artan petrol fiyatları eski yıllara bakıldığında yine de maksimum düzeye çıkmamıştır. Uçaklarda olan yeni kurallar,ülkelerin aşılama gelişiminin kısıtlı olması ve farklılaşan ulaşım seferleri pandemide petrole olan talebi ciddi oranda artırdığı söylenemez (Nazan, 2016, s.137). Küresel bir teknoloji iş modeline geçerken Covid-19 sürecinde insanların evde çalışması, benzini ve dizeli kullanmamalarına itmekle birlikte ayrıca elektrikli olan ulaşım araçlarında ilginin yoğun olması petrolde çalışmayı önleyen ana etkenlerdendir. Fazla miktarda petrol üretiminin gerçekleşmesi aynı zamanda ticaretinde kullanılan dövizdeki yükseliş, fiyatı istenilen düzeyde olmayan petrolün varil fiyatının düşmesine neden olarak 20 dolara kadar gerilemiştir (Ülker, 2018, s.173). Amerikalı uzmanların yaptığı açıklamaya göre bu fiyat performansına göre ilk kez eksi değer almıştır. Fiyatlarının azalmasının nedenlerinden biri de siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklanıyor. 2020'de Suudi Arabistan ve Rusya'nın arasındaki sorunlar ithal bağımlı olan ülkelere de yansımaktadır. En çok petrol ihraç eden ülkelerin çatışması piyasada olumsuz etki bırakır. Yakın tarihe bakacak olursak petrol varil fiyatları şöyledir:

Tablo 7. Son 21 yılda ki Türkiye`deki varil fiyatları (Dolar)

Yıl	Dolar
2000	26.7
2001	22..7
2002	23.3
2003	28.9
2004	38.6
2005	54.9
2006	65.0
2007	75.3
2008	95.7
2009	63.3
2010	80.2
2011	113.4
2012	112.0
2013	109.4
2014	99.0
2015	52.4
2016	43.5
2017	54.2
2018	79.1
2019	65.2
2020	73.0
2021	79.8

Kaynak:<https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/tab3-15-HAM-PETROL-VAR%C4%B0L-F%C4%B0YATI.xlsx>, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Erişim Tarihi:11.08.2022

İşlenmemiş petroldeki yükselişler dövizin de işleyişini göstererek petrol ithal eden ülkeler için benzin fiyatlarında da yükselişe sebep olmuştur. Türkiye bu konudan muzdarip olan ülkelere dendir. Fiyattaki yükselişler hemen etkisini göstermiyor. Varilin fiyatı artıyor ardından birkaç ay içerisinde direkt olmasa da kademeli olarak yükseliyor. Ülkedeki vergilerde benzin ve motorine yapılacak olan zamlara da etki ediyor.

1.6. Türkiye`de İşsizlik ve İstihdam

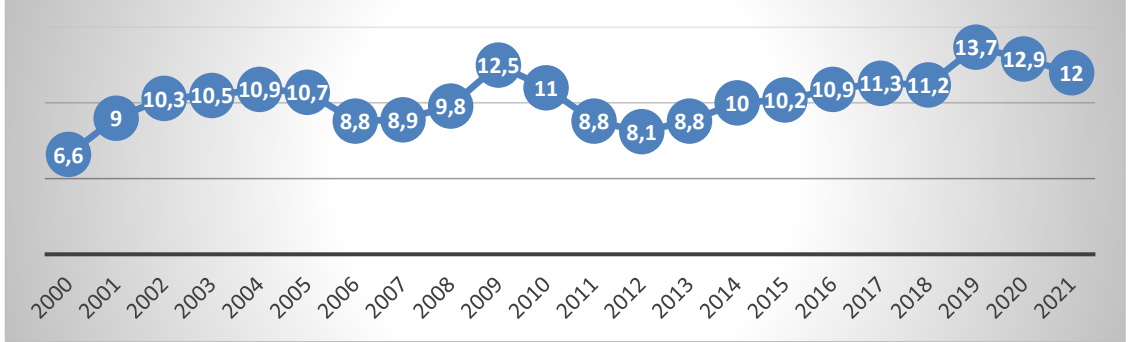
Karma ekonomi felsefesine esasen, Gayrisafi Milli Hasıladaki düşüşle aynı oranda olan tüketim arzusu ve bu taleplerin sıkılaşmasında kalkınma oranı düşüşe geçmektedir. Nitekim bu durumda birçok insan işsiz kalırken verilen maaşlarda da bir azalma söz konusudur. Ekonominin devamlılığı çalışan insan gücü ile oluşmaktadır. Üretimdeki mekanizmalarda hepsinin aktif olarak çalıştığı bir işgücü potansiyeli,

kazançlarda azalışı ve kalkınmada duraksamaya sebebiyet vererek insanların işten çıkarılmasına yol açıyor. Türkiye'de işsizliğin yüksek olmasının bazı sebepleri:

- Nüfusun her yıl artması,
- Yabancı şirketlerin burada konuşlanmaması,
- Hem devlet tarafından hem de özel sektörde beklenen ekonomik hareketliliğin yaşanmaması,
- Gerekli sermayenin karşılanmaması,
- Süreklilik arz eden güvensizlik ortamının olması,
- Küreselleşen dünyamızdaki teknoloji devrimine kolay adapte olamamak. şeklinde sıralayabiliriz (Fatih, 2019, s.13).

Kasaba ve köylerden şehre doğru olan geçiş ile kıyasladığımızda sanayide olan yeniliklerin krizde ilerleme kaydetmesi de bu konuda büyük problemleri ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda nüfustaki kişilerin eğitim düzeyinin aşağı olduğu, çalışan insanların birçok sektöre uyum sağlamalarını da zorlaştırıyor. Potansiyel yüksek ve eğitilmiş kişilerin sayısını arttırmak önemli bir zorunluluktur. Türkiye'de çalışan kadın nüfusunun istenilen düzeyde seyretilmemesi ve bunun yanında genç kesimde ciddi oranda çalışmayan nüfusun bulunması da çözülmesi gereklilik arz eden durumlardan birisidir (Elvan, 2014, s.46). Şunu da belirtmekte fayda vardır ki işgücü performans yeterli olsa dahi verilen maaş ve alınan vergi oranları fazla bulunduğu için tekrardan işsizlik hatta kayıt dışı işsizlik yükselişe geçmektedir. Tüketicinin artması için verilen maaşların bunu karşılamıyor olması da konulan vergilere indirimle gidilmesini zorunlu bırakmaktadır. Maaşından memnun kalmayan çalışanın verimliliği de kayıplar yaşatmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de iş bulma sorunu vardır ve bu beraberinde dışa bağımlı bir ülke, az üretim ve cari açılara neden olmaktadır. Bu doğrultuda hem çalışacak işçiye verilen ücret yeterli değil hem de üretilen ürünün hammaddelerinin dövizle temin ediliyor oluşu kazanç sağlanması gereken ekonomi yerine aslında zarara uğratan ekonomi modeli ortaya çıkıyor (Hilmi, 2019, s.66). Gerekli sorunlar çözüldüğünde etkili iş modeli ve büyüme performansı ile birlikte pozitif bir Türkiye görmek mümkün olacaktır. 2000-2021 yılları arasında bir kıyaslama yapıldığında 2000'de olan 65 milyonluk nüfusu 2021 yılında 85 milyon olmuştur. Bu da 2000-2021 yılları arasında her sene nüfusu 1 milyon kişi ortalama olarak yükseldiğini gösteriyor. Nüfus artarken yeni fabrikaların açılmaması, iş

yerlerinin nüfusa yönelik etkin kullanılmamasıyla birlikte ölkemizi yoksullaşmaya doğru götüren bir durumdur. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin işsizlik verileri gösterilmektedir.

Kaynak:<https://www.sbb.gov.tr/istihdam/#:~:text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20say%C4%B1s%C4%B1%2030%20milyon,oran%C4%B1%20y%C3%BCzde%2010%2C7%20oldu>, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Erişim Tarihi:10.09.2022

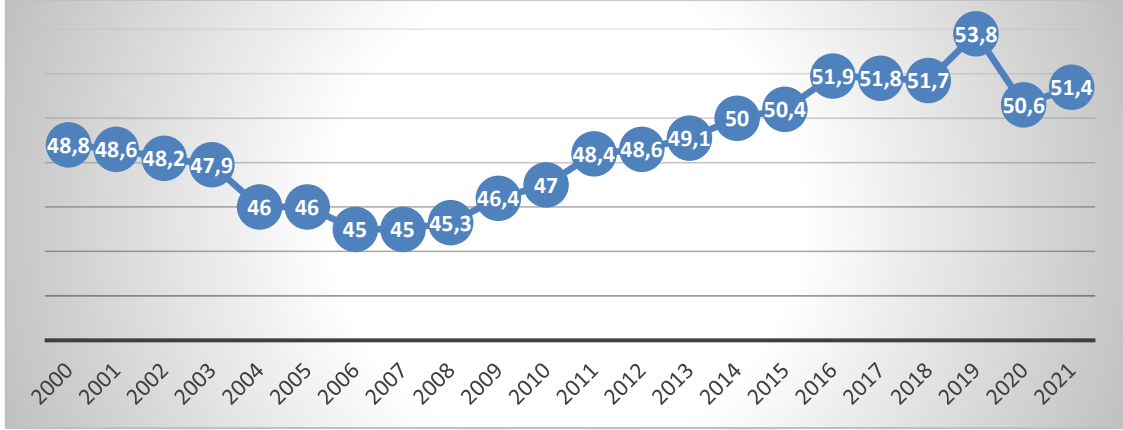
Grafik 3. İşsizlik Oranı

2000-2021 yılları arasında Türkiye'deki işsizliğe baktığımızda 2000'lerde düşük oranlarla seyretse de tüm verilere baktığımızda 2008 krizinden itibaren yükseliş ivmesi söz konusudur. İki haneli işsizlik oranına ilk kez 2002 yılında çıkılırken bundan sonraki yıllarda da artış trendi içinde olmuştur. Küresel krizin sonrası %9,8'lere düşen işsizlik, 2013'te yurtdışı ile iş yapan şirketler için zor olmuştur. Rusya'nın diğer ülkelerle olan savaş durumu ve AB ülkelerinde yaşanan finansal krizler buna sebebiyet vermektedir. 2016'da Türkiye'de olan darbe girişimi ve Rusya ile olan siyasal krizler işsizliğin de olumsuz etkilenmesine neden olan hususlardandır. Bu olaylar karşısında tekrar iki haneli %10,90'lık işsizlik oranı belirlenmiştir (Özgür, 2020, s.345). 2020 yılında olan işsizlik verisi ise %12,9 ile 2008 krizindeki oranla neredeyse aynı düzeyde seyretmektedir. İşsizliği etkileyen faktörler:

- Genel fiyat artışları,
- Cari açıklar,
- Faiz oranları,
- Ekonomik kalkınma,
- Döviz kuru

Bunların hepsi işsizliği etkilemektedir.

İşsizliğin kalkınma,açıklar, faiz oranları,döviz kuru ve genel fiyat artışları ile zıt taraflı ilişkisi mevcuttur. İşsizliğin yükselmesini en çok etkileyen de katılım yüzdesidir.

Kaynak: ILO, World Employment Social Outlook: Trends 2022, Erişim Tarihi:03.08.2022

Grafik 4. İşgücüne Katılma Oranı

Katılım oranı 2000'lerin başında azalış trendinde olsa da 2007 yılı itibariyle neredeyse hiç düşmemek üzere hızlı bir artış ivmesi kazanmıştır. İşsizlik ile pozitif yönlü ilişkide olan katılım oranı aynı benzerliği 2009 yılında göstermemektedir. Bunun da sebebi ekonomik dengeler 2008 krizinde olduğu gibi beklenmedik durumlarda alışagelmış reaksiyonları verebilmemesidir. En yüksek işgücüne katılma oranı %53,8 ile 2019 yılında gerçekleşmiştir.

1.7. Türkiye'nin Dış Ticaret Gelişimi

1980'li yıllara geldiğinde birçok gelişme aşamasındaki ülkeler gibi Türkiye de hem devlet hazinesine gelir sağlamak,hem de sanayi sektöründe etkili olup dış ticarete varlığını sürdürmek için ithal ikameci sanayileşme politikasını uygulamaya koymuştur. Yaşanan bu gelişmenin sebebi ile 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik sosyal ve siyasi alanlardaki başarısızlıklar ile olumsuzlukların Türkiye'yi yeni bir yapısal değişim sürecine mecbur bırakmasıdır. Çok partili sisteme bir geçişin sağlaması,1980'lere kadar iki kez askeri yönetimin el koyması beraberinde ülkeyi ekonomik bunalıma sokmuştur (Nur, 2017, s.13). Nitekim bahsi geçen yıllarda hiperenflasyon,yüksek işsizlik oranları yönetimi zor durumda bırakmaktadır. Yaşanan bu olumsuzluklar hem siyasi istikrarı hem de istikrarsızlığı tetikleyebilecek olan gelişmeleri sosyal ve siyasi ayaklanmalar ile tepkisini gösterebilmektedir. Bu gibi ayaklanmaların olmadığı

dönemde aksine şiddetin var olmadığını, hükümet değişikliklerinin seçim ile belirlendiğini, ekonomik krizlerinin olmadığını, topluma ve insana tanınan hakların çok önem arz ettiği ve demokraside aksamaların olmadığını söylemek mümkündür. Çok partili sistemin uygulandığı 1950'li yıllardan bu yana birkaç kez askeriye'nin yönetime saldırı düzenlemesi sistemin tekrardan düzenlenmesi ve ekonomik birçok zorluk yaşanmasına neden olmuştur. 1950-2002 yıllarına kadar 58 hükümetin varlığı bu yıllarda kurulan hükümetlerin çok kısa vadede olması yeni istikrar ekonomik paketleri ve akabinde oluşan devalüasyonlar Türkiye'de büyük ölçüde siyasal istikrarsızlık yaşanmasının nedenidir. 1980-2002 yılları içerisinde dahi 11 hükümet kuruldu. İstikrarın var olmadığı ortamda bu olaylar tekrar edebiliyor (Türker, 2017, s.777). Piyasadaki belirsizlikler hem üreticilerin hem de tüketicilerin yaşanmasını dilemediği bir durumdur (Metin, 2019, s.213). Bu belirsizlikler krizlerin olmasına, enflasyonun yükselmesine, daralmalara ve birçok ana etkenleri olumsuz etkileyerek ekonomik yapıyı çökertmektedir. Türkiye'nin amacı mevcut sorunları ortadan kaldırıp dış ülkeler ile sıkı ilişkiler kurmaktır. 1980 darbesinin ardından 24 Ocak kararları diye bilinen ekonomik istikrar paketi uygulanmıştır. Sunulan ekonomik paket kültürel, sosyal farklılıkları ortaya koymaktadır en önemlisi de ithal ikameci sanayileşme politikasından ziyade ihracat odaklı sanayileşme politikasını uygulamaya konulması ekonominin kalkınması ile pozitif gelişme sayılmaktadır. Aynı zamanda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, konverbilite şeklinde yatırımda bulunmasını isteyen şirketlerin dünyanın her yerinde yatırım yapmak isteyenlerin yabancı paralar ile bunu gerçekleştirilmesidir. 1980-2000'li yıllar arasında TL de değer kayıpları ile sonuçlandı. 1980 24 Ocak kararlarının belirlenmesiyle oluşan gelişmeler son 40 yıllık süreçte Türk milleti ve toplum yapısı ile ekonomide farklılıklara neden olmuştur. Bu farklılık ile değişikliklerin başında ise Türkiye'nin ihracat ve ithalat kısacası dış ticarete dengesi gelmektedir.

Tablo 8. Dış Ticaret Verileri

Milyar Dolar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	X/M
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	51.0
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	75.7
2002	36.059.083	51.553.797	-15.497.708	69.9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	68.1
2004	63.147.153	97.539.766	-34.372.613	64.8
2005	73.476.108	116.774.151	-42.297.743	62.9
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	61.3
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	63.1
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	65.4
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	72.5
2010	113,883,219	185,544,332	-71,661,113	61.3
2011	134,906,869	240,841,676	-105,934,807	56.0
2012	152,461,737	236,545,141	-84,083,404	64.4
2013	151,802,637	251,661,250	-99,858,613	60.3
2014	157,610,158	242,177,117	-84,566,959	65.0
2015	143,838,871	207,234,359	-63,395,488	69.4
2016	142,529,584	198,618,235	-56,088,651	71.7
2017	156,992,940	233,799,651	-76,806,711	67.1
2018	167,920,613	233,047,094	-55,126,481	72.0
2019	171,503,063	202,703,411	-31,200,348	84.6
2020	169.514.162	219.397.020	-49.882.858	84.6
2021	225.229.134	271.424.098	-46.194.964	82.9

Kaynakça: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 05.08.2022

* X=İhracat Y=İthalat X/M= İhracatın ithalatı karşılama oranı (X/M)*100

Ülkelerin ihracat yapıları birçok faktör ile bağlantılıdır. İhracatın kapsamlı analizi dış ticarete oluşabilecek açıkları önleme yönelik tedbirlerden ibarettir (Zeliha, 2019, s.75). Ülke sanayilerinde gelişim katedilmedikçe ve tarımın ihracattaki payı düşüş yaşarken imalat sanayisi ihracat yönünde yükseliş içerisinde olur. Bu yüzden Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler daha çok sanayi odaklı çalışma yapmaktadırlar. Türkiye'nin çok verimli toprak bölgesine sahip olmasına rağmen tarıma beklenen düzeyde önem vermemesi göçlerin olmasına ve tarım üretiminin istenilen miktarda olmadığında ithal mal gereksinimini arttırır bu nedenle dış ticaret açığı oluşur. İhracatın Türkiye üzerindeki özelliklerini incelemek mümkündür. 2014 yılında Dünya Bankası'nın" Avrupa Orta Asya Bölgesi, Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Yönetim Biriminin" hazırladığı raporda Türkiye'nin 2002-2014 yılları içerisinde ihracatta artış gösterdiği bildirilmektedir. Bunun nedeni ise iklim şartlarının uygunluğu ve yapısal reformların ihraç edilen mallarda çeşitliliği yükseltmektedir. İhracatın büyümeye olan etkisi şöyledir: fırsatları ortaya çıkarması, rekabeti yükseltmesi, dar pazar bölgelerinin

geniş pazarlara açılması için fazla üretim yapmasıdır (Cem, 2015, s.31). Ülkelerin ihracat verileri dış ticaret dengesizliklerinin ana belirleyicileridir. İhracatın yükselişe geçmesi ve ihracatın yükselmesine yönelik politikaların uygulanması dış ticarete açıkların oluşmasını engelleyebilir. İhracat ülkeler için bir kazanç sağladığından dolayı gelir, ithalat ise döviz rezervi çıkışı yarattığından gelir kaybı yani zarar diye nitelendirilir. Türkiye'nin en büyük krizlerinden olan 2000-2001 krizi ve bahsi geçen yıllarda yönetim değişikliği ile istenen düzeyde olmayan ihracat verileri 2003 yılı itibarıyla artış değerine kavuşmuştur. 2002 yılında 36 milyar dolar olarak belirlenen ihracat 2020 yılında 169 milyar dolar olarak kriz sonrası 18 yıllık süreçte %473,10 oranında yükselmiştir. Kaydedilen bu artış çok olumlu etkiler bıraksa dahi ek teşvikler sağlanarak daha maksimum düzeylere çıkarmak mümkündür. 2002-2009 yılları arasında istikrarlı bir artış görülse de 2009 yılında kısa süreli bir ihracatta azalma yani negatiflik görülmüştür. Bunun sebebi 2008 krizinin bıraktığı enkaz ve yeni küresel ekonomik sürece hızlı uyum sağlayamamaktır. Genele bakıldığında son 21 yıllık süreçte ihracat verilerinin 6,13 kat artış kaydettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin 21 yıllık ihracat değişim oranının ortalaması %13,1'dir. 2002-2021 yılları içerisinde 5 kez ihracatın değişimi negatif olmuş yani ihracat düşüş yaşanmıştır. Yakın tarihe baktığımızda 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ile ihracat negatif bir değer almıştır. Dış ticaret açıkların olmaması için ihracatta pozitif bir seyrin olması çok önemlidir. 2000-2001 krizinden sonra süreklilik ve devamlılık arz eden bir ithalat yapısı vardır. 2008 krizinin hemen ardından 2009'da ekonomide %4,7'lik resesyon süreci yaşanmıştır. Nitekim ithalat %30,3'lük bir düşüş yaşanmıştır. Bu yılda da kriz olacağı bekleniyordu. Hatta toplum tarafından "sınırdan dönen kriz olarak" nitelendiriliyor. 2009 yılı, son 21 yıldaki en ciddi daralma olarak değerlendiriliyor. Buna eşdeğer olabilecek diğer yıl ise 2015'de %14,4'lük bir azalmanın yaşanmasıdır. İthalat verilerinde düşüşün olmasının asıl sebebi kriz dolayısıyla dövizde yaşanan yükselişlerdir. Farklı bir sebep ise parasal genişleme arzu edilirken daralmanın yaşanmasıdır (Yavuz, 2018, s.30). Akabinde ülke içinde taleplerde oluşan azalma bunun yanı sıra üretimde de düşüş, ithalatta genellikle negatiflik oluşturuyor. İthalatın azalması dış ticaret açıklarını önleyici gibi gözükse de büyük krizler dolayısıyla isteyerek değil planlı şekilde ithalatın düşürülmesidir. Sonuç olarak dış ticaretteki açıklarda, uygun koşullar sağlandığında planlı şekilde düşürülebilir. Sadece ithalat ve ihracat değil aynı zamanda dış ticaret açığı verileri de büyük önem arz edebiliyor.

Sebeplerini incelemeden söyleyecek olursak eğer ithalatta parasal değer olarak kullanılan para birimi bir ihracattaki değerden daha yüksekse dış ticaret açığı oluşur. Türkiye dışa bağımlı ülkedir ve bu ekonominin temel sorunudur. Nitekim 1947 yılından itibaren Türkiye dış ticaret açığından kurtulamamaktadır. Lakin bu açık ekonomideki diğer faktörlerden olup işsizlik ve enflasyon gibi bir sıkıntıdır. Etkili uygulanacak politikalar sayesinde açıklar kapatılabilir. Türkiye'nin dış ticaret verileri analiz edildiğinde en fazla açığın 2011 yılında olduğunu söylemek mümkündür. Geriye kalan yıllarda ise inişli çıkışlı istikrarsız bir düzen doğrultusunda ilerlemektedir. 2000'li yıllardan itibaren 2009 yılına kadar devamlı yükseliş içerisinde olan dış ticaret açığı 2009 yılında aşağı yönlü bir ivme çizmiştir. 2000-2008 yılları içerisinde büyük ekonomik krizler, yükselen kamu harcamaları, uygun ulusal ortamın bulunamaması açığın artış içerisinde olmasının ana etkenlerindendir. 2008 küresel krizinin ardından 2011-2012 yıllarında yeniden açıklar artışa geçmiştir ve bu açığın tepe noktası olmuştur. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise açıklar düşüş trendine girmiştir. 2019-2020 yıllarında da bu düşüş sürekliliğini korumuştur. Ülkenin ihraç ettiği ürün değerlerinin ithal edilen ürünlerin değerinin ne kadarını karşıladığının ispatı olarak ihracatın ithalatı karşılama yüzdesi hesaplanmaktadır. İhracat ve ithalatın arasındaki değişimin nasıl şekilde finanse edildiği de büyük önem arz etmektedir. Bahsi geçen değişim, evvela dövizde yoksa da başka ülkelerden borç alınarak finanse edilir (Mehmet, 2019, s.314). Farklı bir deyişle, dış açığa sahip ülkelerin rezervleri, düşme yönündedir ya da istikrarlı bir borç krizi ve kredi koruma çabasında olacaktır. Kısacası ilk olarak ihracattan kazanılan gelir ile ithalattaki masrafların ödenmesi beklenir. Açıkların sonlandırılması yönünde ilerlemek isteyen ülkeler ihracatın ithalatı karşılama için artış içerisinde olması gerekmektedir. 2000-2021 yılları içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranı en fazla %84,6 ile 2019 yılında, en düşük oran %56,01 ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. Eğer oran artarsa bu durumda dış açıklarda sona erecektir. Bu oranların 1975'te %29,5 iken 2020'de %84,1 olması 45 yıllık zaman zarfında sağladığı başarının ispatıdır.

1.7.1. Ülkelere göre Türkiye'nin İthalat ve İhracat Yapısı

Tablo 9. Türkiye'nin Ülkelere göre İhracat verileri (Bin Dolar)

Yıllar	Rusya	İngiltere	ABD	İraq	Almanya
2001	924,107	2,174,892	3,125,804	392,028	5,366,680
2002	1,168,309	3,005,840	3,336,810	560,431	5,835,207
2003	1,367,591	3,670,093	3,753,865	873,347	7,484,931
2004	1,859,187	5,543,924	4,848,743	1,820,802	8,745,282
2005	2,377,050	5,917,163	4,910,817	2,750,080	9,455,050
2006	3,237,611	6,814,301	5,061,330	2,589,352	9,686,235
2007	4,726,853	8,626,776	4,177,593	2,844,767	11,993,232
2008	6,483,004	8,158,669	4,316,424	3,916,685	12,951,755
2009	3,189,607	5,937,997	3,250,109	5,123,406	9,793,006
2010	4,628,153	7,235,861	3,766,034	6,036,362	11,479,066
2011	5,992,633	8,151,430	4,585,849	8,310,130	13,950,825
2012	6,680,777	8,693,599	5,606,487	10,822,144	13,124,375
2013	7,213,894	9,126,733	6,647,525	12,949,891	14,832,546
2014	6,170,452	10,216,479	6,921,399	13,154,131	16,275,367
2015	3,588,657	10,556,863	6,395,899	8,550,298	13,417,478
2016	1,733,569	11,690,650	6,627,394	7,640,287	14,004,848
2017	2,734,316	9,603,189	8,654,268	9,054,612	15,118,910
2018	3,399,827	11,107,336	8,304,672	8,346,276	16,137,388
2019	4,153,202	11,281,350	8,971,874	10,224,285	16,624,070
2020	4,506,813	11,236,969	10,183,213	9,142,515	15,980,400
2021	5,775,897	13,705,148	14,719,306	11,131,282	19,317,751

Kaynakça:https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1,Trademap Veri Seti, Erişim Tarihi:05.06.2022

Tablo 10. Türkiye'nin Ülkelere Göre İthalat verileri (Bin Dolar)

Yıllar	Almanya	Rusya	ABD	Çin	İtalya
2001	5,335,443	3,435,673	3,261,380	925,620	3,484,130
2002	7,014,695	3,863,179	3,067,892	1,365,933	4,132,123
2003	9,452,964	5,451,315	3,496,592	2,610,298	5,471,591
2004	12,515,655	9,033,138	4,745,221	4,476,077	6,865,903
2005	13,633,888	12,905,620	5,375,593	6,885,400	7,566,806
2006	14,768,220	17,806,239	6,260,882	9,669,110	8,663,700
2007	17,539,955	23,508,494	8,166,788	13,234,092	9,968,687
2008	18,687,197	31,364,477	11,977,015	15,658,210	10,682,698
2009	14,096,963	19,450,086	8,575,892	12,676,573	7,594,949
2010	17,549,112	21,600,641	12,322,789	17,180,806	10,140,671
2011	22,985,567	23,952,914	16,042,073	21,693,336	13,452,359
2012	21,400,614	26,625,286	14,130,625	21,295,242	13,345,874
2013	25,598,452	26,046,541	13,350,844	25,260,751	13,533,284
2014	23,482,150	25,411,700	13,465,362	25,732,865	12,948,320
2015	21,351,883	20,401,756	11,141,465	24,873,457	10,641,582
2016	21,473,789	15,160,961	10,867,491	25,440,454	10,220,724
2017	21,301,869	19,514,094	11,951,744	23,370,620	11,306,054
2018	20,407,294	21,989,574	12,377,681	20,719,061	10,155,669
2019	19,279,082	23,116,867	11,847,481	19,127,972	9,350,999
2020	21,732,800	17,829,236	11,525,182	23,040,812	9,201,429
2021	21,757,477	28,959,030	13,148,129	32,239,211	11,563,790

Kaynakça:https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, Trademap Veri Seti, Erişim Tarihi:05.06.2022

Ülkelerin uygun seçimler doğrultusunda ihracatının ve ithalatının analiz edilmesi üretilmiş ürünler ve rağbet gören ülkelerin hangileri olduğunu, yapıların hangi ülkelerde etkili olabildiğini göstermesi yönünden önem arz etmektedir. Büyük oranda ihracat ilişkisi olunan ülkelerde sadece ekonomik değil siyasi olarak da güzel ilişkilerin kurulduğunu söylemek mümkündür. Toplumun gereksinimi ve talep yönünde araştırılıp bir ihracat yapılması çok daha etkili olabilmektedir. Türkiye'nin 2001-2021 yılları içerisinde en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler tablo halinde verilmiştir. Tabloya baktığımız zaman Türkiye'nin ihracatının en yaygın olduğu ülke, 6 milyondan fazla Türkiye vatandaşının mesken ettiği Almanya'dır. Burada Türkiye vatandaşlarının çok olması toplumun taleplerine de yansarak Türkiye'nin ihracat verilerini etkiliyor. Almanya, Türkiye'nin ihracatının geneline bakıldığında %9,5'lik bir dilime sahiptir. Yapılan Gümrük Birliği Sözleşmesi ile birlikte AB ile Türkiye'nin

ihracatı bir süre dış ticareti yükselmiştir. Bu anlaşma sayesinde komşu ülkeler aralarındaki ticareti daha da yükseltme odaklıdır (Alaiddin, 2018, s.21). İngiltere bilindiği üzere 44 yıldır üye olduğu Brexitten ayrılmıştır. Sürecin etkileri henüz daha İngiltere yönünde devam etmektedir. İngiltere, Brexitten ayrılacağı yıl 2017 Gümrük dairesinin göstergelerine esasen Türkiye'nin 19. en büyük ticaret ortağıdır. Brexit süresi sonunda İngiltere'nin ayrılması Türkiye'yi de etkileyebiliyor. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler dış ticaret açısından önem arz etmektedir. Türkiye ihracatının büyük bir paydasını AB ile birlikte oluşturabiliyorsa bir nevi AB'ye üyedir desek yanlış olmayız. Ülkelerin hammaddesini, bir nevi dış ülkelere olan bağımlılıklarını, ithalatın çok olduğu ülkelerle hem ekonomik hem de siyasi dostluklar içerisinde barındırıyor. Türkiye'nin genel anlamda en yüksek ithalat verisine ulaştığı ülkeler içerisinde Çin, Rusya ve Almanya'nın öncülerden olduğunu belirtebiliriz (Işıl, 2022, s.92). Türkiye ve Rusya'nın ekonomik ilişkisi ithalatın doğalgaz ile olması farklı bir inceleme gerektiriyor. Almanya, Çin gibi büyük ölçekli ekonomiye sahip ülkelere ithal edilen ürünlerin toplamı 40 milyar dolar düzeyinde seyretmektedir. Türkiye bu ülkelere ithal etmediğinde ülkenin dış ticaret açığı kapanabilir. Devletin destek ve teşvik paketleri sunarak üretimi yerli yapması bu konuda etkili bir yöntem olur. Türkiye'nin Rusya ile yapmış olduğu ihracatta en yüksek düzeye ulaştığı yıl 2012 yılıdır ve bu yılda yapılan ihracat 6,6 milyar dolardır. Türkiye'nin İngiltere ile yapmış olduğu en yüksek ihracat düzeyi 2021 yılında 13,7 milyar dolar seviyesidir. Türkiye'nin ABD ile yapmış olduğu en yüksek ihracat 14,7 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşti. Türkiye'nin Irak ile yapmış olduğu ihracatta en yüksek düzey 13,1 milyar dolarla 2014 yılında oldu. Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu ihracatta en yüksek veri ise 19,3 milyar dolar ile 2021 yılına aittir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler ile en yüksek ithalat düzeylerini belirlemek gerekir. Almanya ile yapılan ithalat 2013 yılında 25,6 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaştı. Rusya ile yapılan ithalat 28,9 milyar dolar ile 2021 yılında maksimum düzeyde gerçekleşti. ABD ile yapılan ithalat 16 milyar dolar ile 2011 yılında en yüksek düzeye geldi. Çin ile yapılmış olan en yüksek ithalat ise 32,2 milyar dolar ile 2021 yılında belirlendi ve son olarak İtalya ile yapılmış olan en yüksek ithalat hacmi 11,5 milyar dolar ile 2021 yılına aittir.

2. RUSYA FEDERASYONU EKONOMİSİ

2.1. Ekonomik Yapısı

Rusya Federasyonu ekonomik boyutta çok önemli bir yere sahip olması coğrafi avantajları ve zengin doğal kaynakları bünyesinde barındırması ile bilinmektedir. Bu da onun dünyada seçilen ve değerli ülke konumunda olmasını sağlamaktadır. Petrol ülkelerinden biri olan Rusya yapmış olduğu ticari ilişkiler ile de kendi ekonomisini üst sıralara taşımaktadır. Lakin doğal kaynaklara dayalı olan ekonomisi belirli olumsuzluklar da yaşayabilmektedir (Sibel, 2020, s.5). Dövizin fazla miktarda artış gösterdiği ülkelerde sadece doğal kaynak ile ilerleme kaydedilemeyip diğer sektörler için önemli yatırımlar yapmak gerekmektedir. Mevcut Rusya topraklarında ortalamanın üzerinde olan yüzölçümü, çalışma yerleri ve kaynakları ekonominin önemli unsurlarının yüksek masraflara maruz kalması avantajlı durumda olan ekonomiyi negatife doğru götürmektedir. Birçok nehir ve göllere ev sahipliği yapan Rusya bu bölgelerin geniş mesafelere yayılması ile birlikte deniz aşırı ticaretlerinin ulaşım maliyetlerini büyük oranda etkilemektedir. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşü, Rusya'nın demokratik sisteme geçişini etkiledi (Mehmet, 2021, s.17). Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Partisi var olduğu zamanda yapılmış olan doğru reform ve planlamaları sayesinde birçok temel sektör hızlı büyüme katetmiştir. Hizmet sektörü 20.ci asrın sonlarında %34'ü gösterilirken bu veriler bir kaç yıl içinde %56'ların üzerine çıkmıştır (Sanayi Odası, 2019, s.1). Transfer ücretlendirme sistemi ile mevcut veriler değişiklik gösterebilmektedir. Şöyle ki bazı vergileri az olan ve sahibi kendileri olan firmalar, transfer ücretlendirmesi sayesinde ciddi oranda kazanç sağlayabilmektedirler.

Mevcut konumu ve elde edilebilir doğal kaynakları ülkenin ağır sanayi alanında uzmanlaşmasını sağlamıştır. Enerji tüketimi için kullanılan ve enerji hedefli sanayi %37'lik dilimi oluştururken gıda sektöründe bu oran %23'tür. Sanayi sektörü Rusya'da büyük katkı sağlayan sektörlerin başında gelmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıladan elde edebildikleri kısım sadece %12 ile %13 civarındadır. Büyük şirketler ve firmalar ekonomide hegomon olmuş durumdadır. Bunun nedeni de küçük işletmelerin kaldırmakta güçlük çektiği ağır vergi şartlarının olmasıdır. Ekonomisi çok ilerleme kaydetmiş ve geçiş aşamalarında etkili olan ülkeler

için yaklaşık bu oran üç katı düzeyindedir (Rus İş Adamları Birliği, 2019, s.3). Rus para birimi olan rubledeki yaşanan devalüasyonlar sonucunda birçok firma ürünün hammadde maliyetlerini düşürerek kendi kazançlarını katlamaktadırlar. Gelişmiş şehirleri temel sanayi bölgesi olarak inşa eden Rusya daha az gelişmiş şehirlerde Sovyet Sosyalist mentalitesi ile çalışan sanayi merkezlerini yönetmektedirler. Ülkenin en soğuk yerlerinde ise gerek emek gerekse de iklim şartlarından dolayı sanayi de ilerleme kaydedilememiştir. Belirli bölgelerin yoğunluk gösterilmesi geri kalan şehirlerde işsizliğin oluşmasına ve bunun sonucunda da küçük ölçekli firmaların iflası ile sonuçlanmaktadır (Aliya, 2019, s.44). Nüfusunun fazla olması ve genel olarak yüzölçümünün geniş alanlara yayılması nedeni ile şirket sahibi için fazladan bir maliyete neden olurken işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

2.2. Ekonomik Politikaları

Rusya Federasyonu kamu odaklı bir ekonomik sistemi tercih etmektedir. Cari ekonomik dengeler 1990'ların başında açıklar vermeye başlayarak ekonomik çöküşe neden olmuştur. Genel fiyatlar %200'lere kadar yükselmiştir. Tabiki bunun olmasını tetikleyen bazı nedenler vardır:

- Temel sektörlerde meydana gelen hammadde sorunu kaynaklı krizler meydana gelmesi,
- Sovyetin sarsılması ile birlikte ülkeler arası ilişkilerin zarar görmesi,
- Sistemlerde olan değişikliklerin bu zor zamanlarda fazladan sorun yaratmasıdır.

Bu tür sorunlar ekonominin temel hatlarına da zarar vermektedir. Şöyle ki AB-Rusya arasındaki enerji bağlantısı, ilişkilerin ekonomi politiğinin en önemli unsuru olarak görülmektedir (Harun, 2016, s.192). Cari ve mali dengedeki bozukluklar, reformun zarar görmesine neden olurken Uluslararası Para Fonu ile ortak çalışma yapılarak enflasyonu önleme girişiminde bulunulmuştur. Artış kaydeden enflasyonları önlemeyi zorda olsa başaran Rusya Federasyonu bu istikrarını 2000'li yıllara kadar devamlı kılabilmiştir. Tam Rusya ekonomisi rahat nefes aldı derken bu kez Asya krizinin etkileri ile sarsıldı. Şöyle ki bu kriz sonucunda ihracatta etkili olan ürünlerin ücretlerindeki azalma geniş piyasalara karşı uzak durmayı beraberinde

getirerek adeta şok etkisi yaratmıştır (Zafer, 2018, s.2). Yeni inşa edilmeye çalışılan, zor süreçlerden geçen Rusya ekonomisi bir kez daha ciddi mali krize uğrayarak rublenin devalüasyona maruz kalması ve borç miktarının artması ile birlikte adeta ekonomisinde kara günlerini yaşıyordu. 1998'inci yılın sonlarına mütakiben 1 dolar 5 rubleye eşit bir değere sahip iken 1 dolar 20 rubleye eşit olabilecek boyutta önemli bir kriz sürecini başlatmıştır. Kur sistemi dalgalı kura geçmek zorunda kalmıştır. Ülkeler gerektiğinde ortak kararlar alarak problemlere karşı müşterek çözüm arayışları sunmaya başlamışlardır (Gökhan, 2015, s.47). Programlar sayesinde enflasyon 2000'lerin başında %30'luk azalma gerçekleştirmiştir. 2008 yılına yakın tarihlerde meydana gelecek olan krizin hemen öncesinde küresel gıda krizlerinin olması tekrardan genel fiyat artışlarında yükselmeye neden olmuştur. Krizin ardından özel sektörün yanı sıra kamu sektörü ve yatırımları revaştaydı. Bunun sebebi petrol satışlarında yükselişler olması ve halktan toplanan vergi oranlarının yükselmesidir. Petrolün değerinin düşmesine yönelik birçok fon dahi kurulmuştur (Harun, 2016, s.193). Bu fonlar petrolde olabilecek herhangi bir düşüşü önleyip ekonomik kriz anlamında hazine rezervi bulundurmaktadır. Rusya zorlu ekonomik koşullardan geçse de ülkenin refaha kavuşması Vladimir Putin'in cumhurbaşkanı olduğu yıllara tekabül etmektedir.

2000'li yıllardan itibaren yapılmış temel reformlar:

- Kişi başına gelire uygun vergi sistemine geçilmesi,
- Küçük ölçekli şirketlere destek olunması,
- Katma değer vergisinde %2'lik azalma yaşanması,
- Ülkenin en temel ekonomik gelir kaynaklarından olan petrolde desteklerin yapılması.

2.3. Rusya'nın Ekonomik Gelişimi

Rusya Federasyonu ekonomisinin önemli konuma sahip olması ve bir çok ekonomik sisteme uygun olması ile birlikte büyük avantajlar elde edebilmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin dağılma aşamasına yakın kamuda olan birçok önemli sektör özelleştirme stratejisi izlenme yoluna gidilmiştir. Coğrafi anlamda dünyanın dörtte biri kadar değerli kaynakları elinde bulundurduğu bilinmektedir.

Sadece kaynak rezervi 80 trilyon dolar diye öngörüler vardır. Enerji bu ülkenin olmazsa olmazıdır desek yanlış olmayız (Aliya, 2019, s.46). En çok kazanç sağlayan sektörlerdendir. Diğer önemli alanları gaz ve sanayi olarak sıralama yapmak doğrudur. 2011 yılında Rusya'nın sadece bu sektörlerden elde ettiği kazanç,ihracat verilerinin %80'ini kapsamaktadır. Bu da doğal kaynakların Rusya için vazgeçilmez hazinesidir dememize neden oluyor. Kendine münhasır tarzı ve güçlü ileri teknoloji destekli savunma sanayi imalatı,en son teknolojiyle donatılmış uçaklar,denizaltılar ve dayanıklı silahlar ile dünyanın en güçlü savunma techizatına sahip ülkelerinin başındadır. Yakın yıllarda açıklanan verilere göre Rusya, satın alma gücüne esasen altıncı ama genel değerlendirmeye esasen ise on birinci ekonomiye sahiptir. En çok ihraç olunan petrol ve doğalgaz 10 yıl gibi bir süreçte iki kat artarak ülkenin refah düzeyinde de ciddi artışlara neden olmuştur (Ticaret, 2021, s.2). Dünyanın en kabul görmüş endeksli para birimlerinden olan dolar cinsinden değerlendirecek olursak 6 kat kazanç elde edilmiştir. Tabi ki ekonomide böylesine pozitif durumlar işsizlik oranlarını azaltıp refah seviyesinin doyum noktasına gelebilmesinde etkili olmaktadır. Ticarete konu olan altın,gümüş gibi emtiaların önemli ölçüde yükselmesi politikalara da yansımaktadır. Rusya devleti her ne kadar zengin mali yapısı güçlü ülke olarak bilinse de gelir adaletsizliğinin çokca olduğu ülkeler listesinde dir. Kendi puanlama kurumunun bir araştırmasına esasen devlet hazinesinin üçte biri sadece yüz on iki iş adamına aittir. 144 milyon nüfusa sahip olduğunu da dikkate alırsak bu oran ekonominin temelinde ciddi sorunların bulunduğu göstergesidir. 2012 yılına kadar ülkede 900 milyon dolarlık yasal olmayan para aklama durumu görülmüş ve illegal yollarla para aklamasıyla dünyada ikinci sırada olmuştur (Rtib, 2019, s.5). Tabi ki böyle bir durum piyasada güvensizlik oluşturarak yabancı yatırımcılarda olumsuz etki bırakmaktadır. Fırsatçı kişiler için ise en ideal ülkelerden biri olarak görülmektedir. Milyarderler bu ülke de çoktur ama bu gelirler ülkedeki hane halkları ile paylaşılsaydı şimdi belkide dünyanın en refah seviyesi yüksek ülkelerin başında Rusya gelebilirdi. Komşu devletlerden olan ve ikili sorunlar yaşayan Ukrayna da aynı durumu yaşamaktadır (DEİK, 2021, s. 13). 2014 yılında olan petrolün değerindeki azalmalar ve Ukrayna'da olan bir savaş hali ekonomide daralmaya sebep olmuştur. Lakin ilginç bir şekilde o yıl %0,6'lık bir büyüme söz konusu olmuştur. 2015-2017 yıllarında ise belirli küçülmeler yaşansa da 2017 yılından itibaren büyüme verileri tekrardan kendi pozitif seyrine geri dönmüştür. 2016 yılı büyüme verilerine esasen küçülme ile sonuçlansa da

Amerikan şirketleri tarafından Rusya en yeniliğe açık, modern ülkeler listesine girmesi yönünde puanlar verilmiştir (Remzi, 2013, s.10). Yüksek teknoloji konusunda her daim başarılarla imza atan Rusya, patent hakkına sahip olma ve patent başvurularında öncülük teşkil etmektedirler. Uzay ile ilgili de birçok çalışması bulunan Rusya bu yönde en çok mezuniyet oranına sahip ülkelerdendir. Ekonomide belirsizlikler ve güvensizliklerin ortadan kalkması Rusya Federasyonu'nu daha iyiye doğru götürebilir. İstikrarda eksiklerin olması ve zengin kaynaklara sahip olmasına karşın gelirde adaletsizliğin yüksek olması ekonomiyi kötü yönde etkilemektedir.

2.4. Rusya'da Yaşanan Ekonomik Krizler

2.4.1. Rusya'da 2008 Krizi

Doğal kaynakları ile zengin olan Rusya bu dünya krizinden etkilenen ülkelerden olmuştur. Birçok ülke gibi krizin sonraki yılı toparlanmaya başlanılmıştır. Vladimir Putin yönetimi Rus ekonomisinin bu krizden ağır hasarlar olmadan kurtulmasında ana etkindir. Şöyle ki büyüme verilendeki artış, dış ticaret fazlaları ve doğal kaynak kullanımında etkili olmasını vurgulayabiliriz. Lakin üretimde etkinlik ve bir takım altyapı sorunları henüz kriz olmadan bile resesyona neden olabilecek sonuçlar doğurmuştur. Krize yaklaşan tarihlerde oluşan enflasyon oranları ve büyük ekonomiye sahip ülkelerde de dış ticarete olumsuzlukların yaşanması Rusya'yı etkileyen olgulardandır. Üretimde verimliliklerin olmayışı ve artan işsizlik oranları beraberinde yüksek enflasyonu da getirerek mali krize neden olmuştur (Ali, 2019, s.40). Doğal olarak krizde göstergeler ekonomik boyutta hüsrana uğrasa da en büyük darbe, rezervlerini korumak isteyen Rusya için yatırımcıların burayı terketmesi ile birlikte yaşanmıştır. Doğal kaynak ile en büyük geliri sağlayan ülke için petrol fiyatlarının 2.5 kat azalması ciddi başkaldırlara neden oldu. Piyasada güvensizlik ve olumsuzlukları farkedenden yatırımcılarda bu durumdan kaçınmak için yatırım portföylerini daraltma yoluna gitmiştir. Cari ücretlerde %17'den %13'e kadar gerileme olmuştur (Selim, 2019, s.13). Merkez Bankası'nın bu zor süreci iyi kontrol etmesi ve gerekli bankalara yardım ederek esnek döviz kuru rejimini uygulaması, nakit akışına destek verilmesi gibi unsurlar krizde Rusya'ya yardım etmiştir. 2009 yılında ise henüz sona ermiş krizin az da olsa işsizlik ve petrol fiyatlarına %10'luk değer kayıpları yaşatması söz konusudur. Rusya bu zorlu süreçten doğru mali ve para politikaları

uygulayarak üretim artımına odaklı çalışması sayesinde çok ağır kayıplar olmadan sonlandırmıştır.

2.4.2. Rusya-Ukrayna Krizi

Ukrayna ile Avrupa Birliği birlikteliğinde 2013 yılının son çeyreklerinde imzalanacak olan Ortaklık Sözleşmesi'nin Ukrayna yönünden ertelendiğini açıklanması,adeta soğuk duş etkisi yaratarak krize zemin hazırlamıştır. Rusya yönünden Kırım'ın Ukrayna'ya katılmasıyla iki ülke arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur (Harun, 2016, s.190). Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin 15 cumhuriyetinden biri olarak kabul edilen Ukrayna diğer cumhuriyetler gibi 1991'de SSCB'nin dağılması ile kendine münhasır yeni ekonomi politikalarını oluşturacaklarından bir yıkım etkisi oluşmuştur. Ülkenin Batı tarafında verimli toprakların bulunması Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin varlığında Ukrayna'nın tarımda bir numara olmasının ana etkenidir. Akabinde Ukrayna'nın doğu kesimi sanayi ve tekstil alanlarında uzmanlaştığı noktalardır. Azerbaycan,Moldova ve Gürcistan'ın da üyeliği bulunduğu GUAM'ın etkili bir ülkesi olarak SSCB ve demokrasi bölgesinde Rusya'ya denk olabilecek yetkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Osman, 2015, s.26). Tarihler 2013'ü gösterdiğinde Rusya ile ortak ilişkilerinin içerisinde olunması ise Yankuvoçin cumhurbaşkanı olması ve Avrupa Birliği Birliktelik Sözleşmesi'ni ertelenmesinin ardından Putin ile arasındaki "15 milyon dolarlık ekonomik destek ve doğalgazda fiyatı indirimini kapsayan sözleşme"Batı kesiminin pek hoşuna gitmemiştir. İki ülke arasında yer alan gerilim muhalefet ve halk yönünde de yapılan karşı durmalar ile daha da yükselmiştir. Mevcut durumda Rusya kendi çıkarlarını güderek Kırım tarafı için birtakım politikalar yönünde ilerlemiştir. Koşulları da değerlendirdiğimizde Rusya'nın Kırım'a yapmış olduğu askeri darbe girişimi iki ülkenin çözülmecek bir sorunu haline gelmektedir. Kırım parlamentosu ve cumhurbaşkanlığı binasını da ele geçirmesi ile birlikte süregelen gerilim,referandum olması ile daha da tırmanmıştır. 2014'te yapılan açıklamaya göre Kırımda Rusya'ya mensup 35.000 asker mevcuttur (Cihan, 2018, s.35). Hemen ardından yapılan referandumda ise %5'lik evet oyunun olması ile "Kırım Özerk Cumhuriyeti" Ukrayna topraklarından kopartılarak Rusya'ya ait topraklara dahil edilmiştir. Avrupa Birliği ise olağanüstü hal ilân ederek toplantı düzenlemiş, "Rusya'nın Ukrayna'nın toprak ve

bütünlüğüne saldırı da bulunduğunu Rusya'nın bu durumu ortadan kaldırılmasını ayrıca parlamentonun Ukrayna anayasası ile denk düşmediğini"söylemiştir. Krizin görülmeyen yüzünü değerlendirecek olursak Ukrayna bağımsız bir cumhuriyet olduktan sonra dış ülkelere karşı politika tarafını seçmeye çalışıyordu. Ukrayna Avrupa Birliği ile olan entegrasyonu ve ekonomik entegrasyonu uyguladığı politikalar yönünde hem ekonomik hem de siyasi anlaşmalar dış ticarete yönelimleri ana etken olmuştur. 1998'de Ukrayna ve Avrupa Birliği içerisinde anlaşılan ‘‘Ortaklık Sözleşmesi’’ekonomik anlamda birlikteliğin kuvvetli olmasını ıspatlar niteliktedir (Sait, 2015, s.658). Bu doğrultuda ki "Komşuluk Politikası'nda" Avrupa Birliği yönünde Ukrayna hem güvenlik hem de refah ile ilgili politik düzenlemelere de dahildir. Ukrayna AB ve Rusya arasında bir dengeliyici görev gördüğünü, Batı tarafında ise Rusya'nın gerginlik yaratmasını azaltmak için BDT ile birlikteliğini devam ettirmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Dış ticaret göstergelerini incelediğimizde Ukrayna ithalatının %28'i Rusya tarafından %27'si ise Avrupa Birliği ile oluşurken enerjide Rusya'nın ithalat payı %35 Avrupa'nın %36'dır. Avrupa Birliği'nin gaz ithalatının %80'e kadarlık büyük bir oranı Ukrayna yönünden geçmesi de çok önemli bir durumdur.

2.4.3. Rusya`da Petrol Krizi

Siyasi ve ekonomik alanda küresel boyutta en başarılı ülkelerden biri olan Rusya aynı zamanda en büyük ikinci petrol ihracatısıdır. 2014 yılına yaklaştığımızda Ukrayna'daki iç karışıklık ve aynı zamanda Kırım'ın Rusya'ya dahil olması ile ekonomik kriz başlamıştır. Elde olmayan gelişmeler nedeni ile Rusya'da bir kriz ortamı yaratıldı (Şahin, 2019, s.4671). Akabinde Batı'nın uyguladığı petrol fiyatlarındaki ciddi inişler krizin nedenidir. Başladığı yılda herhangi bir küçülmeden söz edemesekde 2015 yılında %2,8'lik bir küçülme olmuştur. 2014'ün ikinci çeyreğinde Kırım toprakları yönünde Rusya'nın hâlâ vazgeçmemesi ile Amerika ve Avrupa Birliği direkt kişisel bazlı olan ambargoları tüm yönetim,ekonomik ve enerji yönünde uygulayarak birçok şirketi finansman zorluğu ile baş başa bırakmıştır. Bu şirketleri sayacak olursak Rusya'nın en önemli petrol şirketi Rosneft,en büyük enerji şirketi ise Gazprom ve onun ekonomik işlerini yürüten Gazprombank'dır (Kutluk, 2015, s.471). Amerika ve Avrupa Birliği'nin yapmış olduğu ambargoları söylemesi ile Batı ve Rusya arasında

soğuk savaşın ardından en büyük kriz yaşanmıştır. Aynı tarihlerde Rusya borsası %2,5'lik düşüş yaşamıştır. 2014'ün 1 ve 2'nci çeyreğinde doların ruble ile olan paritesi 34-36 bandındayken ambargolar sonrası ruble durmadan ve sürekli değer kaybetmeye başladı. Özetlemek gerekirse 2015 yılında 1 dolar 70 rubleye eşit iken parite oranındaki fark iki katına yükselmiştir (Erhan, 2016, s.2137). Ruble değer azalışı yaşaması ile ithal olunan ürünlerin fiyatlarında ciddi oranda yükselmesine sebebiyet vermiş ve enflasyon da kendiliğinden yükselmiştir. Bu yüzden 2014'ün ocak ayında %6'lık bir enflasyon söz konusudur. Nisan ayında %7,33 ekim ayında %8,30'a kadar yükselmektedir. Süreklilik arz eden bir artış 2015 yılında %15'lik ciddi oranda bir enflasyon oranını karşımıza çıkarmıştır. 2014'te Amerika petrol ve enerjiyi düşük maliyetlerle üretmesi ve fiyatların düşmesi kriz zamanında olan Rusya'yı etkilemektedir. GSYİH'si ortalama olarak 1.5 trilyon dolar olan Rusya enerji ve petrol gibi kaynakların ülkenin kamu gelirlerinde önemli bir yere sahip olduğu ve ihracatın %70'ini oluşturduğu için enerji fiyatlarındaki düşüş ciddi oranda etkiledi. Ukrayna ile arasında olan anlaşmazlık ve Amerika'nın uyguladığı yaptırım Rusya merkez bankasını faizi arttırmak zorunda bırakmıştır (Şahin, 2019, s.4671). Mevcut sermaye kaçışına dur demek için Rusya Merkez Bankası faiz oranlarını ilk başta %0,5 artış ile %7,5'a taşımış sonrasında %8 olarak belirlemiştir. Bir ay sonra %9,5'a yükseltse de yalnızca bir kaç ayın ardından %10,5'a kadar yükseltmek zorunda kalmıştır. Nihai olarak Rusya'nın Batı yönünde maruz kaldığı ambargolar ve enerji kaynaklı fiyattaki azalışlar piyasanın dengelerinin bozulması,faiz oranlarını arttırılması,yurtdışına sermaye götürülmesi ve borsadaki sürekli azalmalar birbirini tetkikleyerek çıkmaza sürüklemiştir.

2.4.4. 2020 Covid-19 Pandemisi

Covid-19 küresel boyutta tüm ülkeleri hem sağlık hem de ekonomik alanda etkisi altına alan bir pandemidir. Uzmanlara göre pandemi etkilerinin büyük oranda tesirinde kalan şirketlerin işlerini kaybetme ve bilançolarında ciddi düşüşler kaydedilmiştir. İnsanlar evden çalışmak zorunda bırakılmıştır. Lakin başlarda bu sistem etkili olsa da tüm alanlarda bunu uygulamak imkansızdır (Akif, 2021, s.625). Her ülke gibi Rusya'da pandemide işsizlik ve yoksulluk oranlarında artış gibi sorunlar ile baş başa kalmıştır. Pandemi sebebiyle tüketim ve üretimdeki azalmalar,kur

oranlarındaki belirsizlik ve kredi verme sıkıntısı yaşayan bankalar ekonomide en çok düşüşü tetikleyen ana unsurlardan olmuştur. Göstergeler doğrultusunda Rusya'nın 2020 yılının iki çeyreğinde geçen yıla kıyasla Gayrisafi Yurt İçi Hasılasında %3.6'lık bir düşüş kaydetmiştir (Eren, 2020, s.259). Mevcut yılın tamamında %6'lık düşüş pandemi etkileri ile kendini belli etmektedir. Durum itibari ile GSYİH'de ki bu azalmalar bireylerin gelirinde de azalışa sebebiyet vermektedir. Ortalaması genellikle ülke şehirleri içerisinde 34,632 ruble olan bireylerin pandemi nedeniyle 30,046 rubleye kadar gerileyen bir kazanç elde etmektedirler. 2020-2021 yılları içerisinde nüfusun cari parasal kazançlarının %6 ile %8 değerinin düştüğünü, yoksul insan sayısı göstergelerinde ise 4 milyon kişinin eklenerek 22 milyona yükseldiğini söylemek mümkündür (Recep, 2020, s.10). 2019 yılında Rusya'da 13 trilyon rublelik vergi geliri kazanılsa da bu miktar 2020 yılında 11,1 trilyon düzeyindedir. Ülke ekonomilerinin kalkınması için öncelikle bireysel gelirlerde etkili sistem uygulanmalıdır. Rusya'da Covid-19 pandemi sürecinde yaptırılan kısıtlamalar yoksulluk ve işsizlik alanlarında ciddi gerilim ortamı oluşturmuştur. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde işsiz kişi ve verileri geçen yılın aynı dönemine göre %41 oranında yükseliş kaydederek 4,7 milyon kişi baremine ulaşmıştır. Başlıca arz ve talepte dengesizlikleri vardı (Coşkun, 2021, s.281). Toplum evlere kapandığından talep yüksek ama bunu karşılayacak arz yoktur. Herkes sağlığını düşündüğünden güven ortamı bulamayıp evden çalışıyor, fakat tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak tüm sektörlerde evden çalışarak ilerleme kaydedemez. Salgını önlemek için ülkeler sınır kapılarını da belirli bir süreliğine kapatmış ve ülke dahilindeki hareketleri kısıtlayarak ekonomiyi yavaşlatmıştır. Sektörlerin hepsi Covid-19 pandemisinden aynı oranda etkilenmemiştir. Bazı işçi kesimi etkisini daha yoğun yaşamaktadır. Bu kesimleri söylemek gerekirse iş veren ve küçük işletme sahipleridir. Küçük işletmeler bu dönemde çok büyük işçi kapasitesi oluştursa dahi açıklanan destek paketleri onlara uygun kriterlere sahip değildir (MBTM, 2021, s.2). Kayıt dışı çalışma oranı yüksek olan gelişmiş ülkelerde toplumun %70'ini ilgilendirdiğinden bu kişiler evden istihdam sağlayamamaktadırlar. Bahsi geçen kesimin pandemi de maruz kaldığı ekonomik kriz daha büyük oranlarda seyretmektedir. Sağlık açısından da inceleyecek olursak kayıt dışı çalışan kesimin işyerlerinde sosyal mesafe kurallarını uygulayacak elverişli ortamın olmaması, belirlenen hijyen ve temizlik kurallarına uyulmaması, onları pandemiye karşı savunmasız yapıyor. 2019 verilerine esasen 18 milyon kişi Rusyada yoksulluk limitinin aşağısında konulanmıştı. Bu oran 2018'den

%0,3 aşağı seviyesindedir. Yoksulluk düzeyinin aşağı seviyelere indirilmesi,uzun vadeli ekonomik hedeflerinin önceliklerindendir. 2030 yılına kadarlık süreçte yoksulluk oranı en minimum düzeye indirilmesi planlanıyor.

2.5. Rusya Federasyonunun Para Birimi

Rusya ülkesinin kullanmış olduğu para birimi rubledir. Bağımsız Merkez Bankası tarafından Rusya'nın ekonomisi yönetilmektedir. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyete bağlı olarak kurulan banka SSCB'nin dağılması ardından yeni Rusya Merkez Bankasının oluşması ile sistem değişmiştir. Bankanın temel görevi paranın değerini korumak ve bunu s rekliлик haline getirerek devlet müdahalesinin olmadığı bağımsız hale gelmektir (Mesut, 2015, s.11). Diğer bankalara da destek olarak kriz durumlarında mali yardımlar yapmak da önemli görevlerinden birisidir. Merkez Bankasının başkanı devlet yetkilileri yönünden tahsis edilmektedir. Rusyanın dış ticarete etkili olması ve b t gede fazlalar vermesi 2008 dünya krizine kadar rublede ciddi değerlenmeye neden olmuştur. Kendi para biriminin değerini korumak ve kendi hazinesine döviz rezervi toplamak hedefinde olup ummalı çalışmalar yapılmaktadır. Tahmin edilen fiyat artışlarında da destek nitelikli çalışmalar yapıılıyor (Ali, 2013, s.5). 2008 krizi tüm dünya gibi Rusya'da da mali düzenlemeler ve farklı para politika modellerine başvurmaya getirmiştir. Verilere esasen 3 yıllık çalışma sonucunda üç haneli olan enflasyon rakamları 2012 yılında %3,8'lik ciddi bir azalma ile sonuçlanmıştır. Bunun da nedeni rublenin,dolar ve euro paritelerine karşı direnç sağlayabilmesi ve dış ticarete ülkenin etkili olması ile ilgilidir. Doların hızla değer kazanması ise bu planları bozdu (Levent, 2021, s.18). 2014 yılında 1 dolar yaklaşık 40 rubleye denk gelirken bir önceki yıl 32 rubleye tekabül etmekteydi. Değer kayıpları daha da artarak 2016 yılında 1 dolar 72 rubleye eşit iken,2017 yılında 60 ruble, 2018 yılında 56 ruble, 2019 yılında 65 ruble ve diğer ilerleyen yıllarda 70-80 ruble bandında ilerleme kaydetmiştir. Bunun birebir sadece Rusya ekonomisi ile ilgisi var demek tam doğru olmaz çünkü aynı zamanda doların değer kazanması, siyasi ilişkiler ve doların uluslararası ticarete daha etkin kullanılması ana sebeplerdendir.

2.6. Rusya’ da Etkili Olan Temel Sektörler

2.6.1. Rusya’da Tarım ve Hayvancılık

Ülkenin coğrafi yapısının belirli kısımları tarım için kullanışlı olduğundan en çok güney kısmında yoğun üretim vardır. Tarımsal alanlar için avantajlı olmayan bölgelerde genelde hayvancılık üzerine yoğunlaşmıştır. Soğuk iklime sahip olan Rusya kuraklıklara da ara sıra maruz kaldığından toprak safhasının sadece 3’te 1’i kullanışlı haldedir. Yeşillikli doğası ise ülkenin 2’de 1’ini kapsamaktadır (Seçil, 2015, s.22). Kötü hava koşulları ve kimyasalların kullanılması toprağın işlenmesinde büyük zararlara neden olmaktadır. SSCB döneminde olan çiftliklerin birleştirilme uygulaması, birçok firma için olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu gibi durumlar devlet desteğine gereksinim duymaya neden olduğu için olumsuz sonuçlar ortaya koymaktadır. Kişiyi özel oluşan mülkiyetler hukuksal düzende SSCB mevcutiyyetinde kabul görmemiştir. Çiftçilere yeterince maddi destekler sağlanamadığından üretimde aksaklıklar meydana geliyordu. Putin yönetiminde bu destekler ortadan kalksa dahi vergi oranlarında azalma olmaktadır (Güçgeldi, 2016, s.22). Tarım sektörünün ihracatında öncü olmak isteyen Rusya çiftçilere karşılıksız kredi imkanı sağlıyordu. Tarım denilince 2000’li yılların sonrasını dikkate almak gerekir. Keza bu yıllardan önceki krizler ve yönetim değişiklikleri sabit bir düzen kurulumu için uygun koşullar oluşturmamıştır. İklim şartları uygun olmadığından tarım sektörü 2020’de sadece GSYİH’den %4,1’lik bir dilimi kapsayabilmektedir. Bu oldukça az oranda ama bu konuda teknolojik ortamlarda yetiştirilen tarım daha da yüksek başarılar elde edebilir (Tarım Raporu, 2021, s.10). Krizler ve pandemi sürecinin de etkisi ile birlikte tüm ülke ekonomileri gibi Rusya’da da belli daralma meydana gelmiştir. Rusya buna bakmayarak ülke nüfusunun 4.5 milyonuna tarım sektöründe istihdam alanı oluşturmaktadır. Minimum maaş düzeyinin aşağısında kazanç elde eden yaklaşık 20 milyon kişi Rusya’da varolmaktadır. İnsanların en çok tüketimi yani en başlıcası gıdaya gitmektedir. Erzak tüketimi pandeminin başlaması ile birlikte hızlı bir ivme kazanmıştır. Pandeminin başlangıcında %36 olan gıda harcamalarındaki oran sadece bir kaç ay içinde %44’e kadar artmıştır. Tüketim yaklaşık 26,500 rubleye tekabül etmektedir. Devlet bu yüzden tarıma çok destek vererek dışa bağımlılığa gerek kalmadan gıda ihtiyacını sürdürülebilir kılmayı hedefliyor (Komisyon Raporu, 2018, s.242). Halk olarak alkol ve gıda kültürü çok genişlediğinden olacak ki, ülkenin iç satış

miktarının yarısı sadece gıda üzerinden kazanılmaktadır. Bunu bilen şirketler ülkedeki konumlarını tarımda daha da geliştirerek sabitleştirmeye çalışıyorlar. 2020 yılında gıda fiyatlarında olan gereksinimlerden dolayı enflasyon yükselmiştir. Çiftçi ve üreticilere destek amaçlı bozulmaya yakın olan temel tüketim ürünlerine devlet eliyle destek olarak her bir ton için 27 dolarlık bir teşvik ve yardım kampanyası başlatılmıştır. Gıdaya olan ilgiyi göz önünde bulundurarak çiftçilere konulan vergilerde de azalmalara gidilmiştir.

Tablo 11. Rusya'nın Tarım Dış Ticareti

Yıl	İthalat (Milyar Dolar)	İhracat (Milyar Dolar)	Dünya İthalatındaki payı %	Dünya İhracatındaki payı %
2001	9.3	1.2	1,8	0,3
2002	10.2	2.2	1,9	0,4
2003	11.1	3.4	1,9	0,5
2004	13.3	2.6	1,9	0,4
2005	17.4	3.7	2,2	0,6
2006	20.6	4.9	2,5	0,6
2007	25	8.2	2,7	0,9
2008	32.2	9.8	2,8	0,7
2009	28.6	8.4	2,6	0,9
2010	32.1	9	2,8	0,7
2011	39.3	10.7	2,7	0,8
2012	41.2	17.8	2,8	1,2
2013	43.6	15.4	2,8	1,1
2014	40	19.3	2,6	1,2
2015	26.4	15.6	1,9	1,2
2016	23.2	20.1	1,7	1,2
2017	28.1	21.9	1,9	1,3
2018	29.9	24.3	1,81	1,56
2019	30.3	25.7	1,84	1,56
2020	29.7	30.5	1,77	1,76
2021	30.9	31.2	1.82	1.81

Kaynak: https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RUSYA_TARIM_RAPORU-2022.pdf, Rusya Tarım Dış Ticareti, Erişim Tarihi: 01.08.2022

Küresel dünyamızda tarım çok önemli bir yere sahiptir. Dünyada en çok nüfusa sahip olan ülkelerden biri olan Rusya'da tarım sektörü Vladimir Putin'in yönetime gelmesinden sonra hızlı bir ivme kazanarak sürekli artış noktasına yönelmiştir. Özellikle 2001- 2021 yılları arasında devamlılık arz eden bir yükseliş söz konusudur. 2008 krizi öncesi ve sonrası yani 2007-2010 yılları arasında dünya ithalatındaki tarımın payı %3'lere yaklaşarak en zirve noktalarından birine varmıştır. En fazla tarım ithalatının olduğu yıl Rusya-Ukrayna krizinin hemen öncesinde 2013'te 43,6 milyar dolar olarak seyretmiştir. Dünya ithalatındaki payı ise %2,8 ile 2008 yılına tekabül

etmektedir. En yüksek ihracat ise 2020 yılında 30,5 milyar dolar olarak belirlenirken dünya ihracatındaki payı da 2020 yılında %1,76 ile en yüksek rakama ulaşmıştır.

2.6.2. Rusya’da Sanayi

Tarım sektörünün genel ülkeler arası değerlendirmelere göre, belirli sürelerde tıkanıklık gösterebildiği ve bu yüzden de sanayinin daha ön plana çıktığı bir gerçektir. Tarıma oranla istihdam olanakları da sanayide daha fazladır. Tercihler bu sektöre doğru kaymaktadır. Teknolojinin vatani olarak bilinen Çin, Kore ülkelerinde işçiliğin oldukça ucuz olması yanı sıra yabancı yatırımcılara verilen olanaklar sanayiye daha ön plana taşımaktadır (Deik, 2021, s.13). Rusya ise SSCB’nin ardından daha fazla sanayi ve teknolojik ağırlıklı çalışmalara önem vermeye başlamıştır. Konulan fazla vergilerin iptal edilmesi yanı sıra pazarların azaltılmasından sonra rekabet daralmaya başlamıştır. Devletin yapmış olduğu para yardımlarının da ortadan kalkması ile birlikte teknoloji alanında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Uzay bilimi sanayisindeki yabancı yatırım kıtlığı yaşanması, istihdam alanlarının yetersiz olmasında başlı başına bir problemidir. Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda sanayi sektörüne verilen önem daha da artmaktadır. Gelişmeye çalışan Rusya’da sanayideki olumsuzluklar 1990’lardaki başarı oranına düşürmüştür. Bu da sanayiye ve onun yan dallarından olan inşaat sektörüne zarar vermektedir (SBB, 2020, s.18). Doğal kaynakların başarı oranının sanayiden daha düşük olması 2000’lerin başında gerçekleşmiştir. Savunma sanayi alanındaki kayıplar 1990’larda fazla olsa da 2000’lere yaklaştığımızda bu durum farklılık göstererek destekler artmıştır. Rusya’nın üretmiş olduğu silahlar satış rekorları kırarak ülkenin önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Rusya’nın üretmiş olduğu silahların ithalatını yapan 80 ülke bulunmaktadır. Sadece savunma ve doğal kaynaklı değil de hafif sanayi türü ile de başarı kaydetmek isteyen Rusya, yabancı yatırımları kendine doğru çekebilmek için stratejiler izliyordu (Rtib, 2019, s.8). Sanayinin başarısı genellikle başkent Moskova ve gelişmiş şehirlerde yoğunlaşmaya bağlıdır. Farklılık ve birtakım çeşitlilikler katarak değerince uyum sağlamışlardır. Üretim ve tüketim alanlarının birbirlerine uzak mesafelerde olması asla kabul edilmeyip bu sayede taşıma ücret maliyetlerinden de kurtulunmuştur.

2.6.3. Rusya’da İnşaat

İnşaat sektörü ülkenin ekonomisi için büyük etkiler yaratabilecek konumdadır. Rusya'daki inşaat sektörü SSCB'nin dağılmasının ardından özel olmasına karar verilmiştir fakat sermaye ve yatırım eksikliklerinden bu gereksinimleri yönetim karşılayamamıştır. Bu durum devlet ile özel şirketler arasında ciddi sıkıntılara neden olmuştur (Leyla, 2020, s.73). 2000 yılı ve sonrası dönemde devamlılık, başarı kazanmada yer yer düşüşler oluşmuştur. Rusya birden bire başarısızlıklar sergilediğinden fiyatlarda genel inşaat piyasasına göre fazladır. Gereksinim olan konut düzeninin az olmasından kaynaklı bir takım reformlarda uygulanabilmektedir.

Rusya'nın gelişmesi ve modernleşmesi burada ofislere, alışveriş bölgelerine olan ilgiyi daha çok arttırmıştır. Doğal olarak da maliyetlerin artmasına ve fahiş fiyatlara zemin hazırlayan bir durumdur. Başkent Moskova ve gelişmişlik düzeyleri yüksek olan bölgelerde inşaat sektörü daha fazla revaştadır. İnşaat sektöründe Rusya'da aktif olan ülkeler: Türkiye, Japonya ve Çin'i söylemek mümkündür. Ortalama 3-4 yıl sonra Rusya Federasyonu'nda 2000'lerden kalan etkiler tamamen sona ererek 2025 yılına kadar enerji kaynaklarına olan gereksinimlerin fazlaşacağı, ulaşım konusunda gelişen altyapının daha ileri teknoloji ile donatılacağı ve gelişmiş evlere olan isteklerin yükseleceğini söylemek mümkündür (Leyla, 2020, s.75). 2012-2013 yıllarında gelişmiş binalara, müstakil evlere olan istek sebebiyle Rusya'da birtakım çalışmalar yapılmıştır. Enerji ihtiyacının arttığı bu yıllarda eskiyen boru kanallarının tamiri de düzenlenmiştir. 2014 Rusya'da geçirilen kış olimpiyatları ülkenin birçok gelişmiş kentlerinde inşaat sektörüne büyük bir ivme kazandırmıştır. İnşaat sektörü Rusya'da Gayrisafi Yurt İçi Hasılda %5'lik bir dilime sahiptir. Bu sektörde olabilecek ileri teknoloji destekleri ve yabancı sermaye destekli şirketlerin yapacağı destekler büyük önem arz etmektedir. Genel ekonomideki sabit maliyetlerin kurulmasında ciddi etkilere sahip olan sektör, üretici firmaların da ilerleme kaydetmesine sebebiyet vermiştir. Geniş bir alana yayılması ile inşaat sektörü yüksek vergi alınması ve istihdam sağlaması konusunda da başarılıdır (TMB, 2020, s.1). Pozitif taraflarında incelersek 2014'teki Rusya-Ukrayna krizi bu sektöre zarar verse dahi kısa süre içerisinde toparlanmayı başarmıştır. İnşaat sektöründeki etkili firma miktarları 2014 ve 2015 yıllarında %14,4 yükselmiş, 2015-2016 yıllarında %28'lik yükseliş ve 2016-2017 yıllarında ise yüzde %48'lik yükseliş göstermiştir.

Tablo 12. İnşaat Sektöründe Üretim (%)

Yıl	(%)
2000	22.0
2001	18.7
2002	19.3
2003	14.6
2004	16.5
2005	11.0
2006	29.2
2007	24.6
2008	30.3
2009	-17.2
2010	0.3
2011	5.6
2012	9.8
2013	7.4
2014	6.5
2015	-2.0
2016	0
2017	0.2
2018	3.1
2019	4.7
2020	6.4
2021	3.2

Kaynak: <https://tr.tradingeconomics.com/russia/construction-output>, 1998-2022 Veri 2023-2024 Tahmin, Trading Veri Seti, Erişim Tarihi: 20.07.2022

Rusya'da inşaat sektörünün gelişimi sovyetlerin dağılmasından sonra başlamıştır. Sovyetler var olduğu zamanlarda buradaki binalar çok eski ve turizm de bu yüzden çok gelişmemiştir. Lakin SSCB'nin dağılmasından sonra Putin'in yönetime gelmesi ve Rusya'da olan inşaat sektörüne yabancı yatırımcıların akın etmesi burada inşaat sektörünün temellerini atmaya başlamıştır (Rtib, 2019, s.5). 2006 ve 2007 yıllarında hatta 2008 yılının başlangıcına kadar Rusya'da inşaat sektörü çok ciddi artışlara ulaşmıştır ama sonrasında 2008 dünya krizinden itibaren genellikle ivme aşağı doğru yönelmiş ve neredeyse bitme noktasına doğru gelmiştir. 2009 yılında %-17,2 oranında inşaat sektöründe üretim vardı, ondan sonra ise sıfırlı veya eksili rakamlar görmek çok da garip sayılmıyordu. Yabancı yatırımcılar kriz sonrasında kendi desteklerini, yatırımlarını çekmesinin ardından zaten yeni başlayan bu inşaat sektörünün temelleri henüz atılamadan bitme noktasına gelmiştir. Krizin ardından Rusya'nın diğer sektörlerde başarılı olması ve o başarılar sayesinde inşaat sektörüne de yönelmesi ülkede biraz da olsa inşaatla kalkınmaya neden olmuştur.

2.7. Rusya’da Enerji Kaynakları

SSCB'nin dağılmasının ardından oluşan Rusya devletindeki sistem değişikliği nedeniyle süreklilik arz eden politikalara yönelinmiştir. Finansal krizlerin de patlak vermesi ile birlikte Batı ülkelerine özendiğini ileri süren kişiler olmuştur. Bunun ise sadece bir politika olduğu bildirmiştir. Rusya devlet yöneticileri SSCB'nin tam aksine 1990'ların başından itibaren Batı'ya uygun politikalar izleyip onların çalışmalarını destekliyordu. Geçiş ekonomisi sürecinde Batılılaşma doğrudan Rusya'nın ekonomik ve siyasi olgularını etkiliyordu (Sarıyer, 2014, s.5). O yıllarda yönetim halka odaklı bir düşünce ve batıya uygun ekonomik politikalar izleniyordu. Dönemin gerektirdiği bu durum keza,Rusya'nın revaşa yükselmesinde etkili olmuştur. Dağılmış bir ülkeyi tekrardan toparlamak zordur. Nitekim Rusya'da özgürlükçü kararlarla birlikte enerji kaynakları alanında 1993 yılında kamudan özelleştirme tercih edilmiştir. Bu durum petrolün üretiminde ise belirli azalmalara neden olmuştur. Ülkede olan kamu-özel bilinmezliği ve tümenden enerji kaynaklarına yoğunlaşılması düşüşü beraberinde getirdi (Tuğçe, 2014, s.88). Özgürlükçü ideolojiye sahip olmayan bir ülkeye göre konulan Batı yanlısı politikaları üretimde ve temel ekonomik göstergelerde düşüşe neden olarak halk tarafından tepkilere maruz kalmıştır. Tabi ki de böyle bir durumda krizler oluşacaktır. Batı'nın gerekli mali yardımları Rusya'ya yapmaması hayranlıkla bakılan Batı'ya karşı bir geri durmaya sebebiyet vermiştir. YA diye adlandırılan Yeni Avrasyacıların yapmış olduğu çalışmalar bu sorunu önlemiştir. Şöyle ki politikalarında doğal ve devlet eliyle olan bir ekonomiye müdahale ederek bir nevi liberal ekonomi oluşturmaya doğru gitmişlerdir. Ayrıca Amerika'nın baskın olup diğer ülkelere müdahale etmesinden de rahatsızlık duyarak gerekli baskıları önlemiştir. Rusya'nın enerji kaynaklarının selameti için verdiği mücadele takdire şayandır. Enerji kaynakları özel şirketlere sözde devredildi denilse de serbest ekonomik alan oluşmamıştır (Anıl, 2013, s.75). Devletin bireysel çıkarları ve müdahaleleri olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dünyada olan ekonomik krizler ,petrol satışlarını katlayarak arttırmıştır. Petrol dolar üzerinden satılan bir ürün olduğundan kriz maliyetlerinde %50'lik azalmaya neden olmuştur. Yabancı sermaye destekleri ile petrol ithalatında hızla ivme kazanılmıştır. Bu anlaşmalar uzun dönemli olmadığından sadece yabancı sermaye ile yetinmeyip kendi politikalarını da yürüterek başarılı olması hedeflenmekteydi. Teknolojiden de alınan destekler sayesinde yabancı sermayeye muhtaç olmadan petrol ithalatında sürdürebilirlik kazanılmıştır (Şahin, 2015, s.62).

1990-2000'li yıllar içerisinde günlük 6 milyon varil petrol düzeyi 9 milyona kadar yükselmiştir. Bu durum Rusya'yı petrol ihraç eden ülkeler arasında Arabistan'dan sonra en çok üreten ülke konumuna getirmiştir. Kısacası petrolde ilerleme kaydedilmesi ile üretimin yükselmesinin sebepleri ekonomik sorunların çözülmesi,yabancı sermayelerin ülkeye çekilmesi, krizden faydalanarak rezerv elde edip maliyetlerde düşüşe gitmesi ve bu sayede yüksek düzeyde petrol üretilmesidir.

Tablo 13. Rusya'nın Petrol İhracatı (Milyar dolar)

Yıl	(Milyar Dolar)
2000	8950
2001	8400
2002	8620
2003	9750
2004	11000
2005	12300
2006	23560
2007	21490
2008	38200
2009	49500
2010	18100
2011	40000
2012	49200
2013	46400
2014	42750
2015	22000
2016	17930
2017	19965
2018	32682
2019	31.765
2020	31000
2021	32794

Kaynak:<https://tr.tradingeconomics.com/russia/oil-exports,2000-2021> Veri | 2022-2024 Tahmin, Trading Veri Seti,Erişim Tarihi:21.07.2022

Rusya doğal kaynaklar ile zengin olan bir ülke özellikle petrol ve doğalgazın ülkeye sağladığı kazanç Gayrisafi Yurt İçi Hasılanın büyük bir kısmını kapsamaktadır. SSCB, dağılmadan önce dünyanın en zengin enerji ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sarıaer, 2014, s.5). Burada petrol ve doğalgaz ülke için çok büyük önem arz etmektedir. Rusya'nın petrol ihracatına bakacak olursak,Rusya 2000'li yıllardan itibaren sürekli artış ivmesinde olan bir ihracat potansiyeline sahiptir. Doların değerinde bir azalmaya neden olduğundan Rusya'da en fazla petrol ihracat yapan ülkelerden birisi olduğundan 2008-2009'lu yıllarda en fazla Rusya'nın varil petrol ihracatı yapmış olduğu yıllardır. Yani kriz zamanında doğal kaynaklar açısından en iyi şekilde geçirmiş ülke Rusya'dır desek yanılmayız. Onun dışında Rusya'nın 2008-2009

revaşta ki yıllarından sonra yapmış olduğu ihracatı değerlendirecek olursak 2012 ve 2013 yıllarında yani Rusya-Ukrayna krizinin hemen öncesinde ciddi bir ihracat olsa da ondan sonra aşağı yönlü bazen yukarı yönlü yani stabil olmadan ilerlemiştir. 2022 yılında ise 32,900 milyon dolardır. Rusya'nın petrol ihracatı yaptığı ölkeler arasında yani Rusya'nın diğer ölkelerle arasında birtakım siyasi krizler vardır. Bunlardan birisi İngiltere'nin Rusya'dan olan petrol ithalatını 2022 yılında biteceğine dair söylentiler vardır. Bu da tabi ki piyasada olan olumsuzluklardan kaynaklı burada ithalat ve ihracatı olumsuz yönde etkileyeceğinden, 2022 yılının sonunda muhtemel olarak Rusya'nın petrol ithalatında da bir düşüş yaşanacaktır.

2.7.1. Enerji Kaynaklarında Etkinlik

Rusya dış ticarete enerjinin merkezi tek öлке olmayı hedeflemektedir. Buna istinaden 2004 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Vladimir Putin toplantılarında çokça kez enerjiye odaklanacaklarını ve dış ticarete etkili olacağını söylüyordu. Amaçları gerçekteştikten sonra ise dünyanın hegemon ölkelerinden biri olacaktı. Rusya enerji kaynaklarını koz olarak kullanmakta tereddüt etmiyordu. Çin gibi güçlü devletler ile de ortak çalışmalar yapılıyordu (Tuğçe, 2014, s.91). Özellikle doğal gaz ve en önemli kaynaklarından olan petrolün yönetimi devlet tarafındaydı. Günümüz itibariyle enerji diplomasisi terimi ölkelerin ithalatçı veya ihracatçı konumundan bağımsız devletlerin dış politikasının temel yönlerinden birini oluşturmaktadır (Halit, 2021, s.267). Kendisine sınır komşusu olan ölkelerin NATO'ya dahil olmak istemesi ve Amerika ile olan işbirlikleri Rusya için bir güvensizlik teşkil ediyor. Rusya'da enerji kaynaklarından istifade ederek Avrupa Birliği üzerinde baskı oluşturmaktaydı. Rusya'nın enerji yönündeki temel amaçları şöyledir:

- Üretimi bizzat uygulayan ölkeler ile çalışmalar yaparak hegomonluğunu sağlamak,
- Rusya'nın izni olmadan oluşabilecek herhangi bir enerji hattına mümkün mertebe izin vermemek,
- Avrupa Birliği'nin ortak çalışma içinde bulunmasına müdahale etmek,
- Ulaşımda aracı ölkeleri es geçerek doğrudan ulaşım sağlamak,
- Devlet eli ile yönetilen kaynakların yabancı sermaye kurbanı olmaması ve başka bölgelerdeki kaynak tahsis eden şirketler ile ortak çalışmalar yapmak,

- Kaynaklarını kullanarak ona zarar vermek isteyen ülkeler de iç dinamikleri bozup kendi ekonomisini ayakta tutmak hedeflendi.

Enerjinin Rusya için temel ekonomik unsuru olması ve sertleşen dış rekabetler küresel boyut kazanıyordu. Coğrafi konumunu da incelediğimizde Rusya'nın bu konuda titiz davranması kabul edilirdir (Anıl, 2013, s.75). Kaynakları büyük önem arz ettiğinden teknolojik gelişmeler ile işbirliklerine her daim sıcak bakmaktadır.

2.7.2. Doğalgaz Rezervleri, Üretimi ve Tüketimi

Rusya doğalgaz kaynaklarında dünya devi konumundadır. Şöyle ki dünyanın doğalgaz kaynaklarının %25'inin sahibi Rusya'dır. Bu konuda rekabete girebilecek çok az ülke vardır. Doğalgaz kaynaklarında bir monopol konumundadır desek yanlış olmayız. Genellikle Sibirya Bölgesi'nde meskunlaşan bu doğalgaz alanları dünyanın sayılı ve en öncüleri konumundadır (Kübra, 2015, s.77).

Büyük doğalgaz firması olan Gazprom, büyük yatırımlar yaparak genel şirketler arasında en etkililerden olmuştur. Verilere esasen Rusya'nın tam 80 yıl yetebilecek kadar doğalgazı bulunmaktadır. 2020 verilerine göre Rusya'nın 41,80 trilyon metreküp doğalgaz rezervi vardır. Rusya doğalgaz alanında uzmandır fakat ne kadarlık ihracat, üretim ve satış yaptığı da çok önemlidir. Ülkede yoğun doğalgaz trafiği olabilir ama ülke içinde kullanılan miktarlar da önem taşımaktadır. Rusya 2008 krizinden hemen önceki yıl 600 milyar metreküplük bir üretimde bulunmuştur. Kriz zamanlarında ekonomiler zorlanırken Rusya'nın üretim yapması ve bunu ihraç etmesi es geçilemeyecek bir başarıdır. Lakin bu başarının ardından iki yıl üretimde düşüşler meydana gelmiştir (Şahin, 2015, s 62). Bunun sebebi ise Rusya'nın en büyük doğalgaz şirketi olan Gazprom'un yenilenmesi gerekli olan borular ve ülkede monopol kurma çabasından dolayı ivme aşağı yönlü ilerlemiştir. 2009 yılda Amerika'nın doğalgaz üretimi Rusya'ya geçmiştir bunun sebebi az önceki vurguladığım nedenden kaynaklanmaktadır. 2009'da üretim %13 düşüş yaşamış ve 2002-2009 yılları arasındaki tarihlerde ise ilk kez Rusya, Amerika'dan daha az doğalgaz üreterek geride kalmıştır. 2002 yılında 20 trilyon metreküp lakin 2009'da ise 20 trilyon metreküp üretimi olmuştur (Çiğdem, 2021, s.62). Böylesine doğalgaz alanında güçlü ülkenin aradan yıllar geçmesine rağmen başarısızlıkla yüzleşmesi kolay değildir. Aynı yıllarda

Rusya'nın en etkili doğal gaz sahalarında yarı yarıya tüketim fazlalığının yaşanmasında çok önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmıştır (Saiyaer, 2014, s.14). Bu zor süreçleri aşabilmek ve eskisi gibi güçlü olmak için Rusya'nın doğalgaza yönelik yatırımlarını arttırmak durumundadır. Gazprom'un yaptığı bu akıl almaz hata doğalgaz krizinde en önemli etkenidir. Gazprom burada olan boru hatlarına yatırımlar yapmalı ve monopolleşmeye dur demelidir. Rekabetin olmadığı bir ortam oluşuyor ve yabancı yatırımlara karşı daha sert olunduğundan doğalgaz kaynaklar kullanışsız hale gelebiliyor. Yönetimden bağımsız olarak bu üretim yapıldığında istikrarlı şekilde bir yükseliş elde edilecektir.

Tablo 14. Rusya'nın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi

Trilyon Metreküp	Üretim	Tüketim
2000	19.71	13.46
2001	19.63	13.62
2002	20.08	13.63
2003	20.93	14.34
2004	21.32	14.51
2005	21.60	14.64
2006	22.02	15.02
2007	21.85	15.33
2008	22.39	15.34
2009	20.04	14.67
2010	22.62	16.03
2011	23.15	16.38
2012	22.64	16.21
2013	23.21	16.03
2014	22.25	15.99
2015	21.95	15.33
2016	22.54	15.55
2017	24.32	16.21
2018	25.4	17.15
2019	26.44	17.86
2020	24.84	16.94
2021	25.87	16.86

Kaynak:<https://tr.tradingeconomics.com/russia/gas,2000-2021> Veri | 2022-2024 Tahmin, Erişim Tarihi:30.07.2022

Rusya için doğalgaz sektörü çok kritik bir konuma sahiptir. En büyük enerji kaynaklarından biri olan doğalgazın ülkede büyük bir çoğunluğunun yani %95'lik kısmının üreticisi olan Gazprom şirketi aynı zamanda dünyada bulunan gaz doğalgaz rezervlerinin %25'ine sahiptir. Doğalgazın üretim ve tüketimi tablosuna incelediğimizde genellikle doğalgaz sektöründe stabil seyrettiğini yani çok inişler veya çok çıkışların olmadığını fakat en büyük artışın olduğu hem üretimde hem tüketimde 2019 yılını göstermek mümkündür bunun da nedeni ülkeler arasında olan savaşlardan

kaynaklı olarak petrol fiyatları ile doğalgaz fiyatlarının artması ve bu yüzden de Rusya'nın gelirinin daha da fazla olmasıdır. Rusya'nın 2019 yılında yapmış olduğu ihracatın yaklaşık %40'ını Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Rusya hem kendi ülkesine gerekli olan gaz üretimini karşılamak da olup aynı zamanda da dış ülkelere de çok rahatlıkla gaz üretimi yapabilmektedir çünkü gaz rezervleri çok yüksek miktarlardadır. Sonuç olarak bu tabloyu incelediğinizde Rusya'nın doğalgaz verileri üretim ortalama olarak 20 ile 26 arasında seyretmekte lakin tüketimi ise 13 ile 17 arasında seyretmektedir. En yüksek zirve olan yıl ise 2019'dur.

2.8. İşgücü ve İstihdam

Rusya'da piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı 2000'li yıllar, önemli boyutlarda makroekonomik şokların yaşandığı ve uzun resesyon süreçlerinin görüldüğü dönem olmuştur (Aydın, 2020, s.165). Devlet eliyle müdahaleler azaltılmış, fiyatlarda liberalleşmeye gidilmiş, ekonominin dışa kapalı olması engellenmiştir. Kamudan özele doğru akım başlamıştır. Amaç, kazanç hedefli çalışan şirketleri ortaya çıkarmaktı ama bunun SSCB kanunlarına göre yasal hakları temin edilmemiştir. Ekonomik performansındaki olumsuzluklar 1997 yılına kadar devam etti. Daralmaların yaşanması ve sanayi, inşaat gibi önemli sektörlerde üretime gereksinimin düşmesi ile sonuçlandı. Bilançolar eksiye doğru gidince savunma sanayisinde de gerekli yatırımlar yapılamadı. Çok büyük etken olan halkın ithal olunan mallara yönelmesi, üretimde aksamalara da neden olmuştur. 1997'ye kadarlık süreçte GSYİH, tarım sektörü, sanayi sektörü ortalama 40 endeks değeri kaybına uğramıştır. Elde edilen kazançta dahi bir gelir adaleti yoktur. Gelirde adaletsizliği ölçen katsayı olan gini katsayısı o yıl 0,5 seviyesine kadar yükselmiştir (Abdullah, 2020, s.656). Üretim yapamayan ve bunu ihraç edemeyen şirketler işçi çıkarma durumunda kaldılar. 1970-2000 yılları analiz edildiğinde işgücü hacmi SSCB'nin dağıldığı dönem olan 1990'lardan hariç her dönem yükselme eğiliminde olmuştur. Nüfusun yükselmesi değerlendirildiğinde iş gücü kavramı daha kapsamlı hale gelmektedir. SSCB'nin dağılışı ve yönetim değişikliği ekonomiyi kötü etkilemiş olacak ki 1990 yılında fiyatta dengesizliklerin oluşması ve 3 haneli enflasyonlar kaçınılmaz hale gelmiştir. Cari fiyatlarla ciddi azalmalar söz konusu olmuştur. Resesyon süreci de bu dönemlere tekabül etmiştir. Yabancı yatırımcıların Rusya'dan uzak durması ve mevcut yatırımların da vazgeçmesi tarihinin

en dip ekonomisini yaşamasına neden olmuştur (Aliya, 2019, s.48). Doğal kaynakları işleme ve güzel kazançlar elde edebilecekken yatırımcıların olmaması da ciddi sorun haline gelmektedir. Bu dönemde ekonomik sorunlara rağmen herkesin beklediği yüksek düşüş istihdamda olmadı. %13'lük bir işsizlik oranına karşın, %16'lık istihdam oranı vardı. En yüksek işsizlik verileri %14 ile 1999 yılında gerçekleşse de bir süre sonra dengeye gelmeye başlamıştır. Geri dönüşüm faturasını cari ücretler yaşamaktadır. Bu fatura Rusya'ya üç haneli enflasyon olarak geri döndü. Haliyle yapılamayan şirket ödenekleri işçi maliyetlerini yükselterek işçi çıkarma yoluna gidilmesine sevk etmiştir (Serhat, 2016, s.45). Ülkede yükselen kayıtsız işçilik dönemine de dur demek için devletin yapmış olduğu düzenlemeler, artan istihdam ivmesini yakalayabilmek için önemli bir adımdır.

Tablo 15. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmet
2000	11,8	29,4	58,8
2001	12,0	29,5	58,5
2002	11,3	29,5	59,2
2003	10,8	30,2	59,0
2004	10,0	29,6	60,4
2005	10,1	29,3	60,6
2006	9,9	28,9	61,2
2007	8,9	28,8	62,3
2008	8,5	28,7	62,8
2009	8,3	27,5	64,2
2010	7,7	27,8	64,5
2011	7,7	27,5	64,9
2012	7,3	27,8	64,9
2013	7,0	27,8	65,2
2014	6,7	27,6	65,7
2015	6,7	27,3	66,0
2016	6,7	27,0	66,3
2017	5,9	26,9	67,1
2018	5,9	27,8	66,3
2019	5,8	27,8	66,4
2020	5,6	27,4	67,0
2021	4,3	27,6	68,1

Kaynak:OECD,Erişim Tarihi:02.08.2022

Ekonomide yaşanan duraklama sürecinin istihdama olan yansımalarının ılımlı gerçekleşmesi, ücretlerde de bir esnemeyi beraberinde getirmektedir. Ödenemeyen fiyatlar ve fiyatlardaki genel yükselme bunun asıl nedenidir (Ercan, 2020, s.97). SSCB'nin dağılması ile oluşan kriz ve 1998 krizlerini analiz edecek olursak 1998'de GSYİH'nın %40 değer kaybı yaşaması ile işgücünün %14 azalması burada fiyatlar ile

esneklik arasındaki kombinasyonu ispatlamaktadır. İşgücünün üretimdeki daralmalara karşılıklı tepkisi ve buna karşın cari ücretlerin sağduyulu olabilmesi Rusya'yı kendine özel bir iş mekanizmasında olduğu demektir. ABD'de de mevcut olan bu gelir adaletsizlikleri zaman zaman ırk,kökene göre ayrılıyordu. İşyerlerinin kendine özel fiyat mekanizması vardı. Bu sıkıntılı süreç sadece işgücü ile değil finans sektörü ile de zarar görmüştür. Krizin ardından rublede olan değerlenmeler ve doğalgaz satışlarında değer artışları Rusya'yı zor süreçten çıkaran asıl neden olmuştur. Tablodaki sektörleri incelediğimizde tarımda istihdam oranı 2001 yılında %12 ile maksimum düzeye ulaşırken 2021 yılında %4.3 ile en düşük seviyesini yaşamıştır. Sanayi sektörü 2003 yılında %30.2 ile maksimum seviyesine ulaşırken,2017 yılında %26.9 ile en düşük seviyesi görülmüştür. Hizmet sektöründe istihdam %68.1 oranında maksimum seviyesine ulaşırken,2001 yılında %58.5 ile en düşük seviyesini yaşamıştır.

2.8.1. Rusya Federasyonun`da İstihdam ve Büyüme İlişkisi

Ülkelerin gelişmişlik endeksinin yüksek olması istihdamda olabilecek artışlar ile etkilenebilecek düzeydedir. İstihdamı en çok etkileyen ekonomik krizlerdir. 1998 yılında olan ekonomik kriz neticesinde Rusya finansal gelişimi için birçok reform hayata geçirmiş ve birçoğunda başarılı olmuştur. 1999 yılında Putin'in cumhurbaşkanı ilan edilmesi ile birlikte dengeler yeniden oluşturulmuştur. Avrupa ülkeleri ve Amerika ile ortak çalışmalar yapmayı hedefleyen Putin dışa açılma, ülkelerle siyasi ve ekonomik birliktelik içerisinde olmak istediğini belirtmiştir. Tabi ki de sadece bu çalışmalarla SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan ekonomik sorunlar çözülemez. Aynı zamanda doğal kaynakların üretimi ve satışı büyük önem taşımaktadır (Serhat, 2016, s.46). Satın alma gücündeki düşüşün oluşturduğu maliyetlerdeki iniş desteği de bu sayede üretimin yükselmesini de vurgulamak gerekmektedir. Dış siyasette etkili olmak isteyen Putin'in çalışmaları sayesinde rublede olan değer kayıpları yani düşüşler ticarete rekabetin yaranmasında üstünlük sağlıyordu. Piyasanın serbestleştirilmesi ve güncel yüksek hacimli ülkelere uyum sağlayabilmek bu yıllarda ana hedefti. 2008 Dünya krizi Amerika ve Avrupa ülkeleri gibi Rusya'da en önemli kaynaklarından olan petrol fiyatlarındaki azalış bir nevi ekonomide şok etkisi yaratabilmiştir.Altın,gümüş ve bakırda da düşüşler yaşanmış ve Gürcistan ile olan ikili savaşta ekonomisi fazla değilsedeğer kaybederek açıklaradönüştürmüştür. Şöyle ki hem petrol fiyatları iniş

geçmiş hem de dünyada genel taleplerde düşüşler yaşanarak gerideki 10 yılın emeğini kazanç sağlayacakken zarara girmiştir (Filiz, 2017, s.71).

2013'te olan Kırım'ın Rusya'ya katılması da düzelmeye başlayan ekonomiyi resesyona zorunlu bırakarak Ukrayna ile de ikili ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Rusya bu savaşta Kırım'dan vazgeçmeyerek yurt dışında olan şirketlerini yaptırımlara maruz bırakarak yeni krize doğru yol almıştır (SBB, 2013, s.5). Kriz hem petrolü hem de borsayı süratle düşüşe götürürken rublede değerini kaybetmeye başlamıştır. Her inişin bir çıkışı olduğu gibi Rus ekonomisi de toparlanmıştır fakat önceki yıllara göre büyüme oranı artışları durgun hale gelmiştir. 2001- 2009 yıllarında büyüme oranları birbirine yakın düzeyde olsa da 2015'te resesyona maruz kalmıştır. Gayrisafi Yurt İçi Hasılda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütüne üye olan ülkelere kıyasla %3,7 başarı oranı ile OECD'nin ortalama %2'lik içilip düzeyini geçmiştir. Ekonomik sorunların tepkimeleri Rusya'da biraz daha fazla yaşanmıştır. 2008 krizine Türkiye'de Ekonomik Kalkınma ve İşbirliğine üye olan ülkelerde bu kadar yüksek tepkiye maruz kalmamıştır.

Tablo 16. Rusya Ekonomisinin Büyüme Verileri

Yıllar	Büyüme (%)
2000	12,14
2001	5,77
2002	3,76
2003	9,05
2004	9,71
2005	4,09
2006	4,49
2007	4,81
2008	1,22
2009	-10,31
2010	6,78
2011	5,09
2012	2,18
2013	1,7
2014	0,7
2015	-1,9
2016	0,1
2017	1,8
2018	2,8
2019	2,0
2020	-3,0
2021	4,3

Kaynak:https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Trud_2022.pdf, Rusya İstatistik Kurumu, Erişim Tarihi: 02.08.2022

Piyasa ekonomisine henüz yeni geçiş aşamasındaki Rusya, Putin'in başkan olduğu zamanlarda da büyük ekonomik sorunlar yaşasa da işgücünün düzenli ve başarılı ilerleme kaydetmesinde etkili olabilmektedir. İKO ve işgücü oranı tahminlerin üzerinde gerçekleşmiştir. 2016'da en pik düzeye %66'ya kadar yükselmiştir. Çalışmayan kişilerin oranı ise buna mütakiben düşüşe geçerek %4'lere gerilemiştir (Seçil, 2015, s. 22). Çalışmayan ama işgücü kategorisine giren genç grup umut vaat edici performanslar sergileyerek Rusya'da NENİ isimli eğitim ile işgücü oranını ölçmeye yönelmişlerdir. Neni verilerine bakacak olursak 2000'lerin başında düşen bu oran 2018'de yüzde %10,7'lik azalma ile daha da umutlandığı göstergeler ortaya koymuştur. Çalışan kişilerin sektör bazlı yayılımı göreceli ve olumlu etkiler vererek tarım dışı çalışan işçilerin hizmet sektörüne doğru kayması yükselmiştir. 2000'lerin başında tarımda istihdam edilen kişilerin %12 olmasına karşın bu oran 2019'da %6'ya inmiştir. Aynı yıllar baz alındığında hizmetler sektöründeki bu değerler %59'dan %67,5'e doğru hızlı artış ivmesini yakalamıştır.

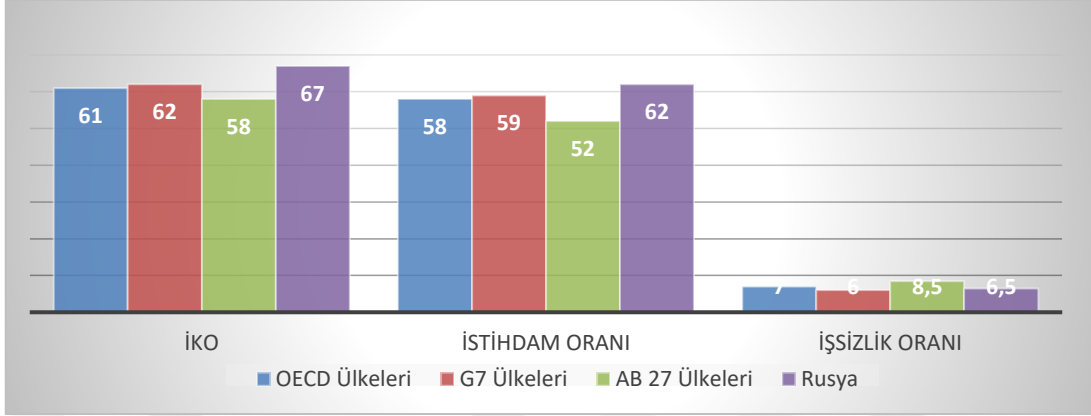
Tablo 17. Rusya İşgücü Piyasasında Temel Göstergeler

Yıllar	İşgücüne Katılım oranı	İstihdam oranı	İşsizlik oranı	Enformel İstihdam oranı	NENİ
2000	64,0	57,9	9,2	14,0	15,4
2001	64,2	58,4	9,0	14,1	15,7
2002	64,9	59,8	7,9	14,2	14,4
2003	64,7	59,4	8,2	15,8	14,9
2004	65,4	60,3	7,8	16,8	14,3
2005	66,0	61,3	7,1	18,3	13,5
2006	66,3	61,7	7,1	18,2	13,5
2007	67,1	63,1	6,0	18,3	12,3
2008	67,4	63,3	6,2	19,5	12,8
2009	67,6	62,0	8,3	19,3	15,2
2010	67,7	62,7	7,4	16,4	13,8
2011	68,4	63,9	6,5	18,2	12,7
2012	68,6	64,9	5,4	19,0	12,0
2013	68,5	64,8	5,5	19,7	11,8
2014	68,9	65,3	5,2	20,1	12,0
2015	69,1	65,3	5,6	20,5	12,0
2016	69,5	65,7	5,6	21,2	12,4
2017	62,8	59,5	5,2	19,8	10,5
2018	62,9	59,8	4,8	20,1	10,2
2019	62,2	59,4	4,5	20,6	10,6
2020	61,9	59,0	4,6	20,5	10,6
2021	62,4	58,7	4,1	19,9	12,2

Kaynak: https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Trud_2022.pdf, Rusya İstatistik Kurumu, Erişim Tarihi: 10.08.2022

Kısa süreli çalışmaların verileri devamlı yükselmiş ve 2019'da %20,6'lık gösterge sayesinde pik düzeyine erişmiştir. Kısa süreli dediğimiz enformel çalışan kişilerin yüzdesi genel çalışan kişilere yönelik verilerde kadın ile erkeğin eşitliğe sahip olduğunu söylemektedir. Bu veriler başka büyük ekonomiye sahip olan ülkelerde daha düşüktür. 2002-2010 yılları kıyaslandığında 6 milyonluk bir enformel çalışan kişi daha fazla oluşmuştur demek mümkündür. 2009'da krizin etkilerinden olucak ki 2 milyon enformel çalışan düşüş yaşanmış ve geriye kalan yıllarda hep artış söz konusudur. Gariptir ki mevzu bahis artışlarda kayıt dışı kişilerin daha çok çalıştığı tarımın revaşa olmadığı zamana denk gelmiştir. Bu yükselişler farklı teoriler ile anlatılabilir, minimum maaş düzeyinin fazla olması ve çalışanların zarar görmemesine yönelik birtakım çalışmaların yapılması normal çalışmadan vazgeçişe neden olabilmektedir (SBB, 2016, s.17). Bu yüzden de çalışma gücü piyasadan bağımsız, normal çalışma gruplarını inceleyerek ve yasal olmayan çalışma türünün daha da yayılmasına neden olabilecek farklı teorilerin mevcut olması gerekmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü,Avrupa Birliğine üye olan devletler ile bir karşılaştırma yapıldığında Rusya'nın çalışan insan kapasitesinin temel gereksinimlerinden birinin yüksek çalışan oranı ve süreklilik arz etmiş olması gerektiğini vurgulamıştır. 2000-2021 yıllarını incelediğimizde yıllık periyotta %59'dan inişe geçmeyen çalışan oranı %62'lik bir yükseliş gerçekleştirmiştir. Göstergeye esasen Rusya,ABD ve Kanada'dan 6 puan yüksekte yer almaktadır (Kesantso, 2019, s.7). Bahsi geçen yıllarda Türkiye'deki çalışma oranı %44,Fransa ve İtalya'da %58, Almanya'da ise %53 olarak belirlenmiştir. İşsizlik ve istihdam oranları karşılaştırıldığında ise yine Rusya daha yüksek başarı oranına sahiptir. 20 yıllık süreçte nüfusun 3\2'lik kısmı istihdama destek vermiştir. Çalışmayan nüfusa oranla bir tek Rusya,Fransa ve İtalya'dan geri kalarak başarısını devam ettirmesi de Almanya,İzlanda ve Portekiz gibi devletlerin performansından üstündür. Bu süreçte çalışmama verileri %68'lik olarak belirlenirken 2011 sonrası krizlerinde atlatılması ile birlikte hep %6'sının daha aşağı seviyelerinde yerleşmiştir. 2014'te Ukrayna-Rusya siyasi krizlerinden sonra ise %5'lik dilimin aşağısında konulanmıştır (Abdullah, 2020, s.68). Rusya ekonomisi,çalışabilir işgücü ve alt limitlerdeki çalışmama oranı ile kendine münhasır şekilde fark yaratmaktadır. Putin yönetime geldikten sonra uzun işsizlik verilerinde de azalma kaydedilmiştir. Bir yıldan uzun süren işsizlik 2000'lerin başında genel işsizlik içerisindeki payı %40 düzeylerindiyken yıllar ilerledikçe %30'a kadar inmiştir. Gençlerin toplumdaki

konumu maddi güvenlik seviyesi, profesyonel alanda kendini gerçekleştirme fırsatı, eğitim alma,kariyer yapma ve sivil haklarını ve sosyal güvencelerini sağlama gibi bir dizi nesnel ve öznel faktör tarafından belirlenmektedir.

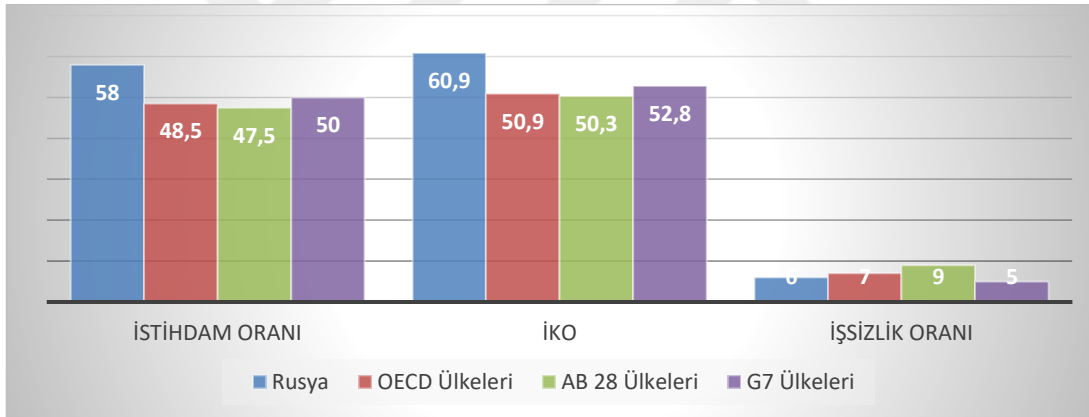

Kaynak: Aydın, Rusya’da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu,2020,s.15,Erişim Tarihi:04.06.2022

Grafik 5. İKO, İstihdam ve İşsizlik oranlarının karşılaştırılması (2000 – 2020 Ortalaması)

Çalışan insan gücündeki önemli sorunların başında kadın,erkek eşitliğinin olmayışıdır. Kadın ve erkeğin yaşadığı topluma bağlı olarak sorumlulukları şekillendiği için ekonomik hayata katılım hemen hemen tüm toplumlarda cinsiyete göre farklılıklar göstermektedir (Deniz, 2019, s.5199). Piyasadaki çalışan insanlar cinsiyet olarak oranlandığında %75 erkek %25 kadın olarak ciddi farklar meydana gelmektedir. Tabi ki de bunda 2000’li yılların başındaki yönetim değişiklikleri ve krizlerin de etkisi bulunmaktadır. 2020 araştırmalarını esasen SSCB’nin dağılmasından 2019 yılına kadarlık süreçte cinsiyet eşitsizliğinin, işgücündeki etkisi 27 puandan 20 puana kadar gerileme kaydetmiştir. Genel dünya ülkelerine kıyasla da incelediğimizde işgücü piyasasında erkeklerin daha fazla rol oynadığını söylemek mümkündür. Halbuki birtakım ülke analizlerinde kadın çalışanların ülke ekonomisinin büyümesinde pozitif etkilerinin olduğu vurgulanmıştır (Asiye, 2020, s.3). 1990-2014 yıllarını içeren ve 120 ülke üzerinde gerçekleştirilen tahliller,Gayrisafi Yurt İçi Hasılanın kadın çalışanlar yönünden kişisel gelir endeksine göre birebir etkisi olduğu bildirilmektedir. İLO’nun düzenlediği araştırmada kadın nüfusunun çalışmasının direkt ekonomide pozitif gelişmeler kaydettiğini ve 2025 yılında kadınların bu süreçte %20’lik bir inişin global Gayrisafi Yurt İçi Hasılayı %4 düzeyinde yükseltebileceği düşünülüyor. Araştırmanın belirli politik neticeleri söz konusudur. Şöyle ki çalışmayan kadın nüfusun çalışması ekonomiyi kalkındırma da etkili olabilir. Bu yüzden de kadın işgücüne yönelik

çalışmalar ülkelerin önceliklerindendir. Rusya'yı baz alacak olursak burada cinsiyet eşitsizliği azaltılmaya çalışılarak kadınların her alanda aktif olduğunu görmek mümkündür. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü göstergelerine esasen 2000-2019 dönemler içerisinde Rusya'da çalışan kadınların verisi %57'dir. Bu da Kanada ve Yunanistan gibi ülkelerin %10'luk daha fazla başarısına sahip olduğunun göstergesidir (Asiye, 2020, s.3). Erkek çalışan işgücü Rusya'da %85, Kanada ve Yunanistan gibi ülkelerde %72'ye beraberdir. Rusya genel olarak hem erkek hem de kadın işgücünde OECD ülkelerinden daha etkili konumdadır. Erkek, kadın çalışabilir işgücü farklılıklarında en fazla işsizlik olan ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. 2000-2019 yıllık süreçte Türkiye'deki kadınların çalışma oranı %30'dan daha düşük düzeyde seyretmektedir. Rusyada ise bu göstergeler oldukça minimalis düzeydedir. Kadın çalışmayanların göstergesi 2000'lerde %10 olmasına bakmayarak bu rakam 2019'da %4 seviyelerinde kaydedilmiştir. Bu yıllarda nisbi çalışmayan insan nüfusu %6 ile Avrupa Birliğine üye ülkelerin aşağısında seyretmektedir.

Kaynak: Aydın, Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu, 2020, s.16, Erişim Tarihi: 05.06.2022

Grafik 6. Kadınların İşgücü Durumu (2000 – 2020 Ortalaması)

Çalışma gücünde önemli oranlarda işçi sayısı, Rus şirket ve kurumlarının birtakım unsurlarıyla özetlenebilir. İşe kabul ve çıkarma gibi verileri göz önünde bulundurduğumuzda işgücünün ayarlanma sürecinin genel itibarıyla çalışanı güvende tutma kurallarının sertliğine esasen olduğu belirtiliyor. Rusya'da çalışan işgücünü güvende tutma kurallarının temeli, 2002'de hukuksal kabul gören İş Kanunu düzenlenmektedir. Bu kanunlar SSCB dahil birçok 1990'lı yılların kalıntılarını da bünyesinde barındırmaktadır (Akif, 2013, s.68). Ortalama çalışanlara yapılan desteklerin maaş oranı 2000'de %25'lik bir fiyat ile maksimum düzeye eriştikten

sonra sıralı olarak inmiş ve 2008 krizinde %10'un aşağısına doğru olumsuz ivme kaydetmiştir.

2000'lerden sonra belirlenen az bir miktarını minimum ücretlerin genel ücretlere olan oranı ücretleri düşmeye doğru iterek esnekliği değiştirmiyordu. Genel ücretlerin fazla olduğu modern alanlarda düşük ücretlerin ortalama ücretlere karışımı yüzde 15'i düzeyindedir.

2.9. Rusya'nın Dış Ticareti ve Yapısı

Rusya'nın dünya ülkeleri içerisinde söz sahibi olması dış ticaretini de önemli kılmaktadır. Rusya'nın, Kazakistan ve Belarus ülkeleri ile arasında bir Gümrük Birliği anlaşması bulunmaktadır. 2010'da kurulan bu birlikteliğe 2014'te Ermenistan 2015'te Kırgızistan katılmıştır. Rusya DTÖ'ye ilk başvuruyu 1993 yılında bulunmuştur. Rusya örgüte dair evrakları 2011 yılında İsviçre'nin Cenevre Bölgesi'nde üye olunan ülkelerin cumhurbaşkanları tarafından kabul görmüştür (Nigar, 2015, s.31). Bahsi geçen evraklar Rusya'nın üyeliğine ait istekleri ve tavizlerini ticarete konu olacak reformlarını içermektedir. 2012 yılının 23 Temmuzunda DTÖ tarafından süreci tamamlandı ve kabul gördüğü ifade edildi. Rusya bu katılımı ile DTÖ'nün 156'ncı üyesi konumuna gelmiştir. Rusya yönünden ihraç edilen Türk ürünlerinin ülkeye girişinde de belirli kolaylıklar sağlanmıştır. SSCB'den itibaren yaşanan ihracat zorlukları 1992 yılından sonra düzenlenmiş ve bu sayede gümrük vergilerinde %25'e kadar indirim imkanı oluşmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren büyük önem arz etmektedir. 2018 yılına kadar düzenli ve etkili çalışan bavul ticareti, belirtilen yıldan sonra önemini kaybetmiştir. Bu yüzden Rusya yetkililere zararı bastırıp bu işlemleri legal hale getirmek için önlem aldıkları (Murat, 2018, s.7). Önlemlerden ziyade kargo aracılığı ile yapılmış olan ticari taşımaların maliyetlerinin artması ve gümrük kontrolü esnasında mallara el konulması gibi riskler kargo ticaretini yasal yollarla halledilmesi sürecini hızlandırmaktadır. Rusya doğal kaynakları, hububat mamülleri ve enerji kaynakları ile zengin bir ülkedir.

Tablo 18. Rusya'nın Dış Ticareti (Milyar Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	X/M
2000	100.6	42.1	58.5	23.8
2001	130.3	41.6	88.7	31.3
2002	151.7	52.5	99.2	28.8
2003	160.6	64.8	95.8	24.7
2004	199.3	85.1	114.2	23.4
2005	241.9	99.8	142.1	24.2
2006	247.5	101.3	146.2	24.4
2007	238.6	109.7	128.9	21.7
2008	210.9	134.2	76.7	15.8
2009	290.4	170.5	119.9	17.0
2010	397.2	229.7	167.7	17.2
2011	487.9	280.1	207.8	17.4
2012	524.8	316.2	208.6	16.5
2013	527.3	314.9	212.4	16.7
2014	497.8	286.6	211.2	17.3
2015	333.5	177.3	156.2	18.8
2016	285.5	182.3	103.2	15.6
2017	357.1	227.0	130.1	15.7
2018	449.3	238.2	211.1	18.8
2019	422.8	243.8	179.0	17.3
2020	337.1	231.7	105.4	14.5
2021	492.3	293.5	198.8	18.1

Kaynakça:<https://tr.tradingeconomics.com/russia/imports>,<https://tr.tradingeconomics.com/russia/exports>
 ,Trading Veri Seti,Erişim Tarihi:08.08.2022

Dünyanın her bir yerinde Rusya ile dış ticaret ilişkisi kurmak isteyen ülkeler vardır. 2007 krizi dışında Rusya'nın ihracatda ithalata göre çok daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Son 10 yıllık süreçte Rusya'nın her yıl ihracatı, ithalatın 1,5-2 kat daha fazla olmuştur. Bu pozitif gelişme dış ticaret açık vermemesi ile sonuçlanmaktadır. Rusya'nın ihracatında zirveye ulaştığı yıl 2013 olmuştur. 527,3 milyar dolarlık ihracat yapılan bu yılın ardından yaşanan Rusya-Ukrayna krizi 2014'te 497 milyar dolar,2015'te 330 milyar dolar 2016'da ise 285 milyar dolara kadar düşüş seyrinde olmasını sağlamıştır. 2017- 2020 yılları arasındaki bu negatiflik verileri Covid- 19 pandemisin nedeni ile tekrar bir düşüş yaşamıştır. İthalatda ise en zirve yıl 2012'de 316,2 milyar dolar,en az ithalat yapılan yıl ise kriz dolayısıyla 177,3 milyar dolarla 2015'te gerçekleşmiştir.

2.9.1. Rusya'nın İthalatında ve İhracatında Başlıca Ürünler

Rusyanın 2000'li yıllardan itibaren ruble de değer kazanması ve petrol ihraç etme gelirlerindeki yükseliş nedeniyle tekrardan yükselmeye başlayan iç talebe

endeksli olarak krizden evvel ithalatta bir yükseliş ivmesi yakalanmıştır. Hacim olarak ithalatta 2008 yılında %31 yükseliş kaydedilmiştir. Kriz yılları sebebiyle iç talep de azalma olmuş ve bu yüzden de ithalat 2009 yılında daralma yaşamıştır. 2010'da yeni çıkılan kriz sonrası ithalatda %37, ihracatta ise %31'lik yükseliş kaydedilmiştir. 2013'te bu artış %0,3 ile sınırlı kalmıştır (Kesantso, 2019, s.22). Bahsi geçen yılda ithalatta ise %0,5 artış olmuştur. Azalan petrol ücretleri ve Rusya'nın para birimi olarak kabul edilen rubledeki değer kayıpları sebebiyle dış ticaret hacmi 2014'te %8'lik azalış yaşamıştır. Rusya'nın ihracatında öncelikli ürünler petrol ve minerallerden sağlanan yağlar,katı yakıtlar, demir,buğday ve işlenmemiş alüminyumdur (Metin, 2019, s.64). İthalat alanında ise özel hazırlanmış ilaçlar, elektrikli ürünler,kara taşıtları,araç parçaları,otomobil ve otomatik bilgi işlem makineleridir. Son yıllarda özellikle ithal ettiği ürünlerin arasında elektronik ürünlerin ham maddeleri de vardır. Bu ürün ve hammaddelere bağımlı olması uzun vadede Rusya için pek de olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Nitekim bu ürünleri üreten firmalar Rusya'ya karşı ambargo koydular. Intel,Apple gibi büyük hacimli teknoloji uzmanı şirketleri de yaptırım uygulayan şirketler arasındadır.

Tablo 19. Rusya'nın Ülkeler ile İhracatı (Bin Dolar)

Yıllar	Çin	Türkiye	Hollanda	Almanya	Polonya
2001	5,596,013	3,246,301	4,695,282	9,194,176	4,199,671
2002	6,836,947	3,358,368	7,529,092	8,059,299	3,720,169
2003	8,257,599	4,807,462	8,673,742	10,419,866	4,619,331
2004	10,105,069	7,440,238	15,272,234	13,302,044	5,699,625
2005	13,047,745	10,841,449	24,614,011	19,735,913	8,622,934
2006	15,757,053	14,320,660	35,895,848	24,499,816	11,479,853
2007	15,166,641	13,392,645	41,840,676	18,604,906	11,784,548
2008	21,147,334	27,663,410	56,944,281	33,187,252	20,192,713
2009	16,669,000	16,385,000	36,289,884	33,187,252	12,500,000
2010	19,783,043	13,958,617	53,240,894	15,862,275	14,215,842
2011	34,692,362	15,086,788	61,240,029	22,766,472	21,194,164
2012	35,766,830	16,103,173	76,036,014	24,039,166	19,753,359
2013	35,625,420	15,122,092	69,259,511	22,962,139	19,408,184
2014	37,414,604	14,755,154	66,683,274	24,950,268	15,760,463
2015	27,308,038	19,145,807	38,670,526	24,638,146	9,512,996
2016	28,021,250	13,698,261	29,254,624	21,258,481	9,098,660
2017	38,922,044	18,220,741	35,611,335	25,747,379	11,577,653
2018	56,040,503	21,345,044	43,470,987	34,096,334	16,540,213
2019	56,791,577	21,063,254	44,788,952	28,049,481	12,448,718
2020	49,146,337	15,929,123	24,819,407	28,049,481	9,566,444
2021	50,189,396	26,426,295	42,145,025	29,645,676	16,722,434

Kaynakça:https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1,TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:09.09.2022

Tablo 20. Rusya'nın Ülkeler ile İthalatı (Bin Dolar)

Yıllar	Çin	Almanya	ABD	Türkiye	Belarus
2001	1,646,501	5,807,733	3,260,386	521,012	3,940,953
2002	2,401,128	6,598,481	2,983,349	728,857	3,977,107
2003	3,308,671	8,112,127	2,966,879	927,988	4,879,858
2004	4,746,229	10,555,675	3,207,212	1,231,149	6,484,977
2005	7,264,583	13,272,377	4,573,114	1,732,114	5,715,788
2006	12,911,747	18,456,673	6,425,596	2,722,646	6,849,619
2007	24,406,610	26,549,269	9,407,733	4,171,918	8,887,000
2008	34,768,716	34,075,575	13,818,228	6,141,305	10,599,885
2009	22,859,880	21,221,887	9,203,767	3,221,933	6,714,000
2010	38,960,930	26,601,382	9,833,583	4,865,990	9,953,648
2011	48,038,378	37,436,682	12,881,410	6,352,530	14,508,643
2012	51,767,694	38,289,660	15,505,298	6,840,000	12,991,857
2013	53,173,086	37,904,569	16,717,711	7,272,773	13,959,262
2014	50,853,010	32,947,335	18,594,395	6,654,286	12,316,244
2015	34,077,598	19,909,557	10,814,961	3,915,371	8,445,717
2016	38,086,982	19,450,963	11,065,668	2,147,525	9,406,285
2017	48,042,300	24,228,044	12,663,805	3,383,401	11,768,319
2018	52,217,993	25,510,486	12,682,131	4,215,914	12,179,232
2019	54,126,998	25,111,891	13,436,080	4,971,001	12,800,697
2020	54,913,425	23,383,773	13,213,422	5,111,623	12,604,664
2021	72,693,299	27,351,555	17,265,391	6,514,509	15,635,533

Kaynakça:https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:09.09.2022

Rusya'nın hem ithalat hem de ihracat alanında en çok işbirliği yaptığı ülke kuşkusuz ki Çin'dir. Tabi ki iki ülkenin ekonomik anlaşmalar imzalaması ve iki ülkenin zengin kaynaklara sahip olup gerekli tüm ürünleri bulabileceklerinden kuşkusuz birlikte çalışmaktadırlar. Rusya Merkez Bankasının açıkladığı göstergelere esasen 337 milyar dolar,genel ithalatı ise 231 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yaklaşık 90 milyar doları ihracatta petrol ve 40 milyar dolar da petrol ürünleri sayesinde elde ediliyor. Rusya aynı zaman da 13 ülkeye ortalama 10 milyar dolarlık bir ihracat kapasitesi de sunmaktadır. Rusya'nın,Amerikaya olan ithalatı yıllık 13 milyar dolar iken ihracatı ise 30 milyar dolar civarındadır. Tartışmasız Rusya'nın en temel dış ticaret ortağı bahsettiğim gibi Çin'dir (Selim, 2019, s.390). 2014-2017 yılları içerisinde Türkiye,Rusya'nın en çok ihracat yaptığı ülkeler listesinde 5'inci sırada olmuştur. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği ürünlerin bileşenlerine bakıldığında mineral yakıtlar ve türev ürünleri yani enerji ithalatının ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Yılmaz, 2021, s.174). Türkiye'nin yanı sıra Rusya Avrupa'ya da enerji

kaynakları temin etmesi ile de bilinmektedir. Enerji kaynaklarında uzman olması ve gaz yataklarına sahip olması onu başarılı kılmaktadır. Veriler üzerinden söyleyecek olursak AB'nin petrol ihracatının %25'ini, gaz ihtiyacının %39'unu, kömür ihtiyacının da %42'sini Rusya kendisi sağlamaktadır. Rusyanın dünya ekonomisinde ne kadar etkili olduğunu öğrenmek için en çok ithalat ve ihracat yaptığı ülkelerle dış ticaret hacimlerine bakmak gerekir. Rusya'nın Çin ile en çok yaptığı ihracat 56,7 milyar dolar ile 2019 yılında gerçekleşti. Türkiye ile yapmış olduğu ihracat 26,4 milyar dolar ile Çin ülkesiyle aynı yıl olan 2019 yılında oldu. Hollanda ile yapmış olduğu ihracat çok yüksek düzeydedir ve bu gösterge 76 milyar dolar seviyesinde seyretmektedir. Rusya'nın Almanya ile olan ihracatı maksimum düzeye 2018 yılında 34,1 milyar dolar ile olmuştur. Polonya ile olan ihracat ise 21,2 milyar dolar ile 2011 yılında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. İthalatına bakacak olursak ise Rusya'nın Çin ile yapmış olduğu ithalat 73,7 milyar dolar ile 2021 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Almanya ile yapmış olduğu ithalat 38,3 milyar dolar ile 2012 yılında pik düzeye gelmiştir. ABD ile yapmış olduğu ithalat ise 17,3 milyar dolar ile 2021 yılında Covid-19 pandemisi döneminde en yüksek düzeyde seyretmiştir. Türkiye'ye yapmış olduğu ithalat 6,6 milyar dolar ile 2012 yılında Almanya ile aynı yılda en yüksek düzeye gelmiştir. Son olarak Belarus ile yapmış olduğu ithalat 15,6 milyar dolar ile 2021 yılında en yüksek ithalat hacmine ulaşılmıştır.

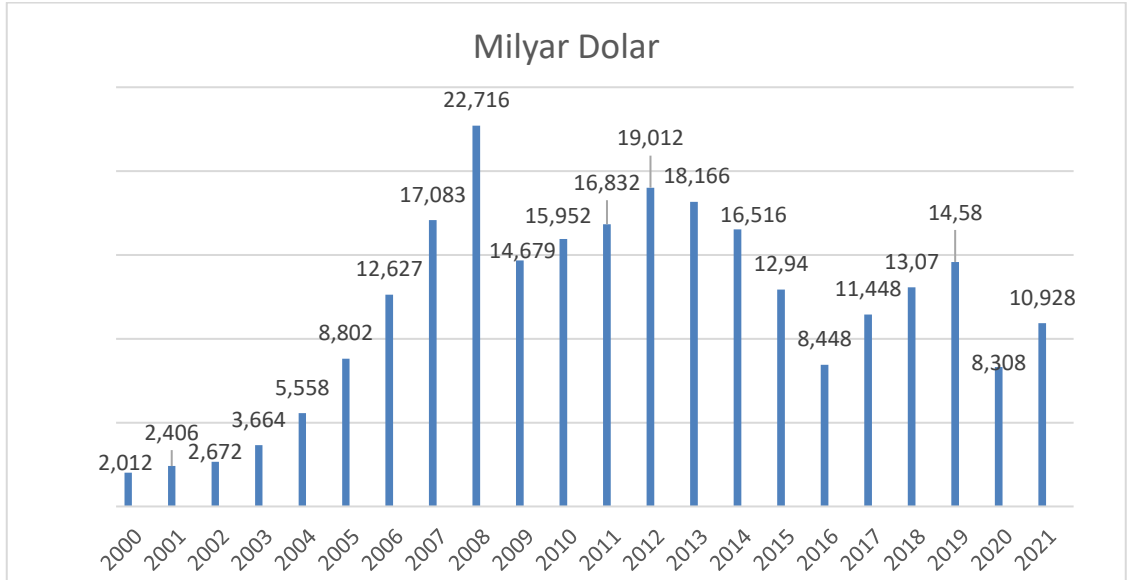
3. TÜRKİYE-RUSYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

3.1. Türkiye'nin Rusya Federasyonun'dan Yapmış Olduğu İthalat

Bu bölümde Türkiye'nin Rusya Federasyonun'dan yapmış olduğu ithalat incelenerek, ekonomik değer sırasına göre listelenmiştir. En çok ithalatta bulunan sektörler içerisinde mineral yakıt ve madeni yağların yani enerji sektörünün büyük oranda ülkeyi dışa bağımlılığa sürüklediğini söylemek mümkündür. En az ithalatta bulunan sektör ise deri ve deri ürünleri sektörüdür

3.1.1. Enerji Sektörü

Türkiye'nin ithalat verilerinde önemli bir konuma sahip olduğu sektörler içerisinde mineral yakıt ve madeni yağların büyük oranda ülkeyi dışa bağımlılığa sürüklediğini söylemek mümkündür. Bu sektör uzun yıllardır ülkeden en çok döviz çıkışına sebep olan alandır (Erol, 2020, s.86). Eşit oranda ihracat yapılamıyorsa açıkların oluşması kaçınılmazdır. Bahsi geçen sektörde ülkenin en çok bağımlılık yaşadığı sektördür desek yanlışmış olmayız. Türkiye'nin kömür ithalatı ve faaliyeti sürekli artış içerisinde.

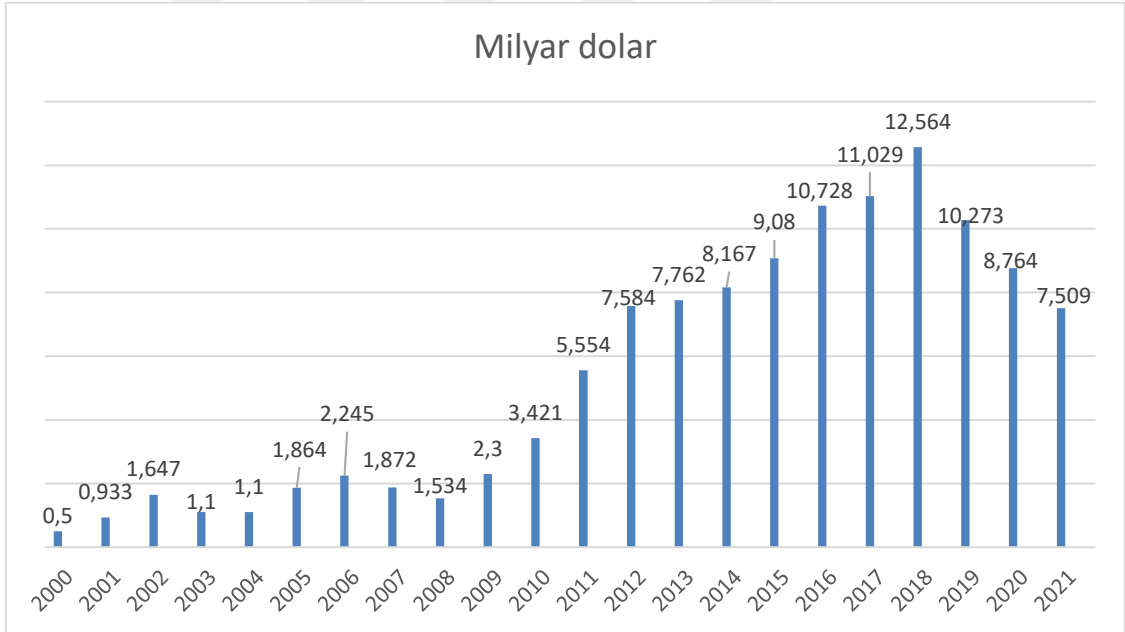
Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:16.09.2022

Grafik 7. Türkiye'nin Rusya'dan Enerji Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)

2000-2021 yılları içerisinde Türkiye'nin ithalatındaki yükseliş oranı %291'dir. Bu yönde dış ticareti oldukça etkilenebilecek düzeydedir. Bağımlılığın ve fiyatın artması kömürün belirli bir süre sonrasında doğalgaz kadar fazla maliyetlere neden olabileceğinin ibaresidir. Doğal gaz,mineral yakıtların Türkiye açısından en gözde kalemidir. Fosil yakıtların ülkede bulunmaması doğalgaza tamamen bir bağımlılık içerisinde olmasını gerektirmektedir. Bu ithalat deniz ulaşımı ile ülkeye sağlanırken boru hatları ile de getirilmektedir ki genelde bu ithalat boru hatları ile yapılıyor (Şeyma, 2021, s.2). Keza petrolde Türkiye'de pek rastlanmayan ve bağımlılığı yaratan döviz çıkışı sağlayan temel kaynaklardandır. Belirli bölgelerde Türkiye'de yakın ülkelerde petrol bulunsa dahi ülkenin kendi içerisinde bu aktiflik pek bulunmamaktadır. Ülkeden çıkarılabilen petrol genel ihtiyacın sadece %11'lik kısmını karşılayabildiğinden yetersizlik söz konusudur. En çok ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya,İrak,İran,İsrail gibi ülkeler bulunmaktadır ve bu ülkeler dünya petrolün %50'sini karşılayabilecek düzeydedir. Rusya'dan ise motorin ve işlenmiş petrol ithal ediliyor. Günümüzde petrolün varil fiyatı %15'lik düşüşle 105,20 dolar düzeyindedir. Madeni yağlar fosil yakıtlar gibi olmayıp genellikle kimyasal karışımlar aracılığı ile elde edilen birtakım yağların bunlara eklenen paslanma köpürmeye ve basınca dirençlilik sağlayan hem fiziksel hem de kimyasal hususlar nazarından farklı katkılar ile birleştirilen mamüllerdir. Türkiye bu alanda da dışa bağımlı olduğundan öncelikle önlemler alınarak ihracat arttırmalıdır. Grafiğini incelediğimiz sektörün gelişim seyrinin genellikle artış yönünde olduğunu söylemek mümkündür. 2000'li yıllardan itibaren artış gösteren sektörün en çok ithalat düzeyine ulaştığı yıl 22 milyar 716 milyon dolar ile 2008 yılıdır ve bu yılın hemen ardından ise düşüş başlamıştır. Sebebi ise 2008 küresel krizinin yarattığı olumsuz etkilerin 2009 yılına ekonomik koşullar olarak yansımasıdır. Ekonominin kendini toparlama ile birlikte 2010 yılının ardından tekrar mineral yakıt ve madeni yağlar sektöründe ithalat artmıştır. 2016 yılında yaşanan döviz sorunu Türkiye'nin bu yılda alım yapmasını engelleyen etkenlerdendir. Günümüze gelindiğinde ise 2020-2021 pandemisi ile birlikte sırasıyla 8 milyar 308 milyon dolar ve yaklaşık 11 milyar dolarlık ithalat yapıldı. Her halükarda Türkiye,bu sektöre bağımlıdır ve belki de yapılması gereken elektrik üretim odaklı bir enerji yatırımdır.

3.1.2. Kimya Sektörü

Türkiye'de kimya sektörü esasen petrokimya, ilaç, boya, soda gibi bir çok kimyasal hammadde ve tüketime odaklı malzemelerin hazırlandığı bir tesistir. Sektör içerisinde bulunan firmalar sermayesine göre değişiklik arz ediyor. En büyük çoğunluğu küçük ve orta ölçekli firmalar oluştururken büyük şirketlerde mevcuttur. Bu sektör ithal bağımlılığı bulunan bir sektördür destek yanılmış olmayız. Ana hammaddenin %70'i ithal edilerek tedariki sağlanıyor, kauçuk üretiminin de %90'ı ithal bağımlıdır. Kimya sektöründe en büyük bağımlılık açık ara farkla Rusya'dır. Bu alanda ithal edilen ürünler eczacılık ürünleri, organik kimyasallar, radyoaktif elementler, barut ve patlayıcı maddeleri, kauçuk ve kauçuktan eşya bakım mustahzarlarını söylemek mümkündür (ASO Rapor, 2017, s.3). Türkiye'nin ithalatında etkili olan ülkeler: Almanya, Irak ve Amerika olsa da Rusya'dan ithal ettiği ürünlerin miktarı saymış olduğu ülkelerin üç katı bir orana sahiptir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 16.09.2022

Grafik 8. Türkiye'nin Rusya'dan Kimya Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)

Grafiği incelediğimiz zaman 2000 yılında yapılmış olan ithalat 521 milyon dolar düzeyindedir. Bir sonraki yıl ise bu rakam %69,7'lik oranlık artışla 933 milyon dolar olmuştur. Kimya endüstrisinin Türkiye için önemli olması ve hayatın her yerinde karşılaşılabilecek olmamızla birlikte yüksek ithalat verilerini doğruyor. 2002 yılında bu

sektörde Rusya'dan yapılan ithalat ilk kez 1 milyar doların üzerinde olmuştur. Bu yıldan sonra da milyar doların altına indiği yıl sayısı sınırlıdır. 2003 ve 2004 yıllarında cüzi iniş çıkışlar olsa da ortalama 1 milyar 100 milyon dolar seviyesindedir. 2005 yılında ise bu veri bir önceki yıla göre %48 oranında artış ile 1 milyar 864 milyon dolar olup 2 milyar dolar seviyesini zorlayacağının sinyallerini vermiştir. Nitekim 2006 yılında bu gerçekleşti ve 2,2 milyar dolarlık bir ithalat Rusya ile gerçekleşti. 2007-2008 yılları düşüş yılı olarak belirlenmiştir özellikle 2008 krizinin tüm dünya ülkelerinde ciddi ekonomik sorunları yaratması ithalata elverişli olmayarak kıt kaynaklarla yaşanma sürecine sokmuştur. Son 20 yıllık süreçte en az ithalat yapılan yıl 2008 olmuştur. Bir sonraki yıl ise krizin etkileri atlatılmış ve %25,8 oranında ithalat yapılarak 2,3 milyar dolar düzeyine ulaşıldı. Bahsi geçen döneme kadar ki en yüksek göstergedir. 2010-2013 yılları içerisinde en az ithalat 5,5 milyar dolar ile 2011'de gerçekleşirken en yüksek ithalat ise 2012'de 7,5 milyar dolarla gerçekleşti. 2013-2016 yılları kısmi artışlar ile devam eden seyir 2017'de 11 milyar dolar olarak ciddi ithalat gideri yaratmıştır. 2018'de 12,5 milyar dolarlık ithalatta en yüksek göstergedir. Günümüze gelindiğinde Covid-19 pandemisi ile 2021 yılında 7,5 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Türkiye'nin en çok ithalat giderlerinden olan kimya alanına yatırımlar yapıp bu ciddi orandaki dış açıklar düzeltilebilir.

3.1.3. Demir-Çelik Sektörü

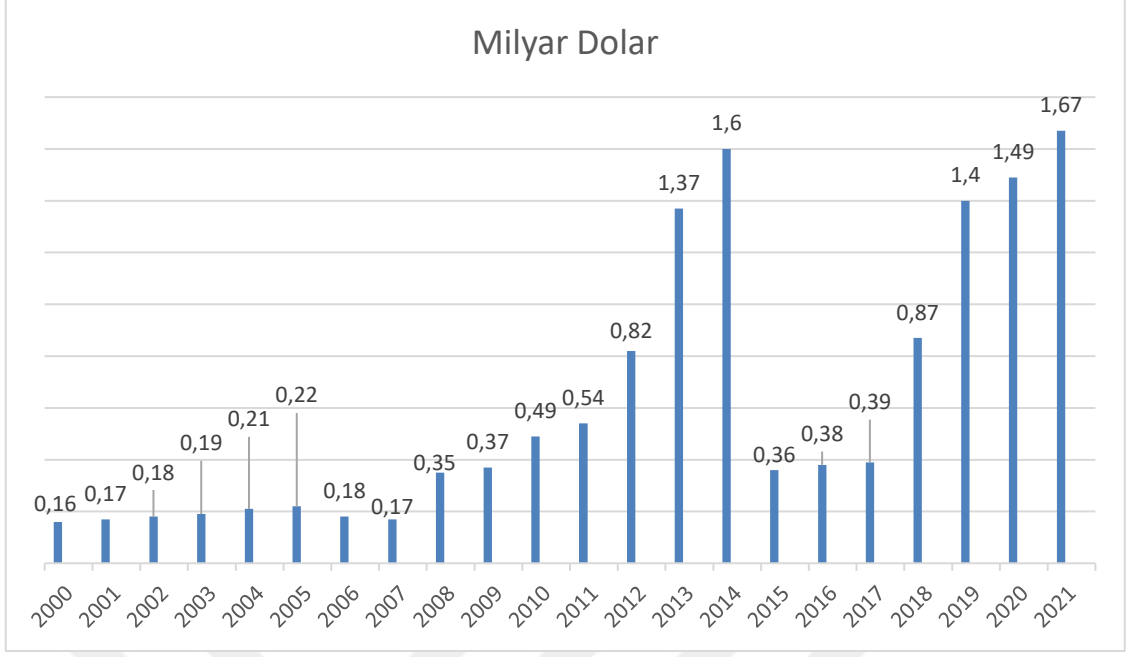
Bu sektör Çelik ürünlerinin etkili olduğu alanların fazla olması,talebin sürekli artması, imalat alanında ara mal olarak kullanılması ve ihracatta da etkili potansiyel özelliklerine dayanarak ülke ekonomisi için büyük önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Sektör kendi içerisinde inşaat ve otomotiv odaklı çalışmaya mütakiben yakıt araçları,tarım araçları gemi inşaatına yönelik uygulanmaktadır (Taner, 2015, s.76). Türkiye demir çelik üretiminde 2000'li yıllardan itibaren başarılı olsa da en büyük gösterge 2016 yılında 33,2 milyon tonluk bir ham çelik üretimi gerçekleştirmesi ile olmuştur. Türkiye dünyada çelik üretiminde önemli bir yere sahip olmasına bakmayarak dışa bağımlılığı da bulunan ülkedir. Bu dışa bağımlılık hammadde temini yetersizliğinden kaynaklanıyor.

krizinin etkilerinin sürdüğü yıllarda Türkiye'nin bu sektöre teşvikler vererek ihracatını arttırmasıdır. 2016 yılında ülke içerisinde döviz çıkışı sorunları da birlikte ithalat talebinin karşılanmasına engel olmuştur. 2021 yılında artış cüzi miktarda seyredilirken 3,1 milyar dolar olmuştur.

En çok ithalat yapılan yıllar ise 2008'de 4 milyar 960 milyon dolar,2018'de 3 milyar 950 milyon dolar ve 2017 yılında 3 milyar 380 milyar milyon dolardır. Genel hatlar itibari ile bu sektöre ciddi önem verilip hem ithalatta hem de ihracatta öncü sektörlerdendir. Hammadde temini sağlandığı takdirde Türkiye'nin Rusya'ya bu sektör için bağımlılığı daha da azalacaktır.

3.1.4. Tarım Sektörü

Tarım sektörü,ülkelerin gelişmişlik endekslerinin hangi düzeyde olduğu farketmeksizin ekonomide büyük farkındalıklar yaratabilmektedir. Toplumun yaşamını devam ettirebilmesi açısından öncelikle gıda ürünlerinin temin edilebilir olması lazımdır. Bu temin de tarım sektöründe gerçekleştiriliyor. Türkiye tarım sektörüne önem veren ülkeler arasında olsa da maalesef ki ithal bağımlılığı vardır ve bu her yıl artış göstermektedir (Gökçe, 2015, s.3). Türkiye'nin en çok tarım ithalatı yaptığı ülke Rusya'dır. İthal ettiği ürünleri ifade etmek gerekirse: hububat ve meyveler,hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar,gıda sanayisinin kalıntı ve döküntüleri,yenilen çeşitli daha müstahsarlar,tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler,meşrubat,alkollü içecekler ve diğerleridir. Görüldüğü üzere ithal etmiş olduğu ürünlerin fazlalığı daha çok dışa bağımlılığa sahip olmasına sebebiyet vermektedir. Son yıllarda ithalatın artması tarım sektöründe üretimin de azalmasının göstergesidir. Yıl bazlı incelediğimizde ithalat her yıl artmaya başlıyor 2017 yılında 380 milyon dolar sadece tarım sektöründen ithal edilmektedir. En çok da bakliyat odaklı tarım malzemeleri ithal edilmektedir. Grafiği incelediğimizde inişli çıkışlı bir seyir görmek mümkündür. 2000-2021 yılı verileri kıyaslandığında %924 oranında ciddi bir artış söz konusudur. Türkiye 2000 yılında 163 milyon dolarlık Rusya'dan ithalatta bulunmuş ve bu artış 2000 yılına kadar her yıl ortalama %5'lik oranda artışla devam etmektedir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:17.09.2022

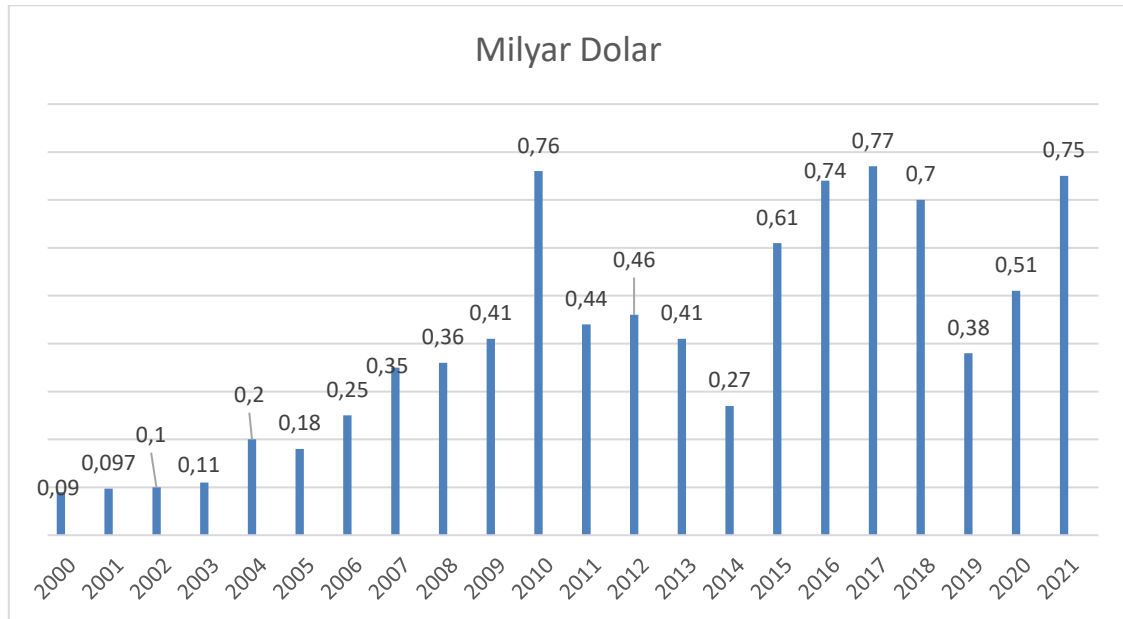
Grafik 10. Türkiye'nin Rusya'dan Tarım Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)

2006-2007 yılları içerisinde nisbi olarak azalan ithalat verilerinin sebebi çiftçilere verilen destekler ve ellerinde ürünün kalmaması yönünde devlet desteklerinin sağlanmasıdır. 2008 krizi yaşanan yılda ise 2007 yılına kıyasla neredeyse iki kat fazla bir ithalat söz konusudur. En yüksek ithalatın yaşandığı yıl 1 milyar 604 milyon dolar ile 2014'tedir. Hemen ardından 2015 yılında ithalat %84,3 oranında düşüş yaşadı bunun nedenini Rusya ile yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklı devletin çiftçilere destek paketleri sunarak bağımlılıktan kurtulmak istemesidir. 2019 yılında tekrardan ithalatı 1 milyar 400 milyon dolara kadar yükseltmiştir. Bahsi geçen yıl 1 milyon ton ile buğday en fazla ithal olunan ürün olmuştur,ardından arpa ve mısır 700 milyon ton ile önemli ithalat kalemi olduğunu göstermektedir. Yıllık ortalama 500 bin dolarlık pamuk ithal edilmektedir. 2021 yılında yapılan ithalat ise 1 milyar 674 milyon dolar düzeyindedir. Türkiye bu sektörde Rusya'ya bağımlı olduğunu veriler üzerinden de görebilmekteyiz . Bu ithal zorunluluktan kurtulmak için tarımda çalışan işçinin eğitim düzeylerini yükseltilmesi, genç nüfusun tarımda etkinliğini sağlanması, toprak veri tabanlarını yenilemek, arazi ayırımının ortadan kaldırılması, su kaynaklarının etkili yönetilmesi, organik tarıma desteklerin verilmesi, özel sektöre destekler sağlanmalı ve Ar-Ge çalışmalarına teşvikler sunulmalıdır.

desteklerin alüminyum sektöründe olmamasıdır. Nitekim ki diğer yıllarda da bu artışın olduğunu ekonomik kriz yılı olan 2008 sonrasında süreklilik arz etmediğini görmek mümkündür. Bakanlar Kurulunun yayınladığı resmi gazeteye esasen, 2012-2013 yıllarında alüminyum sektöründe dört teşvik paketi sunulmuştur. Veriler üzerinde bunun sonucunu 2012'de 973 milyon dolar ve 2013'te 863 milyon dolar ithalatın olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu ani iniş çıkışların Türkiye ile Rusya arasındaki süregelen anlaşmazlıklardan doğduğu da bariz bellidir. 2015 yılında devlet yönetimi iki kez daha alüminyumun dışa bağımlılığını en aza indirmek açısından teşvik uygulamasında bulundu ve bunun sonucu ile biz de %13,8'lik düşüş ile 626 milyon dolarlık ithalat seyri görülmektedir. Bu yıldan sonra herhangi bir teşvikte de bulunulmamıştır. Günümüze gelindiğinde Türkiye Rusya'dan 2019'da 1 milyar 105 milyon dolar 2020 yılında ise 1 milyar 55 milyon dolarlık ithalatta bulunmuştur. Günümüzde bu ithalat rakamı 1,3 milyar dolara tekabül etmektedir. Alüminyum sektöründe kaliteli enerjiye gereksinimin fazla olması, artan enerji masraflarının olması, ihracat odaklı çalışmakta olan şirketlerin yüksek hacimli enerji ihtiyaç duyduğunda rekabette etkili olamaması Türkiye'nin bu sektörde bağımlı olmasının asıl etkenleridir. Eğer ki Türkiye enerji sektöründe dışa bağımlılığını azaltır ve teşvik paketleri sunarsa alüminyum sektöründe de gelişmelerini kaydedebileceğini söylemek mümkündür.

3.1.6 Madencilik Sektörü

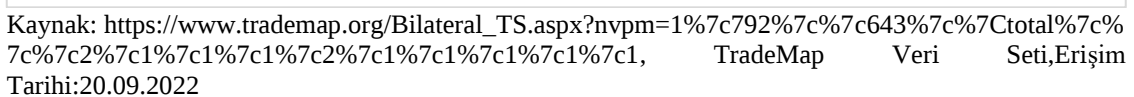
Türkiye'nin karma coğrafi ve jeopolitik konumu birçok farklı maden türünün de bulunmasına olanak sağlamaktadır. Dünyadaki 90 çeşit maden türünün 60'ı yurt içinde bulunmaktadır. Endüstriyel malzemeler ve jeotermal kaynaklar açısından Türkiye zengindir lakin bununla birlikte rezervlerde yeterli miktarlarda madencilik maddeleri bulunmamaktadır (TCEB, 2016, s.2). Çıkarılan malzemelerin sadece 13 tanesini Türkiye ekonomik boyutta kullanışlı hale getirebilir. Eksik madenler :arsenin,titan,nikel,fosfat ve kil mineralleridir. Türkiye bu madenleri işlemek ve ekonomik boyuta dönüştürebilmek için yetersizdir ve ithalat bağımlıdır. Türkiye 10'dan çok ülkeden maden ve onun ana ürünlerini ithal etse de Rusya bu ticarete ilk sıradadır. Rusya'dan ithal ettiği ürünler ise şöyledir: ferro alyajlar,taştan eşya,taş kömürü,demir cevherleri ve konsantrelerdir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:19.09.2022

Grafik 12. Türkiye'nin Rusya'dan Madencilik Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)

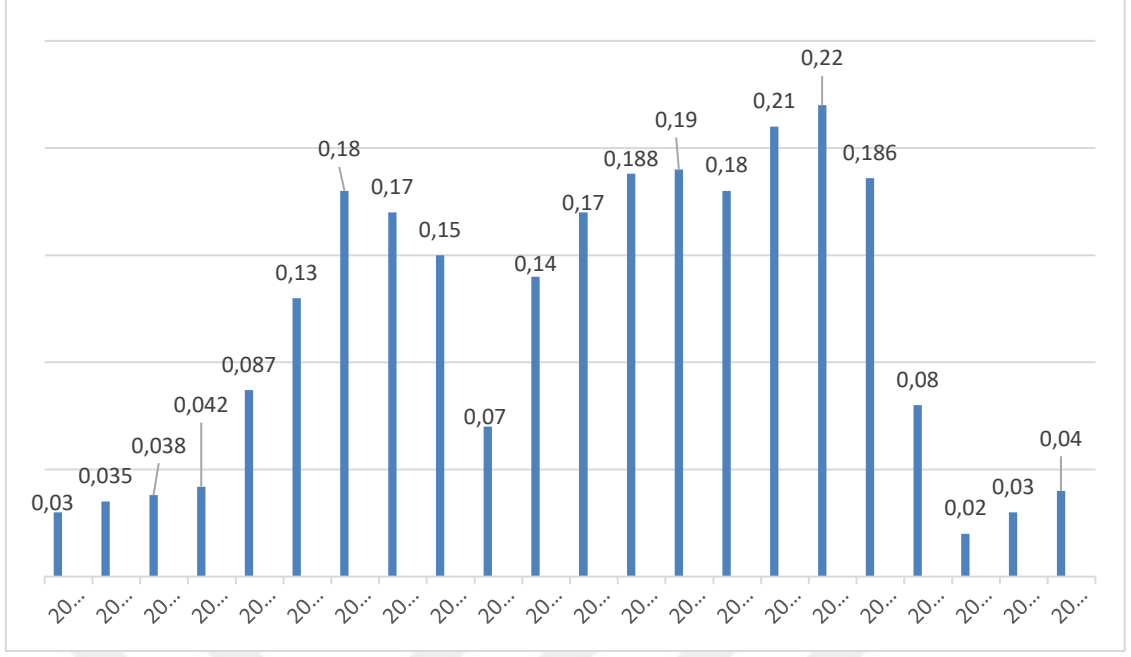
Grafiğe bakıldığında artan bir seyir görmek mümkündür. 2000 yılında 93 milyon dolar olan madencilik sektöründeki ithalat 2001 yılında %5,2'lik artışla 97 milyon dolar olmuştur. 2002-2004 yılları içerisinde düzenli artışları kaydedilen ve nisbi düşüş olan 2005 yılına gelinmiştir. Şunu belirtmekte fayda var ki 180 milyon dolar ithalat olan 2005 yılı verilerine ilerleyen hiçbir yıl gelinememiştir. 2006 yılı Türkiye 2000 yılından itibaren ilk kez 250 milyon dolar barajını aşarak geri dönülmesi zor bir ithalat seyrine girmiştir. 2007-2009 yıllarında sırasıyla 356 milyon dolar, 365 milyon dolar ve 412 milyon dolarlık maden sektörü ürünleri ithal edilmiştir. 2010 yılında ülke genelinde olan işçi çıkarılmaları böylesine istihdam odaklı bir sektör için dezavantaj olacaktı ki bir önceki yıla kıyasla %85,6 oranında artış göstermiştir. YTL'nin tedavülden kaldırılmasının belli başlı ekonomik zorlukları da doğurduğu aşikardır. 2013-2014 yılları düşüş yönünde olmuştur. 2013 yılında 466 milyon dolarlık ithalat %67 oranında düşerek 2014 yılında 279 milyon dolar düzeyine gerilemiştir. 2015-2017 yılları ise bunun tam aksine artış yılları olmuştur. 2015'te 619 milyon dolar olan ithalat göstergesi %25 oranında artışla 2017 yılında 778 milyon dolar olmuştur. Belirtilen yıl 2000-2021 yılları içerisinde en çok ithalat yapılan yıldır. Günümüze gelindiğinde 2021 yılında Türkiye'nin Rusya'dan ithalat ettiği madencilik sektörü ürünleri 753 milyon dolardır. İthalatın azalması için Türkiye'nin yapmış olduğu teşvikler ve bölgesel gümrük vergisi, toplu konut istismarı, yatırım indirimi, vergi,

ülke konumuna sahiptir. Türkiye’de ambalaj sektörü ithalatı Rusya ile sürekli artış düzeyindedir. Şöyle ki 2000 yılında 98 milyon dolar ithal edilen ambalaj ürünleri, 2001’de 102 milyon dolar, 2003’te ise %3 oranında artışla 108 milyon dolar olmuştur. En yüksek ithalat yapılan yıl ise 226 milyon dolar ile 2008 olmuştur. Bunun sebebi 2008 küresel krizindeki çok yüksek enflasyon ve diğer sorunların olmasıdır. Para birimlerinin üretimi kağıt ile olduğundan dolayı bu yılda artış söz konusudur. En az ithalatın yapıldığı yıl ise 2000 yılıdır. 2016 yılı Türkiye’de yaşanan döviz sorunu diğer sektörleri etkilese de bahsi geçen dönemde Rusya’dan 165 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Belirtmekte fayda vardır ki bu bir önceki yıla göre sadece %2,8’lik bir artıştır. Günümüzde gelindiğinde ise 2019 yılında 117 milyon dolar olan ithalat 2021 yılında 151 milyon dolar seviyesindedir. Ürün bazlı incelediğimizde ise 2005-2010 yılları içerisinde sıvanmış kağıt,karton ve kraft kağıdının yüksek ithalat verilerine sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz. 2017-2020 yılları içerisinde ise çimentonun ivmesinde düşüşler yaşanarak kraft kağıdının talebinde azalmalar gerçekleşti ve ithalat verilerinde gerileme kaydedildi. Tüm bu değerleri göz önünde bulundurduğumuzda Türkiye’nin ambalaj sektöründe dış ülkeler ve bahsi geçen Rusya’ya bağımlı olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan Ar-Ge faaliyetleri de bu bağımlılığı azaltamamaktadır. Şöyle ki ham maddeyle kullanılan kimyasalların çevreye zararları önlenmeye çalışılarak enerjide verimliliğe üstünlük veriliyor. Destek ve teşvik paketleri uygulanmakta olup hammadde temini sorunundan kaynaklı sektörde gelişim kaybedilememektedir.

3.1.8. Ahşap Mobilya Sektörü

Toplunun günlük yaşamda sosyal ve kültürel aktivitelerinin güvenli ve rahat karşılanması için esasen ağaçtan yapılmış kullanışlı ve güzel görünümlü eşyalar mobilya olarak bilinir. Bu sektörün yarattığı katma değer Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Türkiye’de bu sektör stratejik önemi ve çalışma gücünün geniş olması dikkat çekici bir detaydır.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 20.09.2022

Grafik 14. Türkiye'nin Rusya'dan Ahşap Mobilya Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)

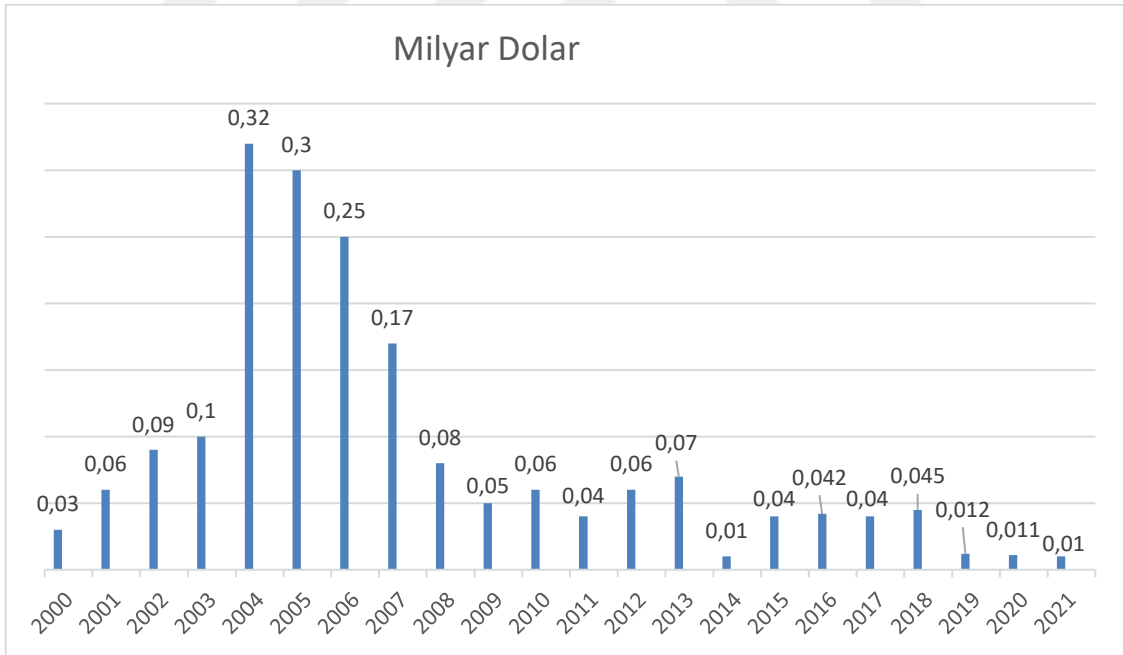
Türkiye'nin en gelişmiş sektörlerden birisi konumundadır ve ülke bu alanda başarılıdır fakat hammadde temininde sorunlar yaşandığından dünyanın birçok ülkesinden keza Rusya'dan da ithalat yapılmaktadır. İthal edilen ürünler ise şöyledir: metal mobilyalar, ahşap mobilyalar, mobilyaların aksamaları, metal iskeletli oturmaya teşhis edilmiş mobilyalar, tıbbi mobilya aksam ve parçaları, uyku tulumları, somyalar, bunlardan yapılmış mobilyalar ve kamışı söylemek mümkündür (CTSO Rapor, 2019, s.7). Türkiye'nin mobilya sektöründe birçok ithalatta bulunduğu ülke mevcuttur. Rusya ile olan ithalatı incelendiğinde radikal artış ve azalışların olduğunu söyleyebiliriz. 2000 yılında 31 milyon dolar olan mobilya ithalatının %11'lik artışı ile 2001 yılında 35 milyon dolar olurken 2002 yılında geçen yıla göre %8,9'luk artış söz konusudur. 2008 krizine doğru gerçekleşen en büyük ithalat 188 milyon dolar ile 2006 yılında olmuştur. 2008 krizinde her ne kadar ani değişiklik rakamlarda görünmese de 2009 yılında %107,6 oranında bir düşüş görülmüştür. Bunun sebebi krizde olan döviz kaynaklı sorunların bir diğer yıla yansması ve o yıllarda temel önceliğin sanayi ile otomotiv sektörleri üzerinde olup mobilya sektörüne desteklerin yapılmamasıdır. 2010 yılında bu ani düşüş yerini yükselişe bıraktı. Nitekim 2010 yılında bir önceki yıla kıyasla %98,3 oranında bir ithalat artışı görülmektedir. 2010-2013 yılları içerisinde düzenli yükseliş gösteren mobilya ithalatımız 2014'te cüzi bir miktarda düşüş yaşayarak 182

milyon dolar düzeyinde olmuştur. 2015 yılında 212 milyon dolar, 2016 yılında 220 milyon dolarla ithalat yerini düşüşe bırakarak 2017 ve sonrası yıllarda aşağı doğru ivme yakalamıştır. Sırasıyla belirtmek gerekirse 2017 yılında 186 milyon dolar, 2018'de 22 milyon dolar, 2019'da 28 milyon dolar, 2020'de 37 milyon dolar, 2021'de ise 41 milyon dolar Rusya'dan mobilya ithalatı olmuştur. Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, SGK ve İskan tarafından destek ve teşvik paketleri olsa da sanayi sektörü kadar mobilya sektörüne önem verilerek ithalat verilerinde düşüş kaydedilebilir.

3.1.9. Temizlik Ürünleri Sektörü

Türkiye'de temizlik ürünleri sektöründe sanayileşmenin başlaması 1950'li yıllara dayanmaktadır. Yabancı şirketlerin piyasadan kazanç elde etmek istemeleri ile başlamış talep yönlü ithalat sayesinde karşılanmış ve süreç itibarıyla sektöre yatırımlar yapılmıştır. Yerli sanayiciler yönünden yapılan yatırımlar 1980'lerden sonra hızla büyümüş ve şirketler üretime ağırlık vermiş ama kendileri üretmeyi de başarmışlardır. 2000 yılı sonrasında ise sektör kendi ürünlerini üretmeye başlasa da ithal bağımlılık tam olarak gitmemiştir (TCEB Rapor, 2020, s.3). Temizlik ürünlerinin %88'i deterjan %12'lik kısmı ise sabun tekstili dahil edilmektedir. Bu sektör binlerce kişi istihdam ediyor. Türkiye'nin ithalat ürünleri elde ettiği bu sektörde temel ticaret ortakları arasında Almanya, Belçika ve Polonya gibi ülkelerin yanı sıra Rusya da bulunmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği temizlik ürünleri şöyledir: yıkama, temizleme müstahzarları, mumlar ve müstahzarlar, sabunlar, ışık temini için kullanılan mumlardır. Grafiği incelediğimizde bu sektörde diğer sektörler gibi Türkiye'nin Rusya'ya tam anlamında bağımlılığının bulunduğunu söylemek mümkün değildir. 2000 yılında yapılan ithalat 4 milyon dolar, bir sonraki yıl ise %6,9'luk artışla 5 milyon dolar olmuştur. Genele bakıldığında çok ciddi ve ani hareketlilik bulunmamaktadır. 2008 krizine kadar 5-9 milyon dolar arasında ortalamasını oluşturan bu sektörde krizin etkileri 2009 yılında bir önceki yıla göre %79,8 oranında bir düşüş yaşamıştır. 2010 yılında 6 milyon dolar ithalat yapılırken 2011 yılında %4,8'lik artış yaşanarak 6 milyon dolar seviyesine ulaşılmıştır.

Unutuldu. 2004-2005 yılları düşüş yılları olarak görünse de 2006 yılları olmuştur. 2008 krizine denk geline yılta ithalat 8 milyar dolar gerçekleşti. 2009 yılı krizden hemen sonrası %83'lük artış ile rekor seviyeye ulaşarak 14,7 milyar dolar oldu. 2010 yılında ise bu oranında azalış ile 13,6 milyar dolar oldu. 2011-2014 yılları arasında ise bir miktar dalgalanmalar olsa da genel olarak istikrar içinde ilerlerken ani düşüş ya da yükseliş kaydedilmemiştir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:22.09.2022

Grafik 16. Türkiye'nin Rusya'dan Deri ve Deri Ürünleri Sektörü İthalatı
(Milyar Dolar)

2015'te minimal bir artış olsa da 2016-2020 yıllarında az denecek kadar düşük oranlarda yükselmeler olmuştur. En yüksek ithalat yapılan yıl 217 milyon dolarla 2003'te gerçekleşirken en az ithalatı yapılan yıl ise 2021 yılında 1.1 milyon dolarla olmuştur. Deri ürünleri sektörünün bir takım dezavantajları vardır. Bunları söyleyecek olursak:ham maddede çeşitliliğin az olması, ÖTV oranlarının fazla olması, dışa bağımlılığın birçok ülkeden olması, sektör dahilindeki şirketlerine dayanışma içerisinde bulunmaması ve pazarlama faaliyetlerinin etkili olmadığını söylemek mümkündür. Türkiye'de ithal bağımlılığın döviz sorununa neden olması ve bunun tüketiciye yansımaları kazanç oranlarında da düşüşe sebebiyet vermektedir. Bu alanda hammadde temini sağlanması ithal baskıları azaltır.

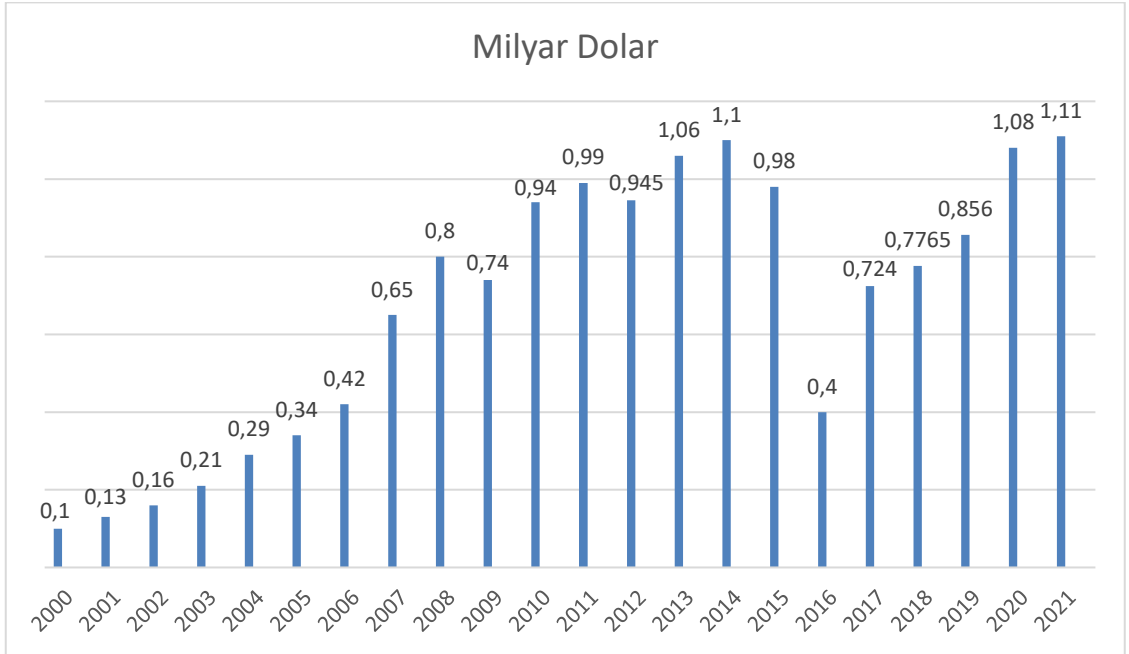
3.2. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Yapmış Olduğu İhracat

Bu bölümde Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan yapmış olduğu ihracat incelenerek, ekonomik değer sırasına göre listelenmiştir. En çok ihracatta bulunan sektörler içerisinde Yaş Meyve-Sebze sektörünün etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. En az ihracatta bulunan sektör ise halı sektörüdür.

3.2.1. Yaş Meyve-Sebze Sektörü

Yaş meyve ve sebze sektörü üretim dahilinde aracılık görevi yapan kanallar, üretim süreci ürünün korunması, pazarlanması, işlenmesi ve gıda sektörüne dahil edilmesi yönleri ile ekonomik dengelerde önemli rol oynamaktadır. Bu sektör meyve ve sebzelerin tarımsal işlevlerinde yetiştirilmesi ve yetiştirilmiş olan ürünlerin bozulmadan doğal sürecin tamamlanmasından tüketiciye ulaşmasına kadar ki her şeyden sorumludur. Sektörü yumruk kökler ve kabanlar, yemişler dışında tüm meyve ve sebzeler dahildir (UİB Rapor, 2021, s.15). Türkiye bu sektörde ihracatta etkili ülke olarak bilinmektedir. En çok ihracat yapılan ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Rusya'ya ihraç edilen ürün sıralaması ise şöyledir: limon, mandalina, portakal, üzüm, elma, greyfurt, kayısı, domates, patates, armut ve eriktir. 2000-2021 yılları içerisinde genel veriler değerlendirildiğinde Türkiye'nin yaş meyve ve sebze sektöründe ihracatçı ortağı tam olarak Rusya'dır. Grafiği incelendiğimizde genellikle yükseliş trendi görmek mümkündür. 2000 yılında 102,9 milyon dolar olan ihracat

verisi 2001 yılında %34,3 oranında yükselişle 137 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 200 milyon dolar bandına ulaşılan ilk yıl 2003 olmuştur. Bu yıldan sonra hiçbir yıl 200 milyon dolar seviyelerine geri dönülmedi aksine sürekli artışlar yaşandı. 2004 yılı bir önceki yıla kıyasla %38,6 oranlık yükselişle devam etti. 2005-2008 yılları içerisinde sürekli yükseliş söz konusudur. 2005'te 346 milyon dolar olan ihracat düzeyi, 2006 da 425 milyon dolar, 2007 de 657 milyon dolar ve 2008'de 800 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Rusya Federasyonu'nun ekonomisi dünya ülkeleri içerisinde en güçlü ve süreklilik arzeden bir ekonomidir. Nitekim ki 2008 küresel krizinin etkileri yüksek oranda yansırken 2009'da Rusya'nın ihracatı %9,3 oranlık düşüş ile 744 milyon dolar olmuştur.

Kaynak: https://www.trademmap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 22.09.2022

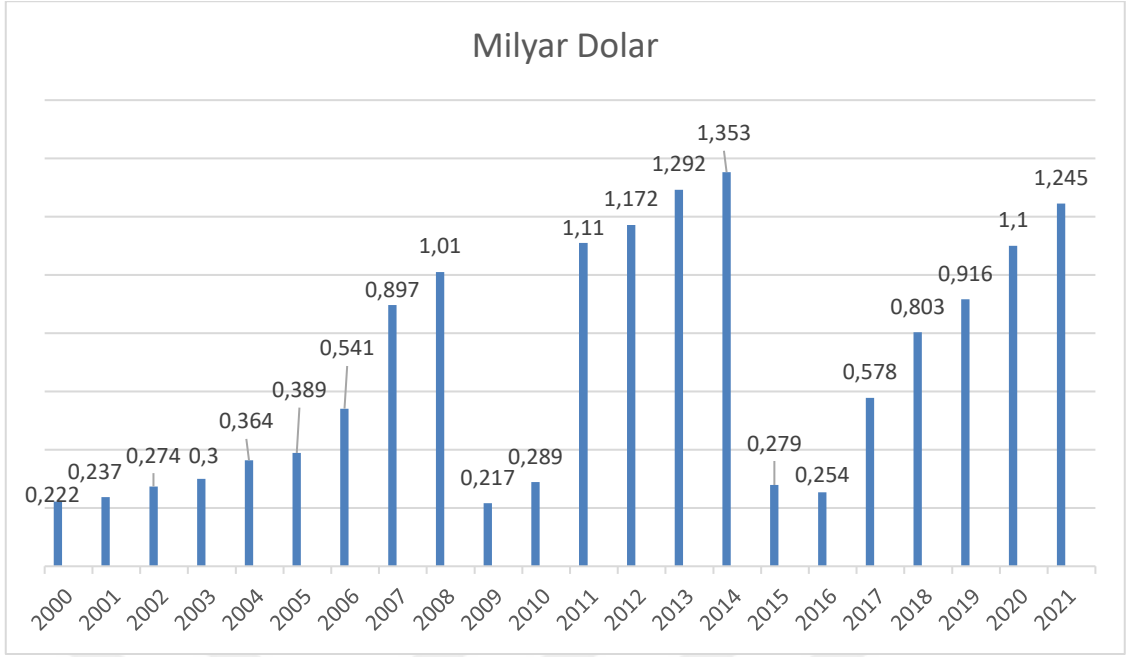
Grafik 17. Türkiye'nin Rusya'ya Yaş Meyve-Sebze Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

Nakit çıkışı ve döviz çıkışında Rusya'nın zorluk yaşamadığının göstergesidir. 2010 yılında krizin etkisinin bitmesi ile %26'lık artışla 944 milyon dolar olarak belirlendi. 2011-2012 yıllarında da 900 milyon dolar bandının üzerinde konuşlanmıştır. 2013-2014 yılları Rusya'nın Türkiye'den yaptığı ihracatın ilk kez 1 milyar dolar düzeyine ulaşması gerçekleşti. 2016'da yaşanan ülke içerisinde ekonomik kriz ihracat verilerinde düşüş yaşanmasına sebep olduğu için 2017-2018 yılları 700 milyon dolar üzerinde seyretmiştir. Günümüze gelindiğinde 2020-2021 yıllarında ise 1 milyar dolar seviyesi tekrar yakalanmıştır. Tarımda önemli alanlardan biri olan meyve

ve sebze yetiştiriciliğinin üretim sistemi sürekli geliştirilirse o zaman Rusya Türkiye'den daha çok meyve sebze sektöründe ithalatta bulunabilir aynı şeyi Rusya'nın ham madde teminini ve belirtilen ihracat ürünlerinin yetiştirilmesinde doğru tercihler yapılırsa o zaman Rusya'nın da ithalatı azalacaktır.

3.2.2. İmalat Sanayi Sektörü

İmalat sanayisi tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin ve sanayi sektörünün önemli güçlerindendir. Türkiye'nin imalat sanayisi 1990-2020 yılları içerisinde %56'lık bir yıllık büyüme oranına sahip idi. Diğer ülkeler gibi Türkiye de imalatının genelini küçük ve orta ya da büyük işletmeler niteliğinde olup bu olgu değişken ekonomik olanakları teknolojik gelişmelere karşı daha hızlı yanıt verme özelliği sunmaktadır. Türkiye'de makine alanında istenilen parça ve aksamların yüksek kalitede üretim yapılabilmektedir (Yavzı, 2017, s.1). Güçlü ticaret ortağı olan Rusya'da Türkiye'den bu sektör bazlı ithalat yapmaktadır. Rusya'ya ihracat edilen imalat sanayi sektör ürünleri şöyledir: direksiyon simitleri, eşya taşımaya mahsus römorklar ve yarı römorklar, kara taşıtları için aksam ve parçalar, elektrik motorlar, yatak kovanlarıdır. Grafiği incelediğimizde 2000-2021 yılları içerisinde inişli-çıkışlı bir seyir görmek mümkündür. 2000 yılında yapılan 222 milyon dolarlık ihracat 2001 yılında %6'lık orandaki artışla 237 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında yapılan ihracat ise bir önceki yıla kıyasla %16 oranında artış gerçekleştirmiştir. 2003-2005 yılları da artış seyrine devam ederek 2003'te 300 milyon dolar, 2004'te 361 milyon dolar ve 2005'te 389 milyon dolar seviyelerine çıkmıştır. 2006 yılı bir önceki yıla esasen %39 gibi büyük oranla ihracat yapılmıştır. 2008 yılında ilk kez yapılan ihracat 1 milyar dolar seviyesine gelmiştir. 2000-2008 yılları içerisinde herhangi bir düşüş kaydedilmemiştir. Bahsi geçen kırılım 2008 krizinin etkilerini yansıttığı 2009'da olmuştur. Nitekim bu yıl ihracat verileri geçen yıla kıyasla %81,3 oranında değer kaybetti. Ticarete ortaklık sergileyen bu iki ülke için büyük oran olduğunu söylemekte fayda vardır. 2010 yılında krizin etkilerinden nispeten arındırılmış ve %29,4 oranda yükseliş yaşanmıştır. 2011-2014 yılları ihracat hacmi tekrardan bir milyar dolar bandına ilerlemiştir. Şöyle ki 2011'de 1,11 milyar dolar, 2013'te 1,29 milyar dolar ve 2014'te 1,35 milyar dolar seviyesinde gerçekleşti. 2015 yılında tekrar düşüş yaşanarak ihracatı hacmi %77,6 oranda değer kaybetti.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:23.09.2022

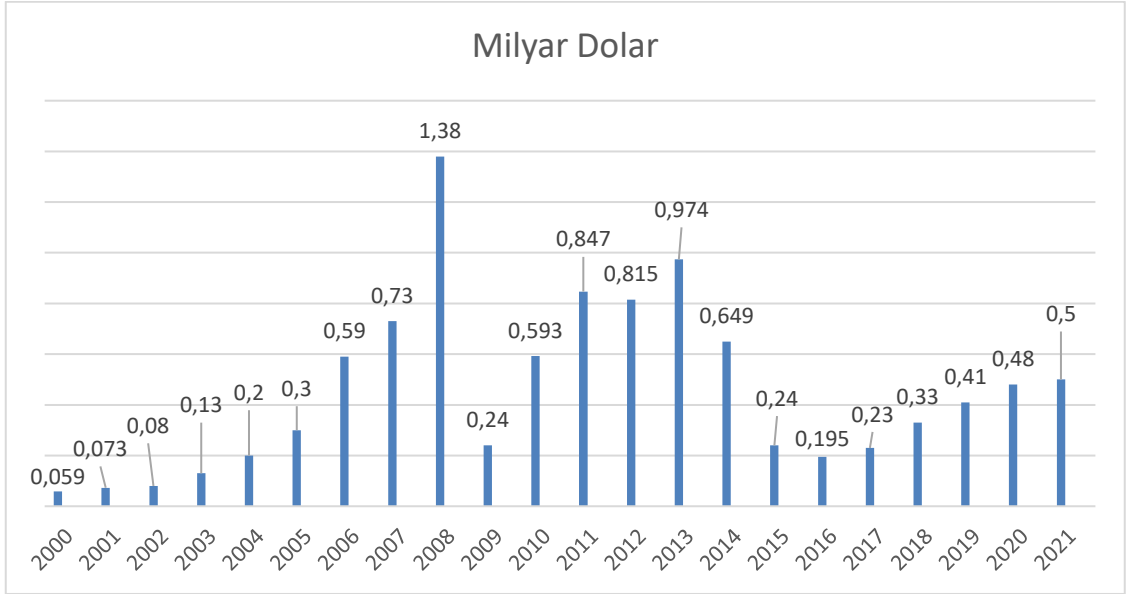
Grafik 18. Türkiye'nin Rusya'ya İmalat Sanayi Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

Grafik incelendiğinde radikal çıkış ve inişlerin yaşandığını görmek mümkündür. Bu düşüş 2016 yılında devam etse de 2017 ve sonrası yıllarda tamamen yükseliş evresine geçilmiştir. 2018'de 803 milyon dolar ihracat yapılırken 2019'da bu rakam %14 artarak 916 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2020 Covid-19 pandemisi nedeni ile insan ihtiyaçlarının artması bu yönde sektörün bir milyar dolarlık ihracat yaptığını görmekteyiz.

3.2.3. Otomotiv Sektörü

Türkiye'de otomotiv sektörü 1960'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlamış ve önemli geri dönüşler yaşamıştır. Esasen üretim pazarlama ve satış alanlarında kazanılan deneyim sektörde Türkiye'nin uzmanlaşmasına yardımcı olma yolundadır. Bu yıllarda üretim odaklı hem sanayi hem de ara sanayinin desteklenmesi amacıyla uygulanan politikalar başarılı olmuştur (Ali, 2020, s.135). 1970'lerde otomobil aksamaları ve parçaları üretimi odaklı çalışmayı hızlandırılmıştır ve sektör 2000-2010 yılları içerisinde küresel boyutta ihracat merkezlerinden biri olmuştur. Rusya'nın en çok otomotiv sektöründe ithalat yaptığı ülke Türkiye'dir. İthal edilen ürünler ise şöyledir: otomotiv, yan sanayi otomobiller, çekiciler,özel amaçlı motorlu taşıtlar,eşya

taşımaya mahsus motorlu taşıtlardır. Grafiği incelediğimizde 2000-2020 yılları içerisinde inişli çıkışlı seyir görmek mümkündür. 2000 yılındaki 59 milyon dolarlık Rusya'ya yapılan ihracat %23 oranında artarak bir sonraki yıl 73 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında bir önceki yıla karşın %9 oranında yükseliş yaşandı ve 2003 yılında ilk kez ihracat düzeyi 100 milyon dolar birimin üzerine çıkarak 137 milyon dolar oldu. 2004 yılına gelindiğinde bu 100 milyon dolar brim fazlaşarak 204 milyon dolar seviyesindeyken 2005 yılında yeni bir radikal artışla 301 milyon dolar oldu.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 24.09.2022

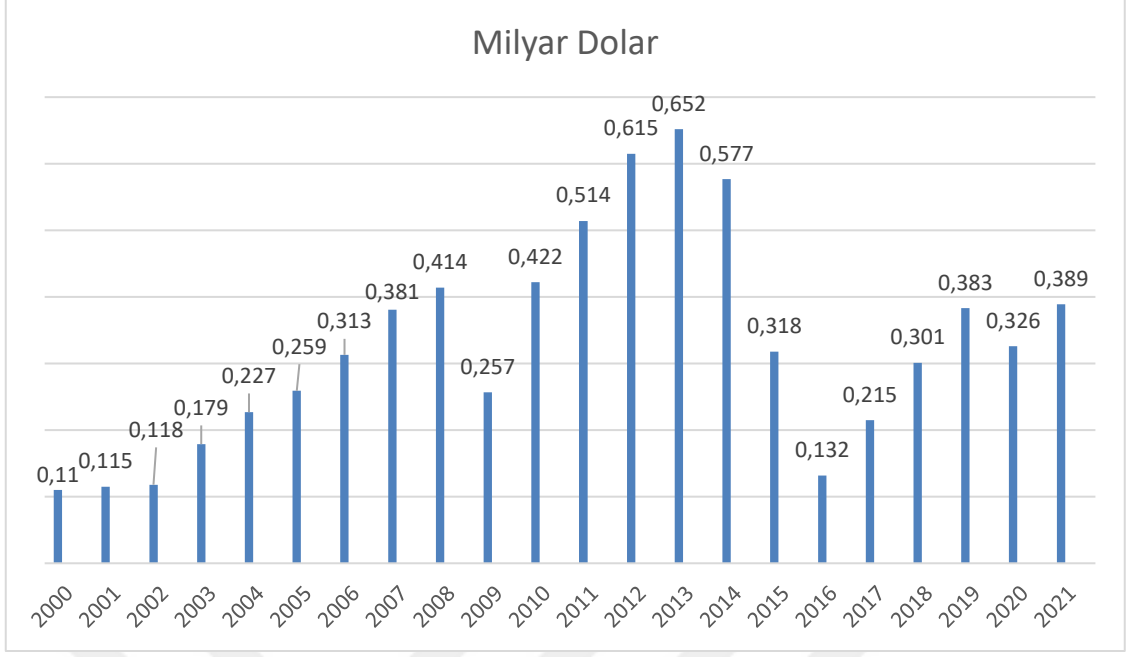
Grafik 19. Türkiye'nin Rusya'ya Otomotiv Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

Artış yüzdelerin bu denli fazla olması belirli bir yılda kırılım olabileceğinin habercisidir. 2006 yılında 590 milyon dolarlık ihracat 2007 yılında 731 milyon dolar düzeyine geldi. 2008 yılında 1,3 milyar dolarlık ihracat Türkiye ile Rusya'nın ikili bir ekonomik işbirliği içerisinde olduğunun göstergesidir. Krizin hemen ardından 2009 yılında %577'lik düşüş de yanı sıra Rusya'nın ekonomisinde otomotiv sektörünün yerinin önemini bize belirtmektedir. Diğer sektörlerde kırılım yaşamazken otomotiv sektöründe sorunlar ortaya çıktı. 2010 yılında krizin etkilerinden kurtulularak %200'lük artış gerçekleşti. Grafikte ani artışların ve yükselişlerin olmasının sebebi Rusya'nın bu sektörde ithal girdiler kullanmak gereksinimi duymasından kaynaklıdır. 2011 yılında bir önceki yıla kıyasla %42 oranında artış oldu. 2014 yılına gelindiğinde ise verilerde düşüş yaşanmaya başlandı. Bunun sebebi küresel boyutta petrol krizinin yaşanması ve Rusya'nın en önemli petrol ithalatçısı olmasından dolayıdır ve

Türkiye'den ihracatı yapılan otomotiv sektörü araçlarının petrol ile benzinle çalıştığını düşünürsek krizin boyutu yıllarca devam edecektir. Nitekim ki 2014 yılında başlayan bu kriz 2015 senesinde %270 oranda düşüşe mal oldu desek yanlışmış olmayız. Bu düşüş 2016 ve 2017 yıllarında da devam ederek toparlanma sürecine zemin hazırladı. 2018 yılında 339 milyon dolarlık otomotiv ihracatı 2019'da 412 milyon dolar seviyesinde gerçekleşti. Günümüze gelindiğinde 2021 yılında Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı otomotiv ihracatı ise 502 milyon dolardır.

3.2.4. Hazır Giyim Sektörü

Gayrisafi Yurt İçi Hasıla imalat sanayi ve hazır giyim sektörünün ihracatı ile istihdamının ekonomiye sağladığı katkılar büyüktür. Türkiye'de üretilen sektör malzemelerini pamuklu ürünler kapsamaktadır (İTKİB Rapor, 2017, s.10). Sadece ihracat değil ithalatı da yapılan sektörler içerisinde yer almaktadır. Hızlı teslimat özelliğinin olması, pazara olan yakınlık Türkiye için avantajdır. Rusya'da ise bu sektör temel ihracat sektör sıralamasında tam değildir. Genellikle ithalat odaklı bir gelişim seyri mevcuttur. Türkiye'nin bu sektörde en çok ihracat yaptığı ülkeler Almanya ve İspanya olsa da Rusya da bu sektörde Türkiye'nin ortaklarından biri konumundadır. Rusya'ya en çok ihraç edilen ürünler ise şöyledir: erkek ve kadın iç giyim, takım elbise, gömlek, bluz ve spor kıyafetleridir. Grafik incelendiğinde 2000-2021 yılları içerisinde Türkiye'nin yaptığı ihracatın seyri pozitifdir. 2000 yılında yapılan ihracat 110 milyon dolar olsa da bu rakam 2001 yılında %4,7 oranında artışla 115 milyon dolar seviyesine yükseldi. 2002 yılında 118 milyon dolar ihracat yapılmasına karşın ise bir sonraki yıl %51 oranında ki büyük artışla 179 milyon dolar olmuştur. İlk kez 200 milyon dolar bareminin aşılması ise 2004 yılında 327 milyon dolar ile gerçekleşti. 2005 yılında artış devamlılığı korunmuştur ve 2006-2008 yılları da artış trendinin sürekliliği devam etmektedir. Şöyle ki 2006 yılında son 313 milyon dolar, 2017 yılında 381 milyon dolar ve 2018 yılında 414 milyon dolarlık ihracat hacmi söz konusudur.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 24.09.2022

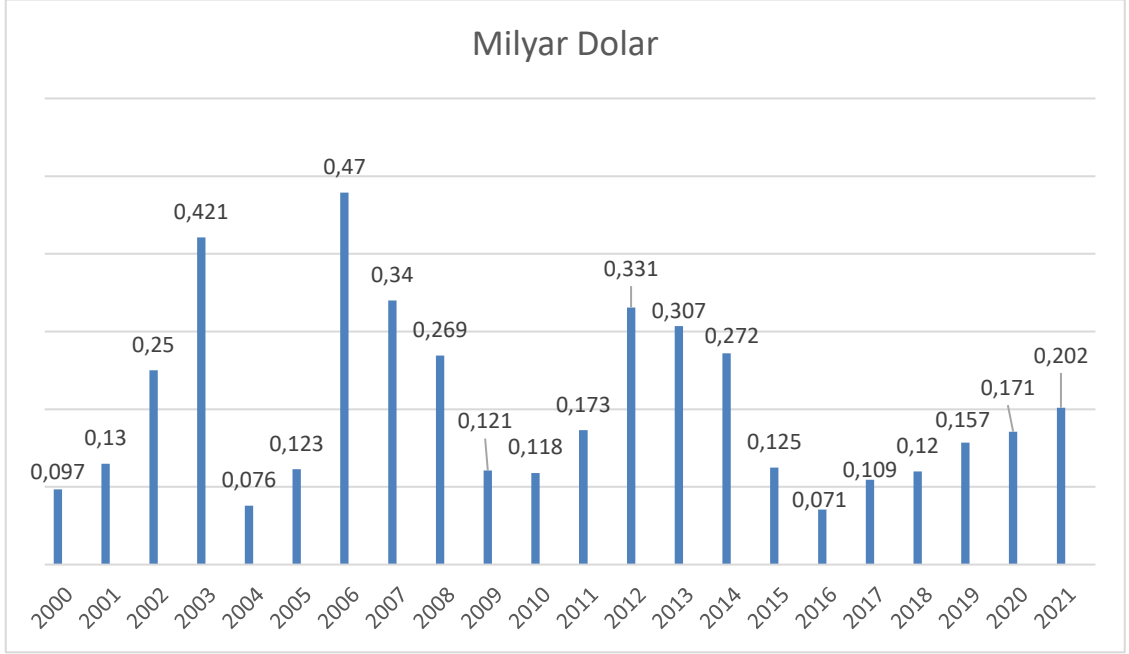
Grafik 20. Türkiye'nin Rusya'ya Hazır Giyim Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

Küresel kriz yılının sonrası %62'lik düşüş oldu ve bu radikal değişimlerin başlangıç yılı olarak bilinmektedir. 2010 yılındaki 423 milyon dolarlık ihracat yapılırken bu rakam 2011 yılında 514 milyon dolar, 2012 yılında ise 615 milyon dolar seviyesine gelmiştir. Bir sonraki yani 2013 yılı son 20 yıllık ihracatın yapıldığı en yüksek değere sahiptir bu değer 650 milyon dolar ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 2014-2016 yılları ise tekrar düşüş trendi devam etmektedir hatta 2016 yılında 232 milyon dolarlık ihracatta en az değere ulaşılan yıl olmuştur. Ardından yükseliş süreci başladı ve Rusya'ya yapılan ihracat 2017'de 215 milyon dolar olurken bir sonraki yıl %40,4 oranında artışla 300 milyon dolar olmuştur. 2019'da artış süreci devam etti ve günümüze gelindiğinde 2020-2021 pandemisiyle mücadele kapsamında birçok ülkede olduğu gibi Rusya'da da alışveriş merkezleri ve mağazaların kapanması ile bahsi geçen dönemde ihracatta talep artmış ve 400 milyon dolar seviyesine ulaşılmıştır.

3.2.5. Demir-Çelik Sektörü

Dünyadaki gelişmelerden en fazla etkilenen sektörlerden birisi de demir-çelik sektörüdür. Tüm endüstriyel sahalarda en çok bağlantıları bulunan sektördür ve gelişmişlik boyutunda oluşan toplumun ekonomik yönlü etkisi altında da

bırakabilmektedir. Mevcut durum analizi yapıldığında Türkiye dünyadaki çelik üretiminde bulunan 66 ülke dahilinde sekizinci, Avrupa'da ise ikinci sıradadır (ASO Rapor, 2017, s.19). İhracatçı konumunda olmasının sebepleri kaliteli çelik üretimindendir. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerden biri Rusya Federasyonu'dur. Rusya'ya ihraç edilen ürünler ise şöyledir: demir cevheri, kök kömürü, hurda, ferro alyaj ve sürgülü demirdir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 25.09.2022

Grafik 21. Türkiye'nin Rusya'ya Demir-Çelik Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

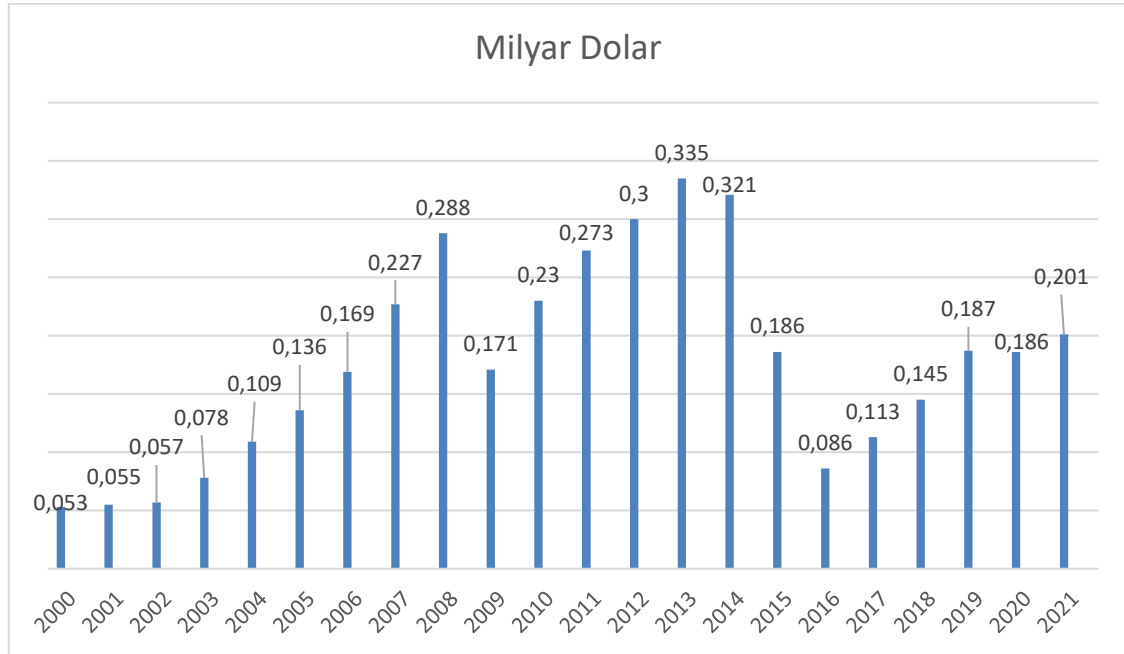
Grafiği incelediğimizde 2000-2021 yılları içerisinde hareketli ve ani hareketliliğin bulunduğunu söylemek mümkündür. 2000 yılında 97 milyon dolarlık yapılan ihracata karşın bir sonraki yıl %38,2 oranında artış gerçekleşerek 134 milyon dolar seviyelerine çıkmıştır. 2002 yılında bir önceki seneye kıyasla %86'lık ciddi oranda yükseliş yaşandı. Demir-çelik sektörünün yüksek ekonomilerde en önemli yere sahip olması gereksinim doğrultusunda aynı yükselişleri de beraber getirmektedir. 2003 yılı 2000-2021 yılları içerisinde ki en düşük ihracat rakamına ulaşılan yıldır. 2004 yılında 76 milyon dolarlık ihracat %61,9 ile bir sonraki yıl 123 milyon dolar olmuştur ve bu yıl doğrultusunda normalleşmenin 2009'a kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. 2006 yılında yapılan 479 milyon dolarlık ihracat bir sonraki yıl %89 oranında azalışla yerini 340 milyon dolarlık ihracatı hacmine bıraktı. 2008 yılında önceki yıla kıyasla düşüş yaşansa da asıl düşüş 2009 yılında gerçekleşti. Şöyle ki bahsi

geçen yıl önceki yıla kıyasla tam %122,3 oranında düşüş sergilendi. 2010-2013 yılları tamamlanma sürecinin yaşandığını söylemek mümkündür. 2010'da 118 milyon dolar,2011'de 173 milyon dolar düzeyinde ihracat yapıldı. 2013 yılında yapılan 331 milyon dolarlık ihracat bir önceki yıla kıyasla %91 oranında daha çok değer kazanmıştır. 2013-2014 yılları içerisinde ki Rusya-Ukrayna krizi Rusya'nın Türkiye'den yapmış olduğu ihracatı da etkiledi ve 2014 yılında yapılan ihracat 273 milyon dolar iken 2015 yılında 71 milyon dolar seviyelerine kadar geriledi. Krizin etkilerinden arındırılması ve toparlanması 2017 yılı itibariyle başladı. 2017 yılında yapılan 109 milyon dolarlık ihracat bir sonraki yıl %10,1'lik artış gösteriyor ve 120 milyon dolar olarak belirleniyor. Günümüze gelineğinde ise 202 milyon dolarlık ihracatın yapıldığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin bu sektörde daha iyi olması için yüksek sanayi gerektiren üretim süreçlerine alternatif yol bulunması, Rusya'nın da bu sektörde ana parçalarının temini için yatırım yapması gerekmektedir.

3.2.6. Plastik ve Plastik Ürünler Sektörü

Günlük hayatta kullanılan ürünlerin genelinin yapısında plastik mevcuttur. Plastik direkt olarak tüketim malzemesi diye rastlayacağımız gibi yalıtım darbelerine karşı dayanıklılık, şekil verebilme ve bükülebilir özellikleri nedeniyle sıklıkla kullanıma uygun olarak kabul edilmektedir. Türkiye bu sektörde hem ithalatçı hem de ihracatçı konumundadır (Ali, 2014, s.4). Öncü ticaret ortaklarından biri de Rusya'dır. Rusya'ya yapılan ihracatta ki temel ürünler ise şöyledir; plastikten levha,yer kaplamaları,banyo küveti,ev sağlık veya tuvalet eşyası ve inşaat malzemesidir. Grafik incelendiğinde 2000-2021 yılları içerisinde ani çıkışların çok olmadığı genellikle artış seyri görmek mümkündür. 2000 yılında yapılan 53 milyon dolarlık ihracat bir sonralı yıl %3,91 oranında artış ile 55 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında yapılan ihracat ise 57 milyon dolar seviyesinden %36,87'lik yükselişle 2003 yılında 178 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2004 yılında ikili ticarete ilk kez 100 milyon dolar baremi aşılmış ve 109 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. 2005 yılında da artış devam etti 136 milyonluk ihracat %24,3 oranında artış sağlayarak 169 milyon dolar olmuştur. 2007 yılında ikili ticarete 200 milyon dolar baremine gelinerek 2008 yılında 288 milyon dolar seviyelerine gelen ihracat süreklilik arz eden bir artış sergilese de kriz yılının

ardından bu eğilim kırılmaya başlamıştır. Şöyle ki 2009 yılında %68 oranında düşüş yaşandı. Bu oranin direkt olarak ticarete yansiması önem gerektiren bir durumdur.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:25.09.2022

Grafik 22. Türkiye'nin Rusya'ya Plastik ve Plastik Ürünleri Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

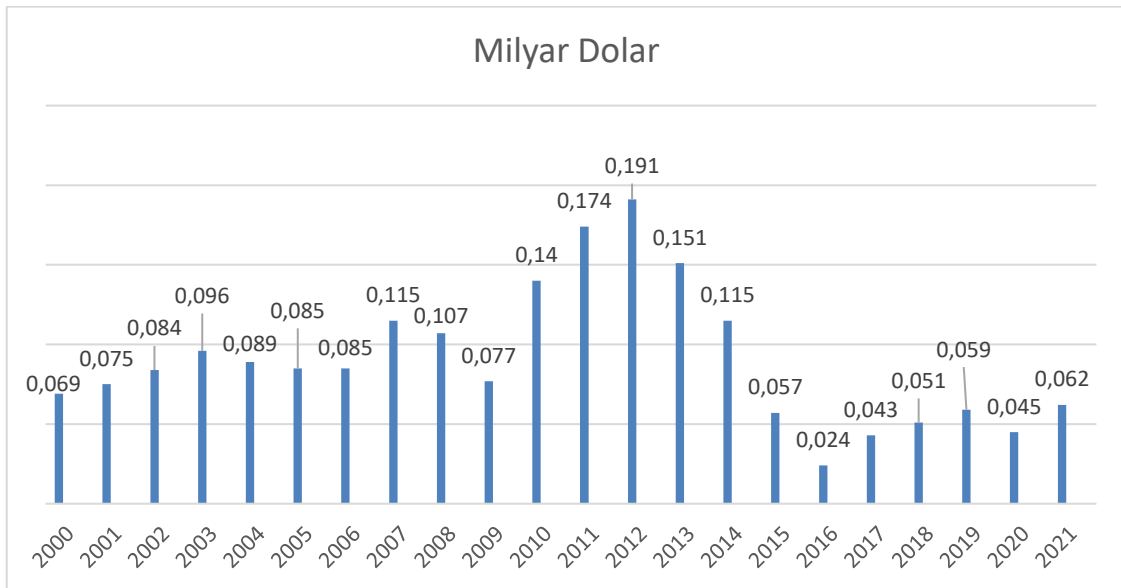
2009 yılında çok güçlü toparlanma sürecine girilmiş ve bir sonraki yıl tekrardan artış yaşanarak %68'lik düşüş oranı pozitif %35,6 oranına dönüşmüştür. 2012 yılında genel ihracat hacmi 300 milyon dolar sınırını da aşarak resmen düşüşlere dur demektedir. Bir sonraki yıl %11 artış oldu ve 335 milyon dolarlık bir ihracat verisi 2000-2021 yılları içerisindeki maksimum değere ulaştı. Bundan sonraki yıllat genellikle düşüş eğiliminde ve minimum oranda yükselişle geçtiğini belirtmek mümkündür. Şöyle ki 2015 yılında ihracat 2014'e kıyasla %73,4 oranında azalış ile geçmiştir. Rusya'nın kendi ekonomisinin genel hatlarında yaşanan sorun 2016'da %100'den daha fazla düşüşe sürükledi. 2017-2020 yılları içerisinde 100 milyon dolar sınırı içerisinde hareket edildi. 2017'de 113 milyon, 2018'de 147 milyon,2019'da 187 ve Covid-19 pandemisi yılı olarak bilinen 2020'de ihracat 186 milyon dolar olmuştur. 2021 yılında nihai ihracat 201 milyon dolardır. Sektörde Rusya'nın ithal bağımlılığını azaltması hem orta hem de ileri teknoloji düzeylerinde üretime destek vermek amacıyla yeni yatırımlara gereksinim duyulmaktadır. Plastik atıkların doğaya ve insana

olan etkileri günden güne önem kazanmış, küresel boyutta atık yönetimi ve biyobazlı plastik üretimi yönünde yatırımların önemi daha da artmaktadır.

3.2.7. Ambalaj Sektörü

Ambalaj içerisindeki mevcut ürünü onun yapısına ve şekline esasen en iyi şekilde muhafaza eden temiz kalmasını temin eden, taşınmasını kolaylaştıran ve aynı zamanda da ürünün görsel tanıtımını yapan bir sektördür. Yıllar önce sadece ürünü koruma ve taşıma görevini üstlenmekte olan ambalaj günümüzde ürünün temizliğine ve tanıtımına da büyük önem vermektedir. Bu sektör maliyet tasarrufu da sağlanmaktadır (Yavuz, 2019, s.16). Türkiye yıllardır bu alanda ihracat yapıyor ve ticaret ortaklarından birisi de Rusya Federasyonu'dur. Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği ürünler ise şöyledir: ağaçtan kafes, ağaçtan varil, fiçı, kova ,gerdal, bitkisel parşömen, oluklu kağıt ve kartonlar, cam damacana, şişe, kavanozdur. Grafik incelendiğinde 2000-2021 yılları içerisinde radikal değişimlerinin çok olmadığı nisbeten sabit bir seyir olduğunu söylemek mümkündür. 2000 yılında yapılan ihracat 8,7 milyon dolar düzeyinde iken bir sonraki yıl %18,3 oranında artış gerçekleşerek 10,3 milyon dolar olmuştur. 2000 yılı yapılan ihracat diğer yıllar içerisinde en az ihracatta bulunulan yıl oldu. 10 milyon dolar sınırının aşılması ile bu artış 2009 yılına kadar devam etmektedir. 2003 yılında yapılan ihracat hacmi 15 milyon dolar olurken 2004 yılında bu hacim 24,4 milyon dolara yükseldi. 2005 yılında ki 34 milyon dolarlık rakam bir sonraki yıl %41,1 oranında yükselişle 48 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2007-2008 yıllarında yüksek artışlar ile geçmiştir. 2007'de 83, 2008 yılında ise 93 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. Krizin etkilerinin yansıdığı 2009 yılında bir önceki yıla kıyasla %50,8 oranında düşüş gerçekleşse dediğer yıllarda yükseliş ivmesi kazanılmıştır. 2010 yılı 100 milyon dolar sınırının aşıldığı ilk yıl oldu. 2011 yılında ki 125 milyon dolarlık ihracat yerini bir sonraki yıl %12,8 oranında artış ile 141 milyon dolara bıraktı.

iplikler,%11 ile dokunmamış kumaş ve elyaflar,%5,9pamuk ipliği,%5,4 ile sentetik elyaf ürünleridir.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti,Erişim Tarihi:27.09.2022

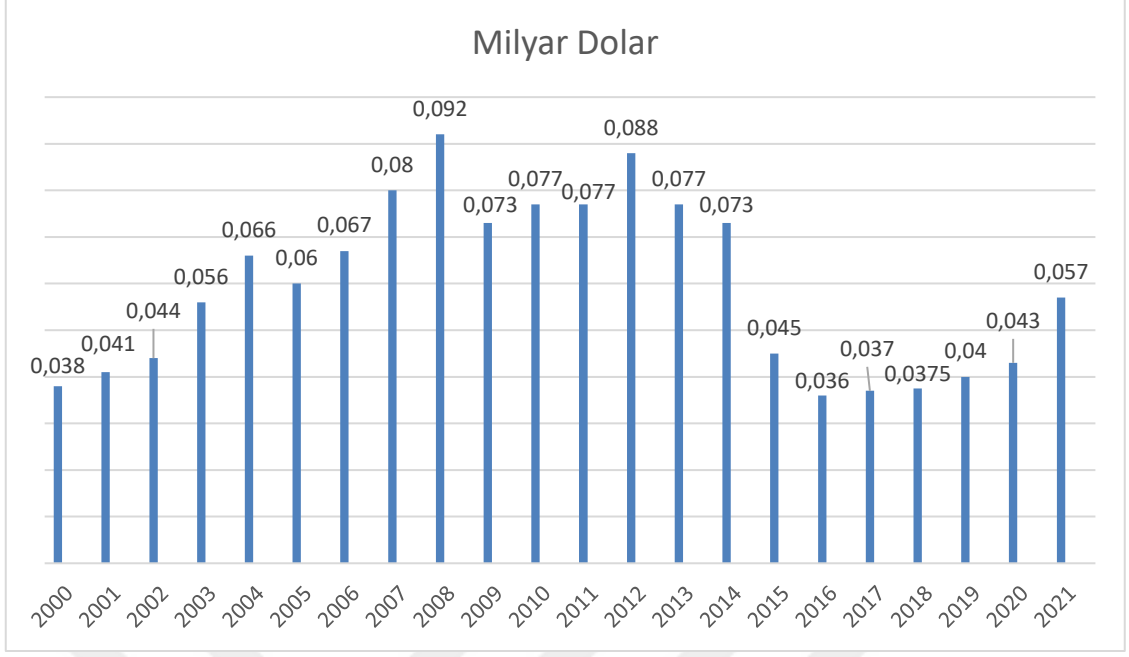
Grafik 24. Türkiye'nin Rusya'ya İplik ve Dokuma Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

2000-2021 yılları analiz edildiğinde Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği iplik ve dokunma sektör ürünleri grafikte inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. 2000 yılında 69 milyon dolarlık yapılan ihracat %9 oranında yükseliş yaşayarak 75,4 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında %12'lik bir artış ile gerçekleşti. 2003 yılı düşüşten önceki son yıl olmuş ve 96 milyon dolar ihracat düzeyine gelmiştir. 2004-2006 yılları düşüş yılları olmuştur şöyle ki 2004 yılı 2005'e kıyasla %4 değer kaybederek 85 milyon dolar 2005'te 2006'ya kıyasla %0,7 oranına düşüş yaşamıştır. 2007 yılına gelindiğinde Türkiye'den Rusya'ya yapılmış olunan ihracat ilk kez 100 milyon dolar baremini aşarak 115 milyon dolar olmuştur. 2008 yılında cüzi oranlı düşüş olsa da üç haneli ihracat rakamından azalmamış 107 milyon dolar olmuştur. 2009 yılı kriz dolayısıyla bir önceki yıla kıyasla %38'lik değer kaybı yaşanarak 77 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Kriz etkisinin sonuçlanması ile %81 oranında artış gerçekleşmiş ve 140 milyon dolar olmuştur. 2011-2014 yılları bu artış seyri devam etmekte ve radikal bir artış ya da azalış gerçekleşmemiştir. 2013 yılında yaşanan Ukrayna krizine nedeni ile olacak ki düşüş trendi başlamıştır. 2014 yılında bir önceki yıla kıyasla %31'lik düşüş yaşandı. 2015'te ise bu düşüş %201,7 oranında yaşanarak ciddi bir sorun hali almaya başladı. 2016 yılı çok pozitif izlenim vermese de 2017 yılı bir önceki seneye kıyasla

%79 oranında artmıştır. Krizler Rusya Federasyonu'nun belirli sektörlerinin oluşumunu etkilese dahi 2018 yılı krizinin etkisini çok belli etmemiştir. Belirtilen yılda 51 milyon dolarlık Türkiye'nin ihracatı bulunmaktadır. Günümüze gelindiğinde ise Covid-19 pandemisi dolayısıyla farklı sektörlerle eğilim artmış ve Rusya 45 milyon dolarlık bir ithalat yapmıştır. 2021 yılında pandeminin azalması ile birlikte bu ihracat rakamı 62 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

3.2.9. Temizlik Malzemeleri Sektörü

Temizlik ürünleri sektöründen üretilmiş olan ürünler genellikle günlük yaşamda önem arz eden zorunlu tüketim maddeleri sınıfına dahil edilen ürünlerdir. Sabun temel maddesi bitkisel ve hayvansal yağların ya da asitlerin reaksiyon sebebiyle üretilen ve genel anlamda insan vücudunun, canlılarda yaşamın dezenfekte olmasında kullanılanlakin tekstil ve diğer sanayi dallarında da kullanım merkezi olan ilk ve en önemli temizlik-bakım ürünüdür. Çamaşır deterjanları sektörünün ev bakım ürünleri içerisinde payı %50 düzeyindedir (TCEB Rapor, 2019, s.1). Rusya'nın ticaret bağılılığı tam olarak Türkiye'den değildir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin başında Irak ve Amerika gelse de Rusya'da ilk 6 ülke sıralaması içerisinde yerini korumaktadır. Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği ürünler ise şöyledir: pas önleyiciler, süni mumlar, temizleme müstahzarları, sabunlardır. Grafiği incelediğimizde 2000-2021 yılları içerisinde Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği ürünlerin göstergeler doğrultusunda ani yükseliş ve düşüşlerin az bulunduğunu söyleyebiliriz. 2000 yılında yapılan ihracatta 38 milyon dolar seviyesinden bir sonuç verirken %5 oranlı artışla 41 milyon dolar seviyesine gelindi. 2002 yılında gerçekleşen 41 milyon dolarlık ihracat ise diğer yıl %27 artarak 56 milyon dolar olmuştur. 2004 yılında 66 milyon dolarlık ihracat yapılırken artış trendine uyum sağlandı. 2005 yılındaki 60 milyon dolarlık ihracat geçmiş 5 yıl içerisindeki ilk düşüş olarak belirlenmiştir.

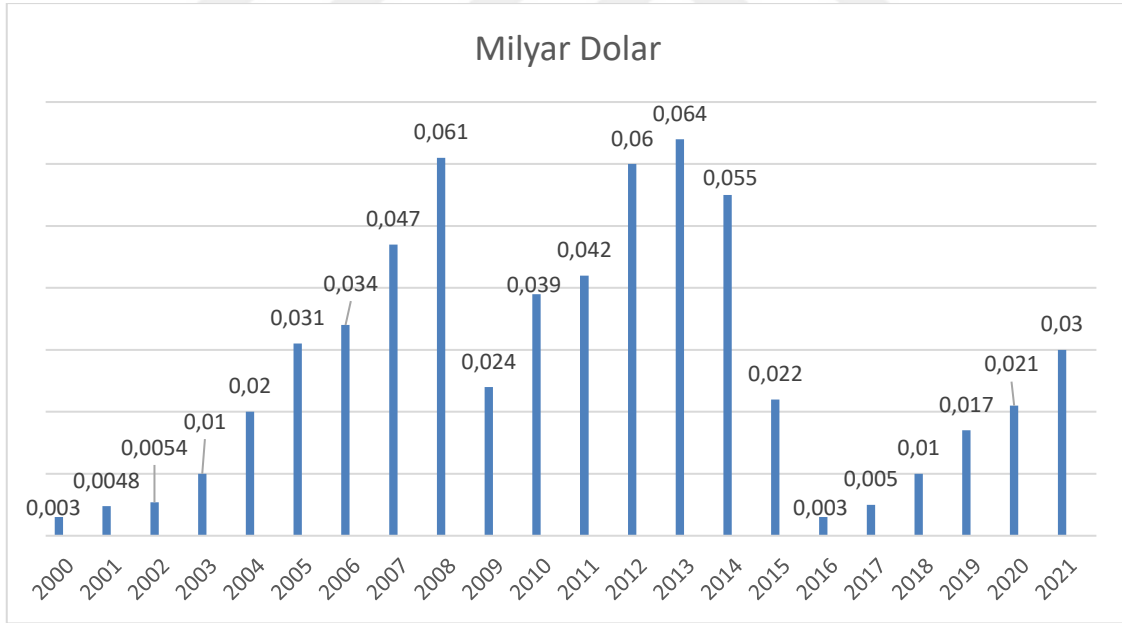
Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 27.09.2022

Grafik 25. Türkiye'nin Rusya'ya Temizlik Malzemeleri Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

2006 yılında toparlanma süreci başlanmış ve 67 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. 2008 yılında 92 milyon dolarlık ihracat olurken bu rakamın 2000- 2021 yılları içerisinde ki maksimum değer olduğunu söylemekte fayda vardır. Kriz sonrası beklenen düşüş %26 oranında gerçekleşti. 2010-2014 yıllarında yapılan ihracat değeri ise neredeyse aynı denecek kadardır. 2013-2014 yılları Rusya-Ukrayna Savaşı'nın olması ve ardından Rusya'nın ekonomik sorunlar yaşamasına rağmen yapılan ihracat değeri 77 milyon dolar ve 73 milyon dolardır. Bu yıldan sonraki hiçbir yılda eski verilere kavuşulmamıştır. Tabiri caizse 50 milyon dolar baremine ulaşamadı. 2015'te yapılan ihracat rakamı 45 milyon dolar iken bir sonraki yıl %25 değer kaybederek 36 milyon dolar oldu. 2017-2018 yıllarında ihracatın sabit olduğunu söyleyebiliriz. 2019'da Rusya Genel Peferans sistemine dahil madde grupları içerisinde temizlik maddelerini çıkartardı ve o yıl ki Türkiye'den ihracatı 40 milyon dolar olmuştur. 2020 Covid-19 pandemisi ile temizlik ve hijyen kuralları çok önem kapsamıyla birlikte %8,7'lik değer kazanarak 43 milyondolar seviyesinde gerçekleşti. Günümüzde bu ihracat rakamı 58 milyon dolara tekabül etmektedir.

3.2.10. Halı Sektörü

Geleneksel dokuma yöntemleri sayesinde güncel yaşamda ise dokunarak ya da tafting yöntemiyle yapılan sektör boyutta önemi dünya ticaretinde de etkili olmasını sağlamaktadır. Dünyada yapılan halı ticareti el halısı ve makine halısı olmak üzere yapılaş düzeyleri, dayanıklılığı ile ülkeleri birbirine farklı kılan özellik konumundadır. Türkiye 20'den fazla ülkeye halı ihraç etmektedir ve bu ülkelerden biri de Türkiye'nin hemen hemen her alanda ticaret ortağı olan Rusya Federasyonudur (TİM Rapor, 2020, s.5). Türkiye'den Rusya'ya ihraç edilen ürünler ise şöyledir: dokuma halı, keçeden halılar, makine halısı ve diğer halı yer kaplamalıdır. Grafiği incelediğimizde 2000-2021 yılları içerisinde nisbeten sabit seyirli izlenim görmek mümkündür. 2000 yılında yapılan halı ticareti 3,9 milyon dolar iken bir sonraki yıl %23 oranında artışla 4,8 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında 5,4 milyon dolarlık ihracat yapılmasına karşın bir sonraki yıl %103,5 oranındaki artış gerçekleşmiş ve bu rakamsal boyutta ilk 10 milyon dolar sınırının aşıldığı yıl olmuştur. Artış hızının 2009 yılına kadar duraksamadığını söylemek mümkündür.

Kaynak: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, TradeMap Veri Seti, Erişim Tarihi: 28.09.2022

Grafik 26. Türkiye'nin Rusya'ya Halı Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)

2004 yılında 20 milyon dolarlık ihracat geçen yıla kıyasla %82 oranında üstündür ama 2005 yılı ihracatta 2004'e kıyasla %55 oranında üstündür. Bahsettiğimiz gibi ikili halı ticaretinin yükseliş yılları birbirini takip etmektedir. Nisbeten artış hızı

34 milyon dolarla 2006 yılında yavaşlamıştır. Krize yaklaşılan yılda sırasıyla 2007'de 47 milyon dolar,2008'de 61 milyon dolar ihracat yapıldığını görmekteyiz.2009 yılında 24 milyon dolarlık ihracat yapılmış ve bu rakam geçen yıla göre %154 oranında daha düşüktür. Artış yüzdelerinin çok olduğu bir ticarete düşüş göstergelerinin de yüksek olması olası bir durumdur. Kriz etkilerinin tam kırılmasıyla 39 milyon dolar seviyesine yükselen ihracat hacmi 2011 yılında da 42 milyon dolar olmuştur.2012 yılında tekrardan 60 milyon dolar baremine ulaşılarakbahsi geçen yıl 60 milyon dolarlık ihracatı yapılmıştır. 2013 yılı ihracat rakamı,2000-2021 yılları içerisinde ki bu sektörde yapılan en yüksek ihracattır. Bu yıl itibari ile 2014-2017 yılları düşüş ile devam etmektedir.2014 yılında 55 milyon dolarlık ihracat,2015 yılında ise %150 oranında düşüşle 22 milyon dolar ihracat hacmi bulunmaktadır. 2016 yılı grafikteki en düşük ihracat rakamıdır. Nitekim 2017 yılında gerçekleşen 5,9 milyon dolarlık ihracatta ondan farksız sayılmaz. 2018-2020 yıllarında ise artış kaydedilmiştir. 2018'de 10 milyon dolar,2019'da ise %73,4 oranında artış ile 17 milyon dolar ihracat yapıldı. 2020 yılında insanların evlere kapanmasıyla bu sektöre olan talep arttırılmış ve 2021 yılında 30 milyon dolara kadar ulaşılmıştır.

3.3. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Analizi

3.3.1. Veri Seti

Ülkelerin rekabet seviyelerini belirlemek ve bu seviyeler üzerinden karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Burada temel amaç, bir ülkenin bir başka ülke veya ülke topluluğuna karşı sahip olduğu rekabet gücünün tespit edilmesi ve bunun sonucunda da bu ülkenin söz konusu ülkeye veya ülkeler topluluğuna karşı avantajlı veya dezavantajlı olduğu mal gruplarını ortaya koymaktır.

Çalışmada Türkiye ve Rusya ülkelerinin uzman olduğu ürünler ve bu ürünlerin ülkelerarası sektör bazlı karşılaştırılması yapılacaktır. Bu konuda ilk çalışmalar Liesner (1958) tarafından ortaya konulmuştur. Daha sonra bu çalışmalar Balassa (1965) tarafından geliştirilmiş ve literatürde Balassa İndeksi olarak bilinen indeks ortaya çıkmıştır. Balassa'ya göre ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Hatta bu faktörlerin bazıları daha etkiniken bazıları da karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde nispeten daha zayıf kalmaktadır. Bu

etkinlik ve zayıflığa bağlı olarak da bu faktörlerin ölçülmesi zorlaşmaktadır. Bu açıdan Balassa, gözlemlenebilir ya da gözlemlenmiş ticari ilişkileri temel alıp ölçülen karşılaştırmalı üstünlüğü “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ)” olarak adlandırmıştır (Altay,2015,s.225). Çalışmada analizler aşağıdaki denklem yardımıyla yapılmıştır.

3.3.2. Yöntem

AKÜ Endeksi Formülü

$$RCA=(X_{ij} / X_{it})/(X_{nj}/X_{nt})$$

Burada X, ihracatı i, ilgili ülkeyi j, sanayi veya ürün grubunu, tüm sanayileri, n tüm ülkeleri gösterir (Tuba, 2021, s.103). Buna göre, formül ülkenin sektör ihracatının ülke toplam ihracatı içindeki payının sektörün dünya toplam ihracatı içindeki payına oranını verir. Hesaplanan indeksi 1’den büyük olması ilgili ülkenin j malında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlamına gelir. 1’den küçük olması halinde ise ülkenin j malında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığı anlaşılar. Tablo 21’de Türkiye ve Rusya ülkelerinin 97 ürün grubunun her birinin 2000 yılı başlangıcı itibari ile 2021 yılı da dahil olmak üzere ortalama değer hesaplanmıştır. Hesaplanan AKÜ indeksi ortalamalarına esasen ürün gruplarına göre karşılaştırmalı üstünlükler durumu elde edilmiştir. 2000-2021 yılı Türkiye ve Rusya ülkelerinin ekonomisinde 97 mal grubu ihracat değerleri baz alınarak yapılan analiz aşağıdaki tabloda gösterimi sağlanmıştır. Çalışmanın tamamı TradeMap veri setinden elde edilen bulgular sonucunda yapılmıştır.

Tablo 21. Türkiye ve Rusya'nın ürün gruplarına göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler katsayıları (2000-2021)

Ürün kodu	Türkiye	Rusya
1- Canlı hayvanlar	0.19	0.07
2- Etler ve yenilen sakatat	0.44	0.90
3- Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasızlar	0.70	1.01
4- Süt ürünleri; yumurta, doğal bal; diğer yenilebilir hayvansal meşeli ürünler	0.74	0.21
5- Hayvansal ürünler	0.80	0.34
6-Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler	0.49	-
7- Yenilebilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	2.16	0.22
8- Yenilebilir meyve ve fındık; turuncgillerin veya kavun kabuğu	5.43	0.09
9- Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	0.48	0.18
10- Hububat	0.30	2.19
11- Değirmencilik ürünleri; malt, nişasta; inülin, buğday	6.91	0.56
12- Yağlı tohum ve meyveler; sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	0.50	0.20
13- Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	0.18	0.05
14- Örülmeye elverişli bitkisel maddeler	3.02	0.43
15-Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar hayvansal ve bitkisel mumlar	1.26	1.01
16- Et,balık,kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızların müstahzarları	0.29	0.25
17- Şeker ve şeker mamulleri	1.38	0.29
18-Kakao ve kakao mamulleri	1.51	1.00
19-Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	2.34	0.37
20-Sebzeler,meyveler,sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	3.97	0.09
21-Yenilen çeşitli gıda müstahzarlar	1.42	0.45
22- Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.29	0.27
23- Gıda sanayisinin kalıntı ve döküntüler; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	0.15	0.46
24- Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	2.65	0.61
25- Tuz, kükürt; topraklar ve taş, sıvama malzemeleri, kireç ve çimento	6.70	1.20
26- Metal cevherleri, cüruf ve kül	0.81	0.63
27- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	0.30	7.20
28-Anorganik kimyasallar; kıymetli metal,metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	0.99	1.61
29- Organik kimyasal ürünler	0.23	0.47
30- Eczacılık ürünleri	0.15	0.06
31- Gübreler	0.36	7.24
32- Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar, taneler, boyalar, pigmentler; vernikler vb. macunlar;	0.98	0.20
33- Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümler, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	0.72	0.22
34-Sabunlar,yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları,mumlar, bakım müstahzarları,dişçilik müstahzarları	1.83	0.52
35-Albüminoid maddeler; değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	0.70	0.09

36-Barut ve patlayıcı maddeler; pirotekni mamulleri piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler	0.52	1.12
37-Fotoğrafçılıkta ve ya sinemacılıkta kullanılan eşya	0.17	0.05
38- Çeşitli kimyasal ürünler	0.11	1.05
39- Plastikler ve mamulleri	0.93	0.23
40- Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.54	1.04
41-Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseler	0.37	1.14
42-Deri ürünleri, saraçlık ve koşu takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb. mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya (ipekböceği bağırsağı hariç)	0.79	0.04
43- Kürkler ve taklit kürkleri; bunların mamulleri	2.56	0.49
44- Ağaç ve ahşap eşya	0.48	2.50
45- Mantar ve mantardan eşya	0.06	0.01
46-Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller,sepetçi ve hasırcı eşyası	0.05	0.03
47-Ahşap hamuru, lifli selülozik malzeme vs.	0.07	1.19
48-Kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya	0.91	0.54
49-Basılı kitaplar, gazeteler, resimler vb.	0.30	0.45
50- İpek	0.15	-
51- Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	1.67	0.09
52- Pamuk	3.78	0.03
53-Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kâğıt ipliği ve kâğıt ipliğinden	0.92	0.31
54- Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik dokumaya elverişli maddeler	3.89	0.08
55- Sentetik ve suni devamsız lifler	4.42	0.09
56- Votka,keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	2.11	0.22
57- Halılar ve diğer tekstil yer döşemeleri	8.02	0.02
58- Özel dokunmuş mensucat, lüfte edilmiş dokunabilir mensucat, dantela; duvar halıları,şeritçi ve kaytancı eşyası işlemler	5.37	0.03
59-Emdirilmiş,sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş mensucat, dokunabilir maddelerden eşya	1.82	0.11
60- Örme eşya	5.47	0.04
61-Örme giyim eşyası ve aksesuarı	5.31	0.06
62- Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	3.61	0.09
63-Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya parçaları	5.00	0.07
64-Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	0.61	0.05
65- Başlıklar ve aksamı (şapka, Kasket, koruyucu başlıklar vb.)	0.40	0.07
66-Şemsiyeler,güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonları, kamçılar	0.38	0.06
67- Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya	0.05	-
68- Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	3.32	0.41
69- Seramik mamuller	2.49	0.23
70- Cam ve cam eşyalar	1.78	0.31
71- Doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	1.61	0.62
72- Demir ve çelik	2.26	2.34
73- Demir veya çelikten eşya	1.20	1.18
74- Bakır ve bakırdan eşya	0.96	1.35
75- Nikel ve nikelden eşya	0.01	14.82
76-Alüminyum ve alüminyumdan eşya	1.20	1.92

78- Kurşun ve kurşundan eşya	0.29	1.09
79- Çinko ve çinkodan eşya	0.17	0.42
80- Kalay ve kalaydan eşya	0.01	0.10
81- Diğer adi metaller, Sermetler, bunlardan eşya	0.04	2.15
82-Adli metallerden aletler ve sofrta takımları; adi metallerden bunların aksam ve parçaları	0.42	0.20
83- Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	1.46	0.07
84-Nükleer reaktörler, mekanik cihazlar, bunların aksam ve parçaları	0.73	0.21
85-Elektrikli makine ve cihazlar bunların aksam ve parçaları; ses kayıt cihazları çoğaltıcılar, televizyon	0.52	0.08
86-Demiryolu vb. hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	0.31	1.02
87-Motorlu kara taşıtları traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.36	0.11
88- Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	0.17	0.30
89- Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	1.23	0.48
90-Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.28	0.08
91-Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0.01	0.03
92-Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.24	0.05
93- Silahlar ve mühimmatlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.62	6.52
94-Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalarbenzeri	1.39	0.11
95-Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri	0.22	0.07
96- Çeşitli mamuller	1.47	0.28
97- Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar	0.08	0.06
99- Başka yerde belirtilmeyen mallar	0.24	6.85

Kaynak: TradeMap kullanılarak hazırlanmıştır.<https://www.trademap.org/Index.aspx>, Erişim Tarihi:29.09.2022,Ürün kodları ve veri setinin tamamı TradeMap veri setinden elde edilmiştir.

Yapılan çalışma da elde edilen veriler esasında Türkiye'nin 2000-2021 yılları içerisinde 97 ürün grubundan 40 ürün de açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünler sırasıyla şöyledir: 57 ürün kodu: Halılar ve diğer tekstil yer döşemeleri (8.02), 11 ürün kodu: Değirmencilik ürünleri; malt, nişasta; inülin, buğday (6.91), 25 ürün kodu: Tuz, kükürt; topraklar ve taş, sıvama malzemeleri,kireç ve çimento (6.70), 60 ürün kodu: örme eşya (5.47), 61 ürün kodu:örme giyim eşyası ve aksesuarı (5.31),63 ürün kodu: dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğereşya parçaları (5.00), 55 ürün kodu: sentetik ve suni devamsız lifler (4.42) olarak sıralamak mümkündür. Rusya'nın 2000-2021 yılları içerisinde 97 ürün grubundan 24 ürün de açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'nın en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünler sırasıyla şöyledir: 75 ürün kodu: nikel ve nikelden eşya (14.82),31 ürün kodu: gübreler (7.24), 27 ürün kodu: mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından

elde edilen ürünler; bitümlü maddeler, mineral mumlar (7.20), 99 ürün kodu: başka yerde belirtilmeyen mallar (6.85), 93 ürün kodu: silahlar ve mühimmatlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı (6.52), 44 ürün kodu: ağaç ve ahşap eşya (2.50), 72 ürün kodu: demir ve çelik (2.34) olarak sıralamak mümkündür. Elde edilen bulgular ve analiz sonucunda Türkiye ve Rusya ülkelerinin ikili ticaretini sektörel bazlı incelememiz mümkündür. Bu doğrultuda üçüncü bölümde belirtilen sektörler ele alınacaktır. Sonuç olarak 97 ürün grubu incelenip ikili ticarete konu olan bu ürünleri sektör yönlü analiz ettiğimizde Türkiye'nin: halı sektöründe, hazır giyim sektöründe, plastik ve plastik ürünleri sektöründe, otomotiv sektöründe, imalat sanayi sektöründe, iplik ve dokuma sektöründe mutlak üstünlüğe, temizlik ürünleri sektöründe ise nisbi üstünlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'nın ise ürün grupları incelenip sektörel bazlı analiz yapıldığında; Rusya'nın: madeni yağlar ve mineral yakıtlar sektöründe, alüminyum sektöründe, madencilik sektöründe, deri ve deri ürünleri sektöründe, kimya sektöründe, ahşap mobilya sektöründe, mutlak ürünlerinde üstünlüğe, demir-çelik sektörü ve tarım sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe, ambalaj sektöründe ise nisbi üstünlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ve Rusya'nın uzman olduğu ürünlerin sayısı fazladır. Türkiye'nin üstünlük sağladığı ürün sayısının fazla olmasına karşın dış açıkları mevcut olan bir ülkedir ve özellikle de Rusya'dan petrol doğalgaz mineral yakıt gibi ana dış ticaret ürünlerini tahsis etmektedir. Bu da Türkiye'yi dezavantajlı konuma sokmaktadır. Rusya'nın üstünlük sahip olduğu ürün ve sektörler ise ülkenin ekonomisinin büyük kısmını etkilediğinden ülkeyi avantajlı konuma getirmektedir. Türkiye'nin üstün olduğu sektörler genellikle emek yoğun ve sermaye öncelikli sektörlerdir ve bu yüzden de burada emeğe daha çok üstünlük verilmeli, teknolojinin avantajlarından faydalanmalı ve nitelikli emek yerine teknolojiyi kullanabilecek nitelikli işçilerin alınması sağlanmalıdır.

Tablo 22. Türkiye-Rusya'nın sektörlere göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler katsayıları (5 yıllık ortalama)

Sektörler	2000 Tr - Rus	2005 Tr - Rus	2010 Tr - Rus	2015 Tr - Rus	2020 Tr - Rus	2021 Tr - Rus
1 Tarım,Ormancılık ve Balıkçılık	0.11 - 0.20	0.07 - 0.29	0.06 - 0.30	0.20 - 0.18	0.27 - 0.17	0.15 - 0.08
2 Madencilik ve Taş Ocaklığı	0.20 - 0.44	0.21 - 0.57	0.08 - 0.54	0.09 - 0.21	0.34 - 0.59	0.19 - 0.56
3 İmalat	1.24 - 1.27	1.13 - 1.27	2.35 - 2.11	2.57 - 3.12	2.75 - 3.43	2.07 - 2.89
4 Elektrik,gaz,buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	0.12 - 1.14	0.11 - 1.17	0.13 - 1.31	0.09 - 1.02	0.22 - 1.14	0.29 - 1.56
5 Su temini; Kanalizasyon,atık yönetimi ve iyileştirme	0.34 - 0.47	0.41 - 0.49	0.70 - 0.22	0.77 - 0.44	0.81 - 0.66	0.75 - 0.18
6 İnşaat	1.11 - 0.99	1.23 - 1.01	1.30 - 0.82	1.20 - 1.54	1.18 - 1.57	1.15 - 1.72
7 Toptan ve perakende ticaret;motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerinin onarımı	2.10 - 1.00	2.43 - 1.31	1.98 - 1.56	1.96 - 1.43	1.80 - 1.77	1.65 - 1.10
8 Ulaştırma ve depolama	1.43 - 1.19	1.80 - 1.23	1.96 - 1.10	1.89 - 1.00	1.92 - 1.23	1.97 - 1.01
9 Konaklama ve yiyecek hizmetleri faaliyetleri	0.78 - 0.98	0.82 - 1.10	0.96 - 1.03	1.11 - 0.99	1.18 - 1.01	1.34 - 1.20
10 Bilgi ve iletişim	0.23 - 0.89	0.27 - 0.96	0.13 - 1.02	0.15 - 1.08	0.32 - 1.09	0.29 - 1.15
11 Gayrimenkul faaliyetleri	0.11 - 0.43	0.16 - 0.78	0.48 - 0.35	0.59 - 0.31	0.50 - 0.80	0.54 - 0.96
12 Mesleki,bilimsel ve teknik faaliyetler	0.45 - 0.72	0.32 - 0.98	0.31 - 0.99	0.54 - 0.66	0.78 - 1.00	1.00 - 1.09
13 İdari ve destek hizmet faaliyetleri	0.47 - 1.32	0.59 - 1.11	1.10 - 0.64	1.12 - 0.53	1.19 - 1.34	1.17 - 1.65
14 Eğitim	0.20 - 0.80	0.17 - 0.98	0.11 - 1.10	0.13 - 1.20	0.19 - 1.35	0.15 - 1.50
15 İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	0.52 - 1.01	0.49 - 0.88	0.60 - 0.99	0.62 - 0.97	0.54 - 0.91	0.52 - 0.76

16 Kültür,sanat,eğlence,dinlenme ve spor	0.09 - 0.34	0.08 - 0.41	0.12 - 0.45	0.14 - 0.65	0.17 - 0.78	0.20 - 0.95
17 Diğer Hizmet Faaliyetleri	0.43 - 0.87	0.54 - 0.97	0.32 - 0.84	0.21 - 0.90	0.34 - 0.99	0.87 - 1.02

Kaynak: TradeMap kullanılarak hazırlanmıştır.<https://www.trademap.org/Index.aspx>, Erişim Tarihi:01.10.2022, NACE,Rev.2 Kısım sektör sıralamasına göre yapılmıştır.Verit setinin tamamı TradeMap veri setinden elde edilmiştir.

2000-2021 yılları Türkiye ve Rusya ülkelerinin sektör bazlı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler analizine bakacak olursak yıllar içerisinde üstünlükler değişmektedir. Şöyle ki Rusya 2000 yılında 14 sektörde daha baskın durumda olurken Türkiye ise 3 sektörde öncü konumdadır. Bu da Rusyanın 2000 yılında mutlak üstünlüğe sahip olduğu sektörlerin bir diğer yıl değişebilecek olmasıdır. Rusya ve Türkiyenin tüm analiz edilen yıllar içerisinde mutlak üstünlüğe sahip oldukları sektörleri sıralamak mümkündür. Madencilik, Elektrik,gaz,buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, Bilgi ve iletişim,Gayrimenkul faaliyetleri,Mesleki,bilimsel ve teknik faaliyetleri,İdari ve destek hizmet faaliyetleri,Eğitim,İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, Kültür,sanat,eğlence,dinlenme ve spor, Diğer Hizmet Faaliyetlerinde Rusyanın tamamen bir üstünlüğü söz konusudur. Türkiye ise Toptan ve perakende ticaret;motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerinin onarımı,Ulaştırma ve depolama gibi sektörlerde mutlak üstünlük sağlarken aynı zamanda diğer sektörlerde de yıl yıl mutlak ve karşılaştırmalı üstünlükleri elde etmektedir

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışmada piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Türkiye ve Rusya ülkeleri arasındaki ekonomik işbirlik kapsamlı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Genel anlamda piyasa ekonomisi yatırım, dağıtım ve üretim ile ilgili kararların arz ve talebe yönelik olduğu, mal ve hizmet fiyatlarının serbest fiyat düzeyine göre belirlendiği bir ekonomi türüdür. Piyasa ekonomisi birçok kooperatiflerin kolektif ve özerk devlet kurumlarının bulunduğu bir serbest rekabet fiyat sisteminde de etkili olabilmektedir. Piyasaların devlet yönünde gerekli şartlarda müdahalelere maruz kaldığı sistemin tam tersi olarak da nitelendirebiliriz. 20.ci yüzyılın sonlarına doğru SSCB'nin dağılmasının ardından piyasa ekonomisini benimseyen ülkeler başlangıçta refah veya büyümede yükselişler kaydetse de bu durum süreklilik arz etmemiştir. Serbestliğin piyasada oluşumunun henüz yeni olmasından kaynaklanacak olacak ki tam benimsenemedi. Geçiş döneminde olan SSCB ve onun dahilinde ki ülkeler yanı sıra Rusya'da bu ekonomi türüne dahil olmuşlardır. SSCB'nin varlığında devlete eliyle yönetilen sert ekonomik model yerine piyasa ekonomisine bırakılmıştı. Bu yıllarda Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu ve bulunduğu bölgeden kaynaklı stratejik avantajları SSCB'nin dağılmasının ardından olan yönetim farklılıklarıyla birlikte ikili ekonomik birlikteliğin yaşanması daha belirgin hale gelmiştir. Her iki ülke de tarihleri boyunca siyasi ve ekonomik krizlerin sık yaşandığı bir geçmişe sahiptirler. Türkiye ekonomisi 2000-2001 yılında gerçekleşen ekonomik krizde cari açıklarının oluşmasında yüksek miktarda artış, reel faizlerin yükselişi ve dış açıkların oluşumu ile sonuçlanmıştır. 2008 yılında sadece Türkiye değil tüm dünya ülkelerini sarsan küresel boyutta meydana gelmiş ve bu krizin enkazlarını kaldırmak bir yıldan fazla süre almıştır. 2018 yılında Türkiye'de yaşanan bankacılık krizi kârlılığın azalmasına sebep olacak en önemli sektör diye nitelendirildiğinden güven ortamının olmaması, faiz oranlarında ki ani yükselişler, enflasyonda artışlar ve yurt içinde taleplerin yaşanması ile sonuçlandı. 2020 Covid-19 pandemisi krizi Türkiye'yi tüm ülkeler gibi ekonomik zorluk dönemini yaşatmıştır. Türkiye'nin ekonomisi kriz ve zorluk süreçlerinden geçse de bu zorluk Rusya Federasyonu için de geçerlidir. Rusya 21. yüzyılda ilk krizini 2008 küresel krizi ile yaşayıp ekonomide olumsuzluklarla sonuçlandırmıştır. Rusya yönünden Kırım'ın Ukrayna'ya katılması 2013 yılında ikili kriz meydana getirdi. 2014 yılında yaşanan petrol krizi Rusya'yı ekonomik olarak sıkıntıya uğratmıştır. Bunun nedeni Rusya'nın küresel boyutta en çok petrol ihracat yapan ülkelerin öncülerinden olmasıdır.

Günümüze gelindiğinde ise Covid-19 pandemisi sebebi ile ekonomik dengelerde değişime maruz kalmıştır. Her iki ülke de yıllar yılı ekonomik sorunlarla yüzleşmiş hatta kendi aralarında da siyasi krizlerinin yaşanmasına karşın güçlü ticaret ortağıdırlar. Şöyle ki Türkiye'nin bir numaralı ithalat yaptığı ülke Rusya'dır. Bununla birlikte Rusya'nın da ithala yaptığı ülkeler içerisinde Türkiye sabit konuma sahiptir. Tarihsel sürece bakıldığında ise ikili arasında 500 yıldır devam eden köklü ilişki vardır. Komşuluklarından da bazen rakip bazen ticari ortaklık ilişkileri olmasına bakmayarak kopamayan bir ekonomik ilişki bağları mevcuttur. Ticarete konu olan ülkeler bazında bir inceleme yapıldığında Türkiye'nin en fazla dış ticaret açığı verdiği ülke Rusya Federasyonu'dur. İkili ticaret 1997 yılından itibaren istikrarlı yükseliş içerisinde. Ticarete oluşan açıkların asıl sebep olarak 2000 yılında enerji kaynak gereksiniminin büyük ölçüde Rusya Federasyonu tarafından sağlanma yönünde bir tercih yapmasına karşın, 18.9.1984 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği ile imzalanmış olan doğalgaz anlaşması çerçevesinde doğalgaz karşılığında mal ihracı uygulamasının sürekli devam ettirilmesidir. Dış ticarete ikili arasında 2000-2020 yıllarında yaşanan tek gerginlik 2015 yılında gerçekleşti. Bahsi geçen tarihte Rus uçağının Suriye bölgesindeki bomba saldırısında Türkiye sınırlarından izinsiz olarak geçmesi ve uyarılara aldırış edilmemesi sonucu Türkiye'ye ait jetler ile düşürülmüştür. Bu yıldan itibaren dış ticaret ilişkilerinin tamamen kopacağı düşünülse de aksine daha çok hacim düzeyi gerçekleşmiştir. İkili dış ticarete bakıldığında Rusya'nın Madencilik, Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, Bilgi ve iletişim, Gayrimenkul faaliyetleri, Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetleri, İdari ve destek hizmet faaliyetleri, Eğitim, İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor, Diğer Hizmet Faaliyetlerinde tamamen bir üstünlüğü söz konusudur. Türkiye ise Toptan ve perakende ticaret, motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerinin onarımı, Ulaştırma ve depolama gibi sektörlerde mutlak üstünlük sağlarken aynı zamanda diğer sektörlerde de yıl yıl mutlak ve karşılaştırmalı üstünlükleri elde etmektedir. Sermayenin yoğun olduğu sektörlerde Rusya bir adım daha öndedir. Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun küresel boyutta pazarlara sundukları temel ürünler birbirinden zıtlık göstermektedir ve bu farklılık dış ticarete ihracat benzerlik endeksinin oldukça az bir seviyede çıkmasına sebep olmaktadır. Bu veriler doğrultusunda iki ülke arasındaki dış ticaret yapısının benzerlik göstermediğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak Türkiye ve Rusya Federasyonu dış ticaretinde

yıllardır kopmayan bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Ticari ilişkide Türkiye yönünden ana sorun dış ticarette açıklarının yüksek olmasıdır. Bunun yanında doğalgaz ve petrol alanın da Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığında önemli düzeyde olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağımlılık Rusya Federasyonu yönünden büyük bir avantajdır. Alınması gerekli olan önlemlerin birçoğu uzun vadeli yatırım boyutunda olmalıdır ve alınacak önlemler birden fazla ürün grubunda ithal bağımlılığı, ihracatçı konumu getirebilir. Bahsedilen değişiklik dış ticaret ve devlet destekli uygulamalar ile gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda iç talebin mevcut durumu da önemsenerek dengeli bir dış ticaret ideolojisi benimsenmeli ve uygulanmalıdır. Öneri olarak, yapılmış olan tez de bir çok sektör ikili dış ticaret yönünden incelenmekte olsa da savunma sanayi alanında çalışma yapılmasının faydalı olacağını söyleyebilirim.

KAYNAKÇA

- Abdullah,A. (2020). Rusya Federasyonunda Gençlerin İşgücü Piyasasındaki İşsizlik ve İstihdam Sorunları,*Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*,Cilt: 3, Sayı: 3,s.656-658.
- Abdullah,A. (2021). COVID-19 Döneminde Rusya İşgücü Piyasasında İstihdamın Durumu,Afyon,s.3362.
- Adem,S. (2014). Türkiye’de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekânında Değişim (1980-2012),İstanbul,s.244-245.
- Akay,Ü. (2019). Türkiyenin Ekonomik Yapısı ve 2018-2019 Ekonomik Krizleri,s.5
- Akif,A. (2021). COVID-19 Koronavirüs Pandemisinin Rusya’da Sosyo-Ekonomik Eşitsizliğe ve Yoksulluğa Etkisinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*,Cilt 4,Sayı 3,s.625
- Akif,A. (2021). Rusya’da Kadın İşsizliğin Özellikleri ve Nedenleri,*Kafkas Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*,Cilt 1,Sayı 1,s.625
- Alaiddin,K. (2018). Türkiye’nin Son 10 Yılda En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkelerin Hiyerarşik Kümeleme Analizi İle Gruplandırılması ve Değerlendirilmesi, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*,Sayı 1, Cilt 1,s.21
- Ali,B. (2013). Rusya Federasyonu’nda Hiper Enflasyon,Bankacılık Ve Ruble Alanında Para Politikaları, 1992-1995, *BSAD Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* Cilt 1 Sayı 5-6 nisan,s.5-6.
- Ali,F. (2019). 2008 Küresel Finansal Krizinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkisi: BRIC Ülkeleri-Türkiye Karşılaştırması,s.40-41.
- Ali,K. (2020). Otomotiv Sektörünün Türkiye Ekonomisini Makroekonomik Olarak Etkileme Mekanizmaları ve Sektöre Yönelik Bir Analiz, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*,Cilt 55,Sayı 1,s.135
- Ali,P. (2018). Makro Ekonomik Değişkenler Açısından Türkiye’de Sanayi Sektörünün Gelişimi ve İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı,*Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3,s.187.
- Ali,R. (2014). Türk Plastik Boru Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*,Cilt 29,s.4

- Aliya,V. (2019). 21. Yüzyıl'da Ekonomik Gücün Dönüşümü: Çin, Rusya ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme,s.44.s.46
- Aliya,V. (2019). 21.Yüzyıl'da Ekonomik Gücün Dönüşümü: Çin, Rusya ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme,İstanbul,s.48.
- Anıl,E.Ç. (2013). Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı,s.75-76.
- Anıl,Ç,E. (2013). Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı,s.75
- Asiye,T. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1,s.3.
- Aslı,E,C. (2018). Türkiye Ekonomisinin Kırılgan Yapısı,Mehmet Akif Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*,Cilt 10,Sayı 23,s.3
- ASO(Ankara Sanayi Odası). (2017). Demir ve Metal Sektör Raporu,s.19
- ASO(Ankara Sanayi Odası). (2017). İplik ve Dokuma Sektör Raporu,s.3
- ASO(Ankara Sanayi Odası). (2017). Petrol ve Kimya Sektör Raporu,s.3
- Atilla,A. (2018). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi,*Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*,Cilt 4,Sayı 1,s.47-48
- Aydın,Y. (2020). Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu, *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4,s.165.
- Aysun,Y. (2019). Türk Lirası'nın Dış Ticarete Kullanılması,*Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, Cilt 2 Sayı 1,s.17.
- Ayşe,Ç. (2018). Türkiye'nin İhracatının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı,Ukodlik, Konya,s.732
- Bilge,A. (2018). 2008 Küresel Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri “Konya Organize Sanayi Bölgesi Örneği”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:II, Sayı: 2,s.33.
- Burak,S. (2021). COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri:Riskler ve Olası Senaryolar,*Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,Cilt 11,Sayı 21,Niğde,s.154
- Cem,G. (2014). Önemli Bir Enerji Girdisi Olan Petrolün Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü,s.148.

- Cem,G. (2014). Önemli Bir Enerji Girdisi Olan Petrolün Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü, *AKÜ İİBF Dergisi*,Cilt 16,Sayı 1,s.21
- Cem.F,O. (2013). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi:Türkiye Örneği,Aydın,s.51
- Cemalettin.K. (2013). Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye'nin Açmazları,s.40
- Cemil,D. (2018). 2001 VE 2008 Ekonomik Krizlerinde Türkiye'nin Kriz Yönetim Uygulamaları ve Karşılaştırılması,İstanbul,s.81.s.117
- Ceyhun.C,T. (2019). Türkiyede Yaşanan Ekonomik Krizler,Mali Etkileri ve Kamusal Tedbirler:2001 ve 2008 Krizleri,İstanbul.s.25
- Cihan,K. (2018). Ukrayna Krizi Sonrasında Değişen Avrupa Birliği Rusya İlişkileri,s.35
- Coşkun.B. (2021). Rusya Federasyounda Covid-19 Pandemisi,Cilt 36,Sayı 4,s.281
- CTSO. (Çorlu Ticaret ve Sanayi Odası),(2019). Mobilya Sektör Raporu,s.7
- Çiğdem,Ş. (2021). Rusya'da Enerji Sanayisinin Gelişimi ve Günümüzde Rus Enerji Stratejisi, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*,Cilt 4,Sayı 4,s.62
- Çiğdem,Ş.Kamal,N. (2021). *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*,Cilt 4,Sayı 4 EKİM,s.61-62-64.
- Deniz.M,Barış.Y,Armağan.M. (2019). Kadınların Ekonomik Hayata Katılımlarını Engelleyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme,*Social Sciences Studies Journal*,Cilt 5,Sayı 44,s.5199
- Derya,G. (2021). Türkiye İnşaat Sanayii Çalışma Standartlarının Sektörel Gelişim Üzerinden Değerlendirilmesi,s.198.
- Edam. (2019). Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu,s.17.
- Ekonomik Araştırmalar. (2021). DEİK,Rusya Bilgi Notu,Temmuz,s.12-13.
- Elvan,Y. (2014). Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi,Aydın,s.46
- Emrah,S. (2019). 2014 Ukrayna Krizi Sonrası Ukrayna-Rusya İlişkileri,s.65
- Emre,A. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Devlet Aygıtının Dönüşümü, *Akademik Bakış Dergisi*,Sayı 55,s.178
- Emre,İ. (2013). 2001 KRİZİ: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkileri,İstanbul,s.22
- Emre,Ü. (2016). Türkiye'nin Enerji Üretiminde Yenilebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyal Bilimler Dergisi*,Sayı 10,s.32

- Eray,U,Ö. (2016). Fırat Kalkınma Ajansı,Ambalaj Sektör Raporu,s.4
- Ercan,K. (2020). İnsani Gelişme Raporuna Göre Gelişmiş Ekonomiler İçerisinde Yer Alan (Rusya, Slovenya ve Malta) Ülke İncelemeleri,*İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* ,Cilt: 8, Sayı: 2,s.97-98.
- Erdal,T.K. (2017). Seta Raporu,Türkiyede Elektrik Enerjisi,s.25.
- Erdem,K. (2017). Türkiye’de İnşaat Sanayi Sektörünün Gelişimi-Temel İnşaat Sanayi Göstergeleri, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*,Cilt 6(2),Samsun,s.644.
- Erdem,K. (2018). Türkiye’de Sanayi Sektörünün Genel Durumu-Sanayi Ciro Endeksi,*Mühendis ve Makine Dergisi*,Cilt 59.Sayı 692,s.18.s.20
- Erdem,K. (2018). Türkiye’de Sanayi Sektörünün Genel Durumu-Sanayi Ciro Endeksi,Samsun,s.20.
- Eren,A,Y. (2020). Pandemi sürecinde Avrupa Birliği’nin tutumu ve yeni küresel düzen,s.259
- Erhan,B. (2016). Ekonomik Açidan Rusya’ya Uygulanan Yaptırımlar ve Türkiye İle Yaşanan Uçak Krizinin Etkileri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*,Cilt 5,Sayı 7,s.2137
- Erol,K. (2020). Türkiye’nin İthalatta Dezavantajlı Olduğu Sektör “Mineral Yakıtlar” (Kömür, Doğalgaz ve Petrol),s.86
- Eyüp,Z. (2015). Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri,*Avrasya İncelemeleri Dergisi*,Cilt 4,Sayı 1,s.66
- Fatih,C.D. (2022). Sektörel Doğalgaz Tüketiminin Türkiye GSYİH Gelişimine Etkisinin İncelenmesi, *Fiscaeconomia*, 6(1),s.199.
- Fatih,G. (2019). Türkiye’de Kitleli İşsizlik: Kamu-Özel Ortak Projesi mi?, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*,Cilt 17,Sayı 66,İstanbul.s.13
- Fatma,B.Ş. (2014). Türkiye’de Petrol Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi,s.46.
- Filiz,A. (2017). Seçilmiş Ülke Uygulamalarında Genç İstihdamına Yönelik Aktif İşgücü Politikaları ve İşkur için Öneriler,s.71.
- Gebze Ticaret Odası Ticaret Bölümü Raporu. (2019). Türkiye ve Dünyada Alüminyum, Gebze s.3,
- Gökçe,K. (2015). Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti:Turunçgiller,Fındık,İncir,Kayısı, ve Çekirdeksiz Kuru Üzüm,s.3

- Gökhan,D. (2014). 1960’lar da Sermayenin Yeni Düzen Arayışı,*Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti*,Cilt 7,Sayı 2,s.34
- Gökhan,O.Sedat,Ç. (2015). Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’da İdari Reform Politikaları,s.46-48.
- Güçgeldi,B. (2016). Rusya’nın Tarım Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2,s.22-23.
- Halit,H. (2021). Rusya–Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği, *Alanya Akademik Bakış Dergisi Alanya Academic Review Journal*, C:5, ,s.267.
- Halit,H. (2021). Rusya–Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği, *Alanya Akademik Bakış Dergisi Alanya Academic Review Journal*, C:5,,s.267.
- Hamza,Ç. (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi,s.118.
- Hamza,Ç. (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi,s.118,Ankara
- Hanife,E. (2019). Rusya’da Çocuk ve Genç Turizmüne Genel Bakış,*Türk Turizmi Araştırmalar Dergisi*,Cilt 3,Sayı 4,s.1652
- Harun,Ö. (2020). COVID-19’un Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Politikas Önemlerinin Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi, Özgürlük Araştırmaları Liberal Perspektif Analiz,Sayı 19,s.9
- Harun,S. (2016). Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Politikası, *EUL Journal of Social Sciences*,Cilt 7,Sayı 2,s.190
- Harun,S.(2016). Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya Dış İlişkiler Ekonomi Politikaları, *EUL Journal of Social Sciences* ,VII(II),s.192-193.
- Hilmi,E. (2019). Türkiyede İstihdam ve İşsizlik:2008-2018,s.66.
- Hüseyin,Y. (2017). Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi,*Türkiye Barolar Birliği Yayınları*,347 seri,Ankara,s.67.s.298.
- Işıl,F. (2022). Türkiye’nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi, *Gümrük Ticaret Dergisi*,Cilt 9,Sayı 27,Ankara,s.92
- İbrahim,D. (2021). TÜBA Doğalgaz Raporu,s.34.s.45.
- İlyas,K. (2016). Türkiye’de İşsizliği Doğuran Nedenler ve İşsizliğin Yapısı,s.186.

- İTKİB. (2017). Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörü Açısından Rusya Federasyonu,s.10
- Kemal,A. (2020). Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu,Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Döviz Kuru Üzerinde Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama,s.102.
- Keşan Ticaret ve Sanayi Odası(2017). Rusya ülke raporu,mayıs,s.3.s.7
- Kubilay,B. (2021). TSKB,Enerji Sektör Görünümü,s.7.
- Kutluk,K,S. (2015). Kırımda Rus İşgalinden Sonra Rusya'ya Karşı Yaptırımların Ekonomik Sonuçları,s.471
- Kübra,Ç. (2015). Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, Trabzon,s.87-88.
- Levent,G. (2021). Ekonometri Anabilim Dalı, Petrol Fiyatları, Döviz Kuru Rejimi ve Rusya Ekonomisi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1),s.18.
- Levent,S. (2020). 2018 Ağustos Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi,*Ekonomik Araştırma Dergisi*,Cilt 1, Sayı 1,s.25
- Leyla,A. (2020). Rusya'da İnşaat Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi: UFRS 15 ve Muhasebe Düzenlemeleri 2/2008 Karşılaştırması,s.375.
- Mahfi,E. (2019). Krizden Çıkış Anahtarı,s.1
- Mahfi,E. (2021). TL'nin Değer Kaybının Nedenleri,s.1.
- Mehmet.A.T,Mehmet.Ç.G. (2021). Resmi Belgeler Işığında Rusya'nın Dış Politika Eğilimi,*SETA Yayınları* 189 I. Baskı,s. 17-19.
- Mehmet.B,A. (2019). Küreselleşme Sürecinde Dış Borçların Ticaret Üzerine Etkisi:Türkiye Örneği, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Cilt 10,Sayı 19,s.314
- Mehmet.H,Ö. (2019). Türkiye'de 2000-2001 Finansal Krizlerinde Uluslararası Sermaye Hareketliliğin Rolü,*Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,Cilt 10,Sayı 9,s.4
- Metin,K. (2019). Türkiye'de Dış Ticaret Açığı Sorunun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* ,Cilt 9,Sayı 2,s.213
- Metin,U. (2019). Rusya'da Dış Ticaret Denilince Akla İlk Ne Gelir?,s.64

- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği(2021). Rusya Federasyonu Tarım Sektörü Raporu,s.10-12.
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği(2021). Rusya Federasyonu Tarım Sektörü Raporu,s.10-12.
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2021). Rusya ekonomisinin Genel görünümü,s.2.
- Murat,Ç.C. (2018). Türk İnşaat Sektörü ve Türk İnşaat Sektörünün Ülke Ekonomisine Etkileri,Nevşehir,s.26.
- Murat,Ö (2018). Rusya`da Dış Ticaretin Ana Özellikleri ve Etkenleri,*Sosyal Bilimler Dergisi*,Cilt 7.Sayı 12,s.7
- Nazan,Y.S. (2016). Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler,*C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2,s.137.
- Nigar,G. (2015). Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Ekonomik İşbirliği:Eğilimler ve Beklentiler,s.31
- Nur,A. (2017). Türkiye`nin Dış Ticaret Sistemi ve Sorunları,s.13
- Onur,S. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*,Sayı 9,s.244
- Orhan,Ş. (2021). Türkiye`de 1994,2001,2008 ve 2018-2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi,*Aydın Üniversitesi İktisat Dergisi*,Cilt 5,Sayı 2,s.44
- Osman,A. (2015). “Rusya- Ukrayna Krizi”nin Avrasya Ekonomik Birliği Bağlamında Değerlendirilmesi,s.26
- Ömer,E. (2016). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları,*İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*,C.9, S.1,s.45.
- Özel İhtisas Komisyonu Raporu(2018). Tarım ve Gıda`da Rekabetçi Üretim,Kalkınma Bakanlığı,On birinci Kalkınma Planı,Ankara,s.242-243.
- Özge.Ö,Öznur.M,Hüseyin.G,Semih.D. (2015). Osmanlı`dan Türkiye Cumhuriyeti`ne geçiş döneminde uygulanan iktisadi ve mali politikaların ekonomik gücün el değiştirmesindeki rolü,Manisa,s.46.
- Özge.Ö,Öznur.M,Hüseyin.G,Semih.D. (2015). Osmanlı`dan Türkiye Cumhuriyeti`ne geçiş döneminde uygulanan iktisadi ve mali politikaların ekonomik gücün el değiştirmesindeki rolü,Manisa,s.46.

- Özgür,B. (2020). Genç İşsizliğin Gelişimi,Belirleyicileri ve İktisadi Politikalar:Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırılması, *Ekev Akademi Dergisi*,Cilt 24,Sayı 82,s.345
- Recep.Y. (2020). COVID-19 Salgınının Dünya Ekonomilerie Etkileri,*Ortadoğu Araştırmalar Merkezi*,Sayı 242,s.10
- Remzi,B. (2013). SSCB’NİN Dağılması ve Rusya Federasyonun`da Serbest Piyasaya Geçiş,s.9-10.
- Rtib. (2019). Rusya İnşaat Sektöründeki Gelişmeler ve Türk Firmaları,Şubat ,s.5.
- Rtib. (2019). Rus İşadamları Birliği,Rusya Ekonomisinin yapısı,s.5.
- Rtib. (2019). Rusyada Sanayi ve Yatırımlar,s.8-10
- Sayaer,S. (2014). Rusya Federasyonu Enerji Politikası (1990-2013) ve Çin-Rusya Enerji İlişkisine Etkisi,s.5-9-14.
- Sait,S. (2015). Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna ilişkilerinin analizi,*Uluslararası Eğitim ve Bilgi Araştırmaları Dergisi*,Cilt 1,Sayı 3,s.658
- Salim,T. (2020). Gıda Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu, COVID-19 Krizine Yanıt ve Dayanıklılık Projesi,s.29
- SBB (Strateji ve Bütçe Bakanlığı) (2018). İşgücü Piyasası ve Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyon Raporu,Ankara,s.17.
- SBB(Strateji ve Bütçe Bakanlığı) (2013). Küresel Ekonomik Gelişmeleri İzleme Değerlendirme Dairesi,s.5.
- SBB(Strateji ve Bütçe Bakanlığı),(2020). Dünya ekonomisindeki son gelişmeler bülteni,s.18.
- Sbb. (2018). Kimya Sanayii Çalışma Grubu Raporu,Ankara,s.10.
- Sbb. (2018). Özel İhtisas Komisyonu Raporu Turizm,Ankara,s.17.
- Seçil,A.G. (2015). Türkiye VE AB’nin Avrasya Ekonomik Birliğiyle Tarımsal Ürün Ticareti Üzerine Analiz,Ankara,s.22.
- Seher,N,S. (2021). COVID-19 Süreci: Türkiye Deneyimi, Sosyoekonomi Dergisi,Cilt 29, Sayı 49,Ankara,s.353
- Selim,Ö. (2015). 2008 Küresel Krizin Etkileri,*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,Cilt 10,Sayı 5.s.13
- Selim,T. (2020). 2012-2020 Döneminde Türkiye`de ki Ekonomik Durum,s.4
- Selim,T.(2019). Rusya`nın Dış Ticaret Yapısı,*Dicle Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*,Cilt 10,Sayı 3,s.390

- Semanur,S. (2018). Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkilerin Kompleks Ağ Yaklaşımı ile Sektör Bazlı Analizi,*Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,Sayı 10,s.404
- Semih,T (2016). Uluslararası Ticarete Türkiye-Rusya İlişkileri ve Taşımacılık,s.53
- Semra,A. (2016). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,Cilt 8, Sayı 3,s.47
- Serhat,Y. (2016). Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik,*Uluslararası Ekonomik İlişkiler Dergisi*,Cilt: 53 Sayı: 614,s.45.
- Serhat,Y. (2016). Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkileri,*Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*,Cilt 53,Sayı 614,s.46
- Serpil,K. (2019). USBAD (*Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*),Yıl 1 Sayı 2,İzmir,s.51.
- Seval,U. (2019). Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, Türk Tekstil Endüstrisi Genel Durumu, *Teknik Bilimleri Dergisi*,Cilt 9, Sayı 1,s.33.
- Sibel,A. (2020). Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'ni Hazırlayan Süreç ve Rus Olmayan Azınlıkların Durumu, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,Cilt 7,Sayı 1,s.5
- Şahin,K. (2019). 2014 Rusya-Batı Gerilimi ve Rusya Ekonomik Krizine Bakış,*Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*,Cilt 6, Sayı 4, s.4671
- Şefik,M. (2020). 20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,Cilt 66,s.274
- Şeyma,İ. (2021). İkmib,Madeni Yağlar ve Mineral Yakıtlar Sektör Raporu,2021,s.2
- Tahire,H. (2017). Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Rusya Ekonomisi Üzerine Etkileri, *İktisadi Yenilik Dergisi*,Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak,s.32.
- Taner,E. (2015). Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*,Cilt 4(2),s.79.
- Taner.E.Muharrem,D.Muharrem,Ü. (2015). Demir Çelik Sektörüne Genel Bir Bakış ve Beş Milyon Ton Üstü Demir Çelik İhracatı Yapan Ülkelerin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*,Cilt 4 Sayı 2,s.76

- Tepav. (2017). Türkiye’de Doğalgaz Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Sekiz Yıllık Deneyiminin Arz Güvenliği ve Rekabet Politikası Perspektifinden Değerlendirilmesi, s.5.
- TİM (Türkiye İthalatçılar Meclisi). (2020). Halı Sektör Raporu, s.5
- TMB. (2020). Rusya Federasyonu, Şubat s.1.
- Tuba.Y, Sumru.B. (2021). Türkiye’nin Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırılmış Üstünlükler Yöntemiyle Analizi (2005-2018 Dönemi), *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi /Journal of Turkish Social Sciences Research*, Cilt:6 Sayı:2, s.103
- Tuğçe,S.V. (2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 41, s.88-92.
- Turan,Y. (2019). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan Devralınan Miras, s.91.
- Türker,B. (2021). Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısındaki Gelişimin Seyri (2010-2019), *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, s.777
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı(TCEB). (2019). Temizlik Maddeleri Sektörü Raporu, s.1
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı(TCEB). (2020). Deri ve Deri Ürünleri Sektörü Raporu, Ankara, s.5,
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı(TCEB). (2020). Madencilik Sektör Raporu, Ankara s.5,
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı(TCEB). (2020). Temizlik Maddeleri Sektörü Raporu, Ankara ,s.5
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2020). Ambalaj Sektörü Raporu, s.5, Ankara
- Ümmühan.M,G. (2017). Türkiye İstihdam Analizi ve Bazı Makroekonomik Değişkenlerin İstihdam Üzerindeki Etkisi, Ankara, s.6
- Ünal,Ö. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretin Gelişimi, s.169
- Yavuz,B. (2017). Tmmob (Makina Mühendisler Odası), Makina İmalat Sanayi Sektör Araştırması, s.1.
- Yavuz,K. (2018). Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye Avrupa Birliği Dış Ticaret Analizi, İstanbul, s.30

- Yüceol, H. (2014). Türkiye Ekonomisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme 2014 Yılı ve Sonrası,*Toprak İşveren Sendikası Dergisi*, Sayı 103,s.5
- Zafer,M. (2018). Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Konjonktür Dairesi, Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri,s.1-2-3.
- Zeliha,G. (2019). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi,Karaman,s.75
- Zişan.Y,K. (2020). Uçak Krizi Öncesi Ve Sonrasında Türkiye- Rusya Ekonomik İlişkilerinin Analizi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*,Cilt 56,Sayı 2,s.1287
- Zübeyir,T. (2015). 2002 – 2012 Yılları Arasında Türk İktisat Politikasındaki Gelişmeler,*Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8 (1), s.225.s.230

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. 2000-2020 Yılları Tlnin Dolar ile karşılaştırılması Dolar,TL cinsinden yansıtılmıştır.	25
Tablo 2. 2000-2021 Yılları Türkiye`de Demir-Çelik Üretimi	28
Tablo 3. İnşaat Sektörü Büyüme Yüzdeleri (%)	29
Tablo 4. Yıllar İtibarıyla Birincil Kaynak Bazında Brüt Elektrik Üretimi	32
Tablo 5. Türkiye`deki Doğalgaz Tüketimi ve Değişimi	34
Tablo 6. Türkiye`de Yıllar İtibarıyla Ham Petrol İthalatı ve Üretimi	35
Tablo 7. Son 21 yılda ki Türkiye`deki varil fiyatları (Dolar)	37
Tablo 8. Dış Ticaret Verileri	42
Tablo 9. Türkiye`nin Ülkelere göre İhracat verileri (Bin Dolar)	45
Tablo 10. Türkiye`nin Ülkelere Göre İthalat verileri (Bin Dolar)	46
Tablo 11. Rusya`nın Tarım Dış Ticareti	59
Tablo 12. İnşaat Sektöründe Üretim (%)	62
Tablo 13. Rusya`nın Petrol İhracatı (Milyar dolar)	64
Tablo 14. Rusya`nın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi	67
Tablo 15. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)	69
Tablo 16. Rusya Ekonomisinin Büyüme Verileri	71
Tablo 17. Rusya İşgücü Piyasasında Temel Göstergeler	72
Tablo 18. Rusya`nın Dış Ticareti (Milyar Dolar)	77
Tablo 19. Rusya`nın Ülkeler ile İhracatı (Bin Dolar)	78
Tablo 20. Rusya`nın Ülkeler ile İthalatı (Bin Dolar)	79
Tablo 21. Türkiye ve Rusya`nın ürün gruplarına göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler katsayıları (2000-2021)	115
Tablo 22. Türkiye-Rusya`nın sektörlere göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler katsayıları (5 yıllık ortalama)	119

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.	Yıllar İtibarıyla Toplam Elektrik Talebi Gelişimi (Twh ile ifade)	31
Grafik 2.	Toplam Elektrik Talebi Gelişimi 10 Yıllık ortalama (% ile ifadesi)	32
Grafik 3.	İşsizlik Oranı	39
Grafik 4.	İşgücüne Katılma Oranı	40
Grafik 5.	İKO, İstihdam ve İşsizlik oranlarının karşılaştırılması (2000 – 2020 Ortalaması).....	74
Grafik 6.	Kadınların İşgücü Durumu (2000 – 2020 Ortalaması)	75
Grafik 7.	Türkiye`nin Rusya`dan Enerji Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)	81
Grafik 8.	Türkiye`nin Rusya`dan Kimya Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)	83
Grafik 9.	Türkiye`nin Rusya`dan Demir-Çelik Sektörü İthalatı (Milyar Dolar).....	85
Grafik 10.	Türkiye`nin Rusya`dan Tarım Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)	87
Grafik 11.	Türkiye`nin Rusya`dan Alüminyum Sektörü İthalatı (Milyar Dolar).....	88
Grafik 12.	Türkiye`nin Rusya`dan Madencilik Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)	90
Grafik 13.	Türkiye`nin Rusya`dan Ambalaj Sektörü İthalatı (Milyar Dolar)	91
Grafik 14.	Türkiye`nin Rusya`dan Ahşap Mobilya Sektörü İthalatı (Milyar Dolar) ..	93
Grafik 15.	Türkiye`nin Rusya`dan Temizlik Ürünleri Sektörü İthalatı (Milyar Dolar).....	95
Grafik 16.	Türkiye`nin Rusya`dan Deri ve Deri Ürünleri Sektörü İthalatı (Milyar Dolar).....	96
Grafik 17.	Türkiye`nin Rusya`ya Yaş Meyve-Sebze Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	98
Grafik 18.	Türkiye`nin Rusya`ya İmalat Sanayi Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	100
Grafik 19.	Türkiye`nin Rusya`ya Otomotiv Sektörü İhracatı (Milyar Dolar).....	101
Grafik 20.	Türkiye`nin Rusya`ya Hazır Giyim Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	103
Grafik 21.	Türkiye`nin Rusya`ya Demir-Çelik Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	104
Grafik 22.	Türkiye`nin Rusya`ya Plastik ve Plastik Ürünleri Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	106
Grafik 23.	Türkiye`nin Rusya`ya Ambalaj Sektörü İhracatı (Milyar Dolar).....	108
Grafik 24.	Türkiye`nin Rusya`ya İplik ve Dokuma Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	109
Grafik 25.	Türkiye`nin Rusya`ya Temizlik Malzemeleri Sektörü İhracatı (Milyar Dolar)	111

Grafik 26. Türkiye'nin Rusya'ya Halı Sektörü İhracatı (Milyar Dolar) 112

ÖZGEÇMİŞ

Kamal KAZIMOV ilk öğrenimini Bakü’de yaptı. Üniversiteden yüksek lisans eğitimine kadar tüm eğitim-öğretim hayatını Karabük’te tamamladı.2020 yılında Karabük Üniversitesinde İktisat Bölümünü bitirdi.Yine aynı yıl üniversitenin Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

